

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
LV

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*Др Недељко Богдановић, др Милан Драгичевић, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Драгољуб Петровић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Драго Ћујић*

Главни уредник

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

БЕОГРАД
2008

Јасмина Гмитровић

ГОВОР СЕЛА МИЛУШИНЦА
(у Сокобањској котлини)

Овај рад представља делимично измењену верзију магистарског рада одбрањеног на Филолошком факултету у Београду 18. 12. 2006. године, пред комисијом коју су чинили: проф. др Милорад Дешић, ментор; проф. др Недељко Богдановић, члан; проф. др Мирослав Николић, члан.

Овом приликом још једном захваљујем комисији, информаторима и свима који су помогли да овај рад настане.

САДРЖАЈ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	329 [7]
Положај и границе	329 [7]
Досадашња истраживања	331 [9]
Ситуирање говора Сокобањске котлине и Милушинца	331 [9]
Циљеви	332 [10]
Методологија	332 [10]
Рад на терену	334 [12]
Списак информатора	334 [12]
СКРАЋЕНИЦЕ	335 [13]
КАРТА ОПШТИНЕ СОКОБАЊА	336 [14]
ФОНЕТИКА	337 [15]
ГЛАСОВНИ СИСТЕМ	337 [15]
Вокали	337 [15]
Судбина полугласника	337 [15]
Рефлекс гласа <i>ʋ</i>	339 [17]
Судбина вокалног <i>л</i>	340 [18]
Вокално <i>р</i>	340 [18]
Замене вокала	341 [19]
Вокал <i>а</i>	342 [20]
Вокал <i>е</i>	342 [20]
Вокал <i>и</i>	343 [21]
Вокал <i>о</i>	343 [21]
Вокал <i>у</i>	343 [21]
Неке вокалске групе	344 [22]
Елизија вокала	346 [24]
Редукције вокала	346 [24]
Афереза	346 [24]
Синкопа	346 [24]
Апокопа	346 [24]
Покретни вокали	347 [25]
Уметање гласова	348 [26]
Испадање слогова	348 [26]
Консонанти	348 [26]
Глас <i>ј</i>	348 [26]
Консонант <i>х</i>	350 [28]
Глас <i>в</i>	351 [29]
Глас <i>ф</i>	351 [29]

Африката <i>s</i>	352 [30]
Однос <i>л, н</i> : <i>љ, њ</i>	352 [30]
Судбина <i>л</i> на крају речи и слога	352 [30]
Консонантске групе	353 [31]
Иницијалне групе	353 [31]
Медијалне групе	354 [32]
Неке старије консонантске групе	354 [32]
Финалне групе	355 [33]
Асимилација	355 [33]
Асимилација по звучности	355 [33]
Африкатизација	356 [34]
Јотовања	356 [34]
1. Старо јотовање	356 [34]
2. Ново јотовање	357 [35]
3. Јотовање групе <i>jd</i>	358 [36]
Дисимилације	358 [36]
АКЦЕНАТ	359 [37]
МОРФОЛОГИЈА	361 [39]
А. ДЕКЛИНАЦИЈА	361 [39]
Именице	362 [40]
Напомене о роду	362 [40]
Промена по падежима	362 [40]
1. деклинациони тип	363 [41]
2. деклинациони тип	364 [42]
3. и 4. деклинациони тип	365 [43]
Остаци деклинације	366 [44]
Још једна напомена	367 [45]
Нека запажања уз деклинацију именица	367 [45]
Употреба именица уз бројеве	368 [46]
Акцент именица	369 [47]
Акцент именица мушког рода	369 [47]
Акцент именица женског рода	370 [48]
Акцент именица средњег рода	370 [48]
Заменице	370 [48]
Личне заменице	370 [48]
Нека запажања уз промену личних заменица	373 [51]
Повратна заменица <i>себе</i>	373 [51]
Именичке заменице <i>ко, шта</i>	373 [51]
Заменице сложене са <i>ко, шта</i>	374 [52]
Придевске заменице	374 [52]
Придеви	375 [53]
Акцент придева	377 [55]
Бројеви	377 [55]
Акцент бројева	378 [56]
Б. КОНЈУГАЦИЈА	379 [57]
Глаголски систем	379 [57]
Инфинитив	379 [57]
Презент	379 [57]
Императив	382 [60]
Имперфекат	383 [61]
Аорист	385 [63]
Футур	386 [64]

Потенцијал	386 [64]
Радни глаголски придев	386 [64]
Перфекат	387 [65]
Плусквамперфекат	387 [65]
Трпни глаголски придев	387 [65]
Глаголски прилог садашњи	388 [66]
Глаголски прилог прошли	388 [66]
Акцентске прилике у глагола	388 [66]
Поједини глаголи и групе глагола	390 [68]
V. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	391 [69]
Прилози и прилошки изрази	391 [69]
1. Прилози за време	391 [69]
2. Прилози за место	392 [70]
3. Прилози за начин	393 [71]
4. Прилошке речи за количину	393 [71]
Предлози	394 [72]
Везници	394 [72]
Узвици	395 [73]
Речце и партикуле	396 [74]
СИНТАКСА	398 [76]
Из синтаксе падежа	398 [76]
Номинатив	398 [76]
Вокатив	399 [77]
Датив	399 [77]
Општи падеж без предлога	399 [77]
Општи падеж с предлозима	399 [77]
Генитивна значења	399 [77]
Дативна значења	402 [80]
Акузативна значења	402 [80]
Значења инструментала	402 [80]
Локативна значења	404 [82]
Из синтаксе глагола	404 [82]
Презент	404 [82]
Аорист	405 [83]
Имперфект	406 [84]
Перфекат	406 [84]
Императив	407 [85]
Футур	407 [85]
Из синтаксе реченице	407 [85]
Упитне реченице	407 [85]
Императивне реченице	407 [85]
ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	408 [86]
КАЗИВАЊА ИНФОРМАТОРА	412 [90]
ЛЕКСИКА	417 [95]
О микропонимији села Милушинца	422 [100]
ЛИТЕРАТУРА	423 [101]
Резюме: ГОВОР ДЕРЕВНИ МОЛУШИНАЦ	427 [105]

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Српска дијалектологија свој пуни размах и конституисање у правом смислу речи достиже почетком двадесетог века појавом капиталног дела Александра Белића *Дијалектии источне и јужне Србије*¹. Од тада су говори признско-тимочке дијалекатске области постали занимљиви и изазовни за истраживања и о њима је за претходних сто година доста написано². Обиље прецизно забележеног и стручно анализираног материјала презентованог у Белићевим *Дијалектиима* не оставља места крупним ревизијама³ те и данас пружа неопходну основу за нова истраживања. Нова истраживања, међутим, углавном су ишла ка прецизнијој дескрипцији локалних типова, побољшању граница међу типовима и уочавању нових тенденција које је донео двадесети век (на друштвеном па отуда и на језичком плану, иако глобална слика није мењана). Сва каснија истраживања захватала су ужа подручја и мање целине, по правилу са више питања граматичке структуре. Такво истраживање биће и овај скромни рад у коме покушавамо да анализирамо говор Милушинца, села у Сокобањској котлини.

Положај и границе

Сокобањска котлина налази се у источној Србији, „између планине Ртња на северу, Озрена, Лесковика и Девице на југу и између моравске долине на западу и тимочке на истоку“⁴. Границе ове котлине јасно се утврђују: „Од области Црне Рече на северу је одваја висок и дугачак гребен Ртња са врхом Шиљак (1560 м). Даље на истоку, према тимочком басену, граница иде преко Слемена (1098 м) и гребена Крстатац (1069 м), потом се спушта и пресеца Скробничку клисуру. Стрми кречњачки одсеци Девице, Озрена и Лесковика чине јужни обод котлине и одвајају је од Голака и моравске долине на југу. Оштриковац, Бељевина и Рожањ (западни обод) одвајају Сокобањску котлину од моравске долине на западу.“⁵ Сокобањска котлина издужена је у правцу исток–запад (дужином од 30 км), те спаја две много

¹ Белић 1905.

² Библиографија 1994.

³ Ивић П 1994, 55–71.

⁴ Дакић 1967, 1.

⁵ Исто, 1.

веће суседне области — моравску на западу и тимочку на истоку. Ово подручје је у другој и трећој деценији XX века било предмет антропогеографског истраживања Петра С. Јовановића. Његова студија *Бања*⁶ поред значајних података о бањским насељима и пореклу становништва, доноси и 345 микропонима. Поред многобројних радова који Сокобању третирају првенствено са туристичког и медицинског аспекта, објављена је 1967. године и економско-географска студија Бранимира Љ. Дакића *Сокобањска котлина*, већ цитирана у овоме раду.

Уз Сокобању као седиште општине, Сокобањска котлина обухвата и 21 село: Бели Поток, Блендија, Богдинац, Врбовац, Врмца, Дуго Поље, Жучковац, Јошаница, Левовик, Милушинац, Мужинац, Николинац, Поружница, Ресник, Рујевица, Сесалац, Трговиште, Трубаревац, Церовица, Читлук, Шарбановац. Већина сеоских насеља распоређена је по ободу котлине.

Милушинац се налази 15 км североисточно од Сокобање, „на северном ободу бањског басена између Слемена и Крстатца“⁷, у долини реке Урдеша. Од Милушинца постоји главни пут долином Урдеша до главног друма, као и пут који село повезује са суседним Сесалцем. Испод Крстаца води пут и за Читлук, једно од већих села у Сокобањској котлини. Милушинац је по типу сличан осталим селима у околини: куће су најчешће у долини реке, а све су ређе како се пење уз долинске стране⁸. По Петру С. Јовановићу, Милушинац спада у ивична села која су по постанку старија од средишњих и у којима је знатан проценат старинаца, али постоји и извешан број досељеника, највише из књажевачког, заглавског и пиротског краја⁹.

Тешко је тачно утврдити од када постоје стална бањска насеља, па и Милушинац, јер су писани споменици оскудни, а народна традиција непоуздана. Зна се, ипак, да је већина насеља постојала у последњој фази турске владавине¹⁰. Село Милушинац „је најпре било у Селишту (њиве, прим. Ј. Г.), затим у Змијанцу (камењар, прим. Ј. Г.). Ту је било свега 7 кућа покривених ћерамидом, остале су биле као плевње, покривене сламом. Куће су биле најпре растурене па су се доцније збијале. Село је расло поглавито досељавањем и множењем старијих фамилија“¹¹. Изнад села, на једној стени, постоје развалине (остаци) од неког старог насеља и то место се у народу зове Градиште, али о њему нема никаквих предања. О имену села нисмо забележили ниједно предање.

Према попису из 2001. године, Милушинац има 381 становника, односно 119 домаћинстава. У односу на 1991. годину, приметан је пад и броја становника (за 89) и домаћинстава (за 10). Евидентно је да се повећава број самачких и старачких домаћинстава. Поред морталитета, оваквој статистици допринеле су и

⁶ Јовановић 1924.

⁷ Јовановић 1924, 107.

⁸ Исто, 108.

⁹ Исто, 108, 109.

¹⁰ Исто, 109. Да је Милушинац постојао за време Турака, мисле и неки наши информатори, а један нам је чак испричао и легенду у којој се приповеда о догађају са неким Турчином, што се уклапа у податке изнете у књизи Јовановић 1924. године.

¹¹ Исто, 108.

миграције млађих, углавном у Сокобању. Мештани села највише се баве земљорадњом и сточарством, а има и запослених у оближњем руднику „Соко“ и у Сокобањи. У Милушинцу постоји четвороразредна школа, а старије разреде ученици похађају у оближњем Читлуку.

Становници Милушинца (Нјд *Милушинац*) јесу *Милушинчани* (*Милушинчанин* / *Милушинчанка*), а ктетик је *милушиначки*.

Досадашња истраживања

Говор сокобањског краја није много испитиван у до сада објављеним дијалектолошким студијама. После Белићевих *Дијалеката*, језичка истраживања у овом крају започео је проф. др Недељко Богдановић радом о говору села Трговишта¹². Уследило је потом Богдановићево бележење ономастичке грађе и попуњавање Упитника за српски дијалектолошки атлас у селу Језеру (заједно са др В. Вукадиновићем, чији рад *Микрофтононимија Сокобањске котлине* пружа краћи преглед досадашњих проучавања и битних дијалекатских одлика овога краја¹³). Такав упитник попуњен је и за село Зубетинац, најсеверније село сврљишко-заплањског поддијалекта, иначе Милушинцу суседно место са источне стране. Сокобањска котлина споменута је и у докторској дисертацији проф. Богдановића *Говор Алексиначког Поморавља*¹⁴, али пошто географски не припада Алексиначком Поморављу, није посебно обрађивана, мада су истакнуте неке битније одлике њеног говора¹⁵. Међутим, преко ње иде граница јужноморавских и сврљишко-заплањских говора, тако да се Милушинац нашао у овој другој, источнијој зони. Акцентуација призренско-тимочких говора детаљно је обрађена у обимној студији Американке Ронел Александер¹⁶, а један од девет главних пунктова истраживања било је село Шарбановац код Сокобање.

Поред Зубетинца, за *Српски дијалектолошки атлас* обрађени су и следећи пунктови из околине Милушинца: на западу село Трговиште (сврљишко-заплањски говор са видним утицајем јужноморавских, као и косовско-ресавских говора, у погледу преношења акцента са отворене ултимае), Језеро (на Озрену, југозападно од Милушинца), Бели Поток (сврљишко-заплањски тип, југоисточно од М). У томе окружењу посматраћемо и говор Милушинца, који се мање или више слаже са сваким од наведених пунктова, а и разликује у понекој појединости.

Ситуирање говора Сокобањске котлине и Милушинца

Говор Сокобањске котлине припада призренско-тимочкој дијалекатској области, и то делом јужноморавском, а делом сврљишко-заплањском поддија-

¹² Богдановић 1979.

¹³ Вукадиновић 1990, 368.

¹⁴ Богдановић 1987.

¹⁵ Богдановић 1987, 55.

¹⁶ Александер 1975.

лекту. Белић је у *Дијалектима* овако дефинисао припадност Милушинца и суседних села одређеном говорном типу: „ У местима северно од линије која саставља Лесковик — Крстатац (Ресник, Сокобања, Блендија, Дуго Поље, Николинци, Сеселци, Рујиште, Читлук, Милушинац и др.) говори се смешаним говором који се налази под врло јаким утицајем јужноморавског говора, којему сам их ја и придоао. У селима која се налазе још северније од ових, а ограђена су Ртњем и његовим планинским ланцима који се пружају на исток и запад, осећа се већ и доста јак утицај моравског дијалекта (темнићско-моравског, ресавског) и у акценту и у другим цртама (Јошаница, Мужинце, Шарбановце и др.).“¹⁷

У већ помињаном раду В. Вукадиновића говор Сокобањске котлине подељен је на два типа: „а) јужноморавски (западно од пута Алексинац — Сокобања — Бољевац) и припадају му села: Трубаревац, Врбовац, Рујевица, Жучковац, Трговиште, Врмца, Мужинац, Шарбановац и Бели Поток); б) сврљишко-заплањски (источно од поменутог путног правца) и села: Поружница, Ресник, Блендија, Богдинац, Сесалац, Милушинац, Николинац, Дуго Поље, Сокобања, Читлук, Левовик и Церовица.“¹⁸ Подаци које смо добили истраживањем поклапају се са овом поделом, тј. доводе до закључка да говор села Милушинца целином својих одлика припада сврљишко-заплањском говорном типу.

Циљеви

Након једног века интензивног проучавања народних, по правилу руралних¹⁹, говора, евидентан је *диференцијални њрисиуи*, то јест инсистирање на посебностима говора који се описује, на ономе што тај говор разликује од осталих говора и стандардног језика. Наш циљ биће опис говора села Милушинца у односу на књижевни језик с једне, и стање забележено у Белићевим *Дијалектима* пре сто година, с друге стране. Напомињемо да наш рад неће бити потпун опис свих одлика једнога говора, већ регистровање и систематисање најважнијих одлика које овај говор постављају према просечном штокавском стању и стању говора из непосредног окружења.

Методологија

Методолошку основу дијалектолошких истраживања поставио је још почетком XX века Александар Белић у *Дијалектима*, а дубље их разрадио у писму Бодуену де Куртенеу *Мисли о њрикуиљању дијалекатског мајеријала* (Јужнословенски филолог, књ. 6, Београд 1926–27, стр. 1–10). Белић је препоручивао

¹⁷ Белић 1905, XLIV

¹⁸ Вукадиновић 1990, 368.

¹⁹ Проучавање урбаних говора још увек није заживело у српској лингвистичкој средини, иако је то потребно с обзиром на развој друштва састављеног претежно од урбаног становништва. Оснивач социолингвистике В. Лабов је још седамдесетих година двадесетог века обавио прва истраживања у области урбане дијалектологије, а пионирски рад из те области код нас јесте дело *Говори Ниша и околиних села*, којим почиње нова епоха у нашој дијалектологији. В. у: Тома 1998, 15–16.

спонтани разговор као најбољи извор за све језичке особине и прикупљање што обимније грађе како би сваки проблем могао бити илустрован довољним бројем примера. Временом се у испитивању дијалеката почиње примењивати метод упитника²⁰ којим се прикупљају подаци о језичким особеностима дијалектолошког система на основу одговора на претходно припремљена питања.

Основни методолошки поступци коришћени у овом раду јесу метод непосредног посматрања²¹ (спонтани разговор са информаторима на теме из свакодневног живота) и метод упитника.²² За морфолошка питања највише смо користили упитник чији је аутор проф. др Н. Богдановић²³, а за синтаксичку проблематику коришћен је упитник Софије Ракић-Милојковић²⁴. Највише података прикупили смо спонтаним разговором, а најчешће теме биле су: обичаји (веридбе, свадбе, славе...); пољски радови; кућни послови (ткање, спремање јела...); породица и сл. Такође, информаторима је било допуштено да причају о било чему њима интересантном, нпр. о неким догађајима из историје села, о домаћим животињама, о неким анегдотама из прошлости, о свакодневном животу итд. Казивања информатора снимана су помоћу неупадљивог диктафона на аудио-траке и касније преслушавана, а на лицу места су записиване реченице и поједини примери из разговора. Дешавало се да смо неке разговоре међу укућанима и комшијама снимали кришом, без њиховог знања, и тако добијали најспонтанији говор. Упитнике и инвентаре користили смо углавном да бисмо допунили информације добијене у необавезним разговорима.

Једно од основних правила у традиционалној, тј. руралној дијалектологији било је изабрати што старије, мало школоване или уопште нешколоване информаторе, који током живота нису мењали пребивалиште, јер је код њих највише сачуван изворни језик и најмањи је ризик суочења са диглосијом. Истражујући говор села Милушинца, углавном смо се придржавали овог правила, али смо разговарали и са млађим људима, више или мање школованим („сваки информатор је у ствари интересантан“²⁵), како бисмо упоредили њихов са говором старијих мештана, а и да бисмо добили потпунију слику о језичким особеностима. Током рада на терену сусретали смо се са извесним тешкоћама: говор млађих, па и старијих, мештана мења се под утицајем медија, образовних институција и сл; поједини информатори су у разговору са нама *наmeshћали* причу, тј. трудили се да говоре што правилније, желећи да оставе бољи утисак (да је то заиста тако, уверавали смо се слушајући касније њихове неформалне разговоре са укућанима). Укуп-

²⁰ Белић није благодоклоно гледао на прикупљање грађе помоћу упитника, јер је сматрао да се на тај начин могу добити и нетачни подаци. О томе више у: Ивић П 1991/3, 240.

²¹ Терминологија преузета из: Методологија 2000, 217.

²² Упитник П. Ивића за фонетску проблематику имали смо у виду, али због природе говора нисмо ишли по њему (пошто се он базира на говорима који имају новоштокавску акцентуацију и тежњу да се шире обухвати јат).

²³ Богдановић 1999.

²⁴ Ракић-Милојковић 1995.

²⁵ Тома 1998, 26.

но је испитано петнаестак, али смо за главне одабрали осморо говорника, старијих од 65 година, рођених и удатих/ожењених у Милушинцу.

При обради забележених чињеница, тамо где смо сматрали да је од користи за сагледавање односа наше грађе и стања у суседним говорима, вршена су упоређивања, што је регистровано и упућивањем на литературу преко фуснота.

Најпре смо самеравали налазе са Белићевом студијом (Белић 1905), а потом овим редом:

а) Милушинац — остали говори сврљишко-заплањског типа (Зубетинац, Упитник за Српски дијалектолошки атлас, обрађивач Љ. Рајковић; Бели Поток, из: Богдановић 1979);

б) Милушинац — говори Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987) и западног дела Сокобањске котлине (Богдановић 1979/2);

в) Милушинац — тимочки говори (Станојевић 1911).

Рад на терену

Истраживање смо почели крајем марта 2005. године. Највећи део грађе прикупљен је јула и августа, а на терену смо боравили и током јесени исте године ради провере добијених резултата.

Говор Милушинца није наш матерњи језик, али је то матерњи говор наше покојне баке и рођака који ту и даље живе. Ипак, тај говор нам није стран с обзиром на то да од рођења сваке године проведемо извесно време у Сокобањи, па и у Милушинцу. Интересовање за тај говор, нажалост, нешто се појачало тек у последњим годинама студија (када је један део добрих старих саговорника отишао са овога света).

Списак информатора

- Бранка Динић, рођена 1930. године, неписмена
- Радмила Станисављевић, рођена 1925. године, 4 разреда
- Бранислава Јогрић, рођена 1935, 4 разреда
- Ранко Динић, рођен 1932. године, 4 разреда
- Злата Матић, рођена 1933. године, 4 разреда
- Никола Стојковић, рођен 1926. године, 4 разреда
- Ружа Стојковић, рођена 1928. године, 4 разреда
- Радмила Лазаревић, рођена 1939. године, 4 разреда

СКРАЋЕНИЦЕ

I

ГФФНС	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
36JK	Зборник за језик и књижевност, Титоград
36ФЛ	Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад
36ФФП	Зборник Филозофског факултета у Приштини
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
МС	Матица српска
САНУ	Српска академија наука и уметности
СДА	Српски дијалектолошки атлас
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Београд
СКА	Српска краљевска академија, Београд

II

м. р.	мушки род
ж. р.	женски род
с. р.	средњи род
л.	лице
јд.	једнина
мн.	множина
Н	номинатив
Д	датив
А	акузатив
ОП	општи падеж
през.	презент
имп.	императив
аор.	аорист
рад. гл. прид.	радни глаголски придев
М	Милушинац
Т	Трговиште
Тим	Тимок

КАРТА ОПШТИНЕ СОКОБАЊА²⁶

²⁶ Карта је дата према: Вукадиновић 1990.

ФОНЕТИКА

ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

Вокали

Вокалски систем говора Милушинца (у даљем тексту М) садржи пет стандардних вокала српског језика (*и, е, а, о, у*) и вокално *р*. Вокално *л* није познато овом говору, док се полугласник јавља у све мањем броју случајева. Под утицајем консонаната из окружења, као и у неакцентованом слогу, може доћи до варијација у изговору појединих вокала²⁷ (в. ниже).

Вокалски систем М био би, дакле, следећи:

и	(ь)	у	
е		о	
	а		+р

Судбина њолугласника

Призренско-тимочки говори одликују се постојањем посебне фонеме (ь) која се налази на месту некадашњих двају полугласника и изговара се као вокал напрегнуте артикулације боје вокала *a*²⁸. Овакво стање на терену налазили су и у својим радовима изложили и каснији истраживачи овог говорног подручја²⁹. Исто важи и за област која припада сврљишко–заплањском говорном типу, где постојање полугласника, између осталих, евидентирају Н. Богдановић и Ј. Марковић, мада Ј. Марковић налази и доста примера са вокализованим полугласником³⁰. На простору Алексиначког Поморавља полугласник је по правилу замењен са *a*³¹. Податак о редовној замени полугласника фонемом *a* у селу Тешици

²⁷ Белић 1905, 8.

²⁸ Белић 1905, 47–89; Ивић П 1985, 110, 111.

²⁹ В. Библиографија 1994.

³⁰ Богдановић 1979, 6–11; Марковић 2000, 31.

³¹ Богдановић 1987, 66.

(јужноморавски говор), који износи П. Ивић у извештају са дијалектолошке екскурзије по ужој Србији реализоване октобра 1959. године³², делимично коригује проф. Богдановић „извесним бројем примера у којима се *a* ближи полугласнику, или полугласник није добио вредност пуног *a*“³³. Он такође наводи да је употреба полугласника у Сокобањској котлини (тзв. зони III) честа, илуструјући то примерима из села Трговишта и уз напомену „да је идући на исток полугласник све чешћи, обичнији и изразитији“³⁴. В. Вукадиновић указује на постојање полугласника у микротопонимима Сокобањске котлине, а из Милушинца наводи један једини пример — *Глибовџи*³⁵.

Наше истраживање, међутим, није евидентирало постојање полугласника као засебне фонеме. Нешто затворенија артикулација вокала *a* (налик полугласничком изговору) забележена је у само три речи: *шаман*, *бџи/баш*³⁶, *ваздан*, и то у говору старијих мештана. Ове речи, међутим, припадају емфатичном говору, те нису прави примери за употребу полугласника. У осталим забележеним примерима дошло је до пуне вокализације полугласника гласом *a*, и то:

а) у корену речи: *бачва*, *вашке*, *Видовдан*, *дан*, *данови*, *даска*, *девојачки*, *Ђурђевдан*, *залва*, *зава*, *лажем*, *кад*, *момачка* вечер, *ојанци*, *Пејровдан*, *саг*, *сјавнило* се, *шаг*.

Тако је и са секундарним полугласником: *брашанце*, *дошаљ*, *ишаљ*, *могаљ*, *несам*, *нисам*, *осам*, *јекал*, *рекал*, (*ја*) *сам*, *седам*, *секал*;

б) у суфиксу, али и у основи: *јечаљ*, *овас*, *јешаљ*, *ражањ*;

в) у суфиксима: *венац*, *гледац*, *Змијанац* (топоним), *квасац*, *колац*, *конац*, *јевац*, *йивац*, *йокравац*, *йуцакавац*, *свињац*, *сивац*, *сјаџац*, *шенац* (= вампир), *шрујац*; *кајац*, *листац*, *љиљак*, *момац*, *ручац*, *шежац*, *цветијац*;

г) у префиксима и предлозима: *са*, *сас*, *сабор*, *саборњак*, *сабраше* се;

д) у речима са турским суфиксом *-лук*³⁷ (< *-lik/-luk/-lük/-luk*): *богаиљац*, *газдалац*, *комишљац*, али: *сандук*;

ђ) у падежним облицима³⁸: *данас*, *јесенас*, *ноћас*. У ствари, овде имамо случај да се номинатив задржао у целини, с полугласником на крају, а додаје му се заменица *сь*: *дњь* + *сь*. Према нашем сазнању, како се види, и тај је полугласник данас у говору М прешао у *a*.

Познато је да су се полугласници најбоље чували када су наглашени, а да су у пуне вокале (*a*, *o*, *e*, *y*) прелазили када су без акцента³⁹. Наши примери показују

³² Ивић П 1959, 399.

³³ Богдановић 1987, 47.

³⁴ Богдановић 1987, 55.

³⁵ Вукадиновић 1990, 380. Ову реч забележили смо са истим местом акцента, али без полугласничког изговора.

³⁶ Порекло речн *баш* детаљно је обрадио Белић у: Белић 1905, 47–89.

³⁷ Наведени суфикс има више варијаната у српскохрватским говорима, „а варијанте *-лак* и *-љк* присутне су у македонским и бугарским говорима, али и у говорима југоисточне Црне Горе и јужне и југоисточне Србије“. В. у: Радић 2001, 63, нап. 78.

³⁸ Термин смо преузели из: Белић 1905, 62.

³⁹ Белић 1905, 44, 45.

да је у оба случаја, без обзира на место акцента, дошло до пуне вокализације полугласника (било у основи, било у наставцима; како старог, тако и новог, секундарног). Разлоге за овакву појаву ваља тражити у све већем утицају медија, школе, а можда и у близини косовско-ресавских говора (са северне стране Милушинца).

Пошто смо речи са полугласником чули у мањој мери него што смо очекивали, занимало нас је каква је ситуација у суседним селима истог говорног типа. Приметили смо да у Врелу, селу удаљеном 5–6 км од М, полугласника има више. а такође и у селу Зубетинцу, које се у дијалектолошкој литератури спомиње као северна тачка сврљишко-заплањских говора. Пошто је Зубетинац пункт за СДА, илустрације ради навешћемо све примере које је тамо забележио обрађивач пункта Љубиша Рајковић⁴⁰.

Однос *ь > е* имамо само у примеру *Велигден*, а *ь > о* у предлогу *сос*: *сос* овој бѣло вѣжено. Мислимо да је то усамљен случај и да није карактеристика говора М, јер се чује и: *сас*. Може се и овде помислити да решење треба видети у комбинацијама: *сас* овој / *совој* / *со(с)овој*!

Испред сонанта *ј* у облицима показних заменица налазимо *и < њ*: *иџја < *тџь, овиџа, оџја*. Напоменимо да у нашем говору нема облика типа: *ови* човек и сл.

Иницијална секвенца *вь-* даје *у-*: *удовица, унѹк, унѹци*. Реч *уџорак* има лик *џорник*, али мислимо да се ту ради о отпадању *у-*⁴¹ (в. Афереза).

Рефлекс гласа *ѣ*

У говору М стари глас *јат* је прешао у *е*, за шта не треба наводити много примера: *Благовѣсти, венѹц, млеко, њѡйре, њѡсле, савѣџују*.

Доследну екавизацију показују следећи примери који у стандардном језику имају икавски⁴² рефлекс *јата*:

1. датив једине именица женског и мушког рода на *-а*: помогни *бабе; Бранке* скувај *каву, ја* нећу; онѡм *газде*; ел си казала *маме* да смо рѡд; кажи *Радомиле* да дојде; дава се *кѹму* и *сѣтарѡјке* (више у делу о морфологији);

2. датив личне заменице првог лица: *мене* дај да једѡм; тој *мене* дѡда причѡл (в. Заменице);

⁴⁰ Полугласник у Зубетинцу: *I* мѡзѣк (*иџи*), *2*, мѡгѣл/могал 8, гледѣц 21, сѣн 30, шѣнем 34, њѡшѣк/ѡџишѣк 54, желудѣц 71, мѣкнѹ 85, дигѣл 95, уџиџиѣл 106, нѡкѣи 107, ѡшѣл 109, дошѣл 111, сѡдѣл 122, ѡдѡл/ѡдал 130; *II* рѡсѣл 12, синоѣц 33, момѣк 64, свѣкѣр 68, зѣлѡ 73; *III* ѡџиѣк 11, шѣсѣн 21; *IV* ѡшѣк 13, ѡгѣл 26, јесѣѣк 44, дѣске 53, сѣкѣл 55, колѣц 57, конѡџиѣк 59, бѣчѡ 65, свиѣѣц 68; *V* лѡнѣц 9, квасѣц 23, ѣкѣл 26, мѡсѣн 37, гѡрѣк 46, оѣџи 49, ручѣк 54а, глѡдѣн 58; *VI* рѡвѣн 2, рѣж 17, овѣс 18, сѣѡжѣр 30; *VIII* орѣл 1, вѡрѣц 10, ѡѣѣл 24, ѡловѣк 28б, жѹѣѣц 34, белѣц 35; *IX* комарѣк 40, мѡлѣц 42; *XI* рѣдѣкѡ 11, ѡџиѡлѣк 21, венѣц 28; *XII* сѣѣре 16; *XIII* ѡсѣк 27, мѣглѡ 32, ѡкисѣл 40, снѣжѣн 42, дѡн 52, чѣѣврѣѣк 59, ѡѣѣк 60; *XIV* мрѣѣц 39, удаѣц 42, Гѡсѡѡџиѡдѣн 79; *XV* Б ѣк/ѡ/ѡ 3, добѣр 5, срѣѣн 6, нѣсѣл 15, ѡсѣр 16, жѣдѣн 26, крѣѣк 29, рѣѣк 33, црѣѣкѣс 47; *Ц* ѡѡѣн 22, овѣј 25, шѣј 26, оѡѣј 27, кѡкѣѡ 28, ѡпѡкѣѡ 29, нѣкѡкѣѡ 30, сѣѡ 33; *Д* (*ј*)дѣн 1; *Е* сѣс 2, дѣѣс 36; *Зубѣѣѣнѣц* 1. Пункт је обрађиван пре двадесет година.

⁴¹ Р. Симић сматра да се овде ипак ради о преласку *вь > у*. В. Симић 1972, 161 и нап. 188.

⁴² О икавизмима у шумадијско-војвођанском дијалекту опширно пише С. Реметић у: Реметић 1981.

3. одрични облици помоћног глагола јесам *несам, неси, неје, несмо, нестије, несу*, мада се чује и *нисам, није, нисмо*: *несам* износила; *неси* кувала каву; *неје* имала шпорет; *несмо* ишли у општину; *нестије* ли ме ви звали; *несу* ме тели; машини *нисам* имао; *није* се рано оженио; *нисмо* се жалили;

4. друго лице множине императива: *уђејте, идејте та седнејте* (в. Императив);

5. неким облицима глагола: *осћарела сам, осћарели смо, оћојавела сам*;

6. ретки облици компаратива (не аналитичког типа): *сћареј*; она *сћареја* две годин; онај *сћареји* унук.

Чују се облици: *гњездб, кљештиа, кљештије*, иако у њима не треба видети јотовање са *ј* из јата, већ умекшање група *кл, гн*⁴³.

Речи *йрава* и *орѣ, орѣси* познате су са овим фонетизмом.

Поред облика *маћеја* чује се и *маћија* < **matjeha*, где после губитка *х* долази до појаве интервокалног *ј*, које утиче на прелазак *е* у *и*: *маћеа* > *маћеја* > *маћија*⁴⁴.

Судбина вокалног л

Призренско-тимочки говори у погледу чувања вокалног *л* показују разнолику ситуацију. Док се у тимочко-лужничком дијалекту (и то више у тимочком поддијалекту) чува неизмењено вокално *л*, у сврљишко-заплањском доминира у и *љ*, а у призренско-јужноморавском основни је рефлекс *у*, изузев неколиких примера са *лу* иза дентала *д* и *с*⁴⁵.

Говор М познаје само стандардну реализацију вокалног *л* > у: *буја, бује, вуќ, вуњени, вуна, гуја, дубено, дуго, дугује, жуји, жуљка, јабуке, куќ, кунѣ, музѣм, музѣмо, йуна, йуно, сћуба* (= мердевине), *суза, сунце*.

Једини пример са рефлексом *и* (мада се овде можда ради и о асимилацији вокала према следећем слогу) јесте облик *дибина*, који се јавља поред стандардног *дубина*: у *дибину* глисте има.

Познати су облици *жљуја, жљуљка* < **žlna, *žlčka*.

Од некадашњег корена **hlc*-⁴⁶ у говору М имамо само рефлекс *лајца* (= штуца).

Вокално р

Вокално *р* се у говору М јавља у свим положајима као и у стандардном језику. Ретко се јавља у иницијалном положају у коме самостално чини слог: *рња* (= ноздрва), ја *рчка* (= гура), *рскавица, рска, рђа*. У финалној позицији вокално *р* је такође ретко, углавном као резултат губљења гласа *х*: *вр, умр* (1. л. јд. аор.).

⁴³ О томе више у: Пецо-Милановић 1968, 282; Реметић 1985, 182–184.

⁴⁴ Богдановић 1987, 86.

⁴⁵ Ивић П 1985, 111; Белић 1905, 95–123. Новија истраживања такође показују да ни сврљишки ни заплањски поддијалекат немају вокално *л* (уп. Богдановић 1979, 13–16; Ћирић 1983; Марковић 2000), као ни призренско-јужноморавски, где је основна реализација *у* уз изолованс примере са *лу* (Богдановић 1987, 84; Тома 1998, 53, 54).

⁴⁶ Ивић П 1991/3, 210.

Вокално *p* се јавља се и у медијалној позицији у секвенци са још неким сугласником:

п, б, м, в + р: *зајришка, најрскам, йрви, йрв, йройржиш, йрйорена, йрйоришије, йрскала, йрснем, йршена, йршене, сйржи, сйрши;*

брдо, брзо, брљив;

замрзивач, замркну, мрдају, мрсно, мрсоль (= слина), Мривило (микротопоним), мрцава, йосмрче, умрл/умро/умр;

вр, врвина, врли смо, врљим, врљају, врша, врча (= земљана посуда), завршио, завршили, йреврне, йреврша, йреврћа, сврдалце, сврнуле, учвршћено, чейврши, йовршаља, сврче;

к, г + р: *крв, крил, Крсишаца, кришћење, накрник, огрљак, йрекрстим се, свекрва, чокрк;*

грбав, грбина, гргурава, грми, грнци, огрнули смо, огршамо;

т, д, з, ц, с, с + р: *застирши столови, зашрле се, истирсил, ошрчала, йришрчала, сшрмо, сшршљен, шрговачка, шрљаница (врста јела), шрнакой, Трновица, шршомашор (по народној етимологији шрансформашор), чейшнаес;*

дрвена, две дрвеши, дрво;

зрна, зрно;

йоцрнело, уцршано, црвено, црква, црквица, црни, црно;

нашрнем, нашрша;

Срћан, срча, срце.

Како се види, вокално *p* може стајати после свих сугласника осим: *j, љ, њ, ћ, ђ; л, н, р; ш, ж, ч, џ, ф, х*. Ови последњи нису ограничење у дистрибуцији, али ми такве речи нисмо забележили, а оне су познате у другим крајевима (као: *жрвањ, чрга, фркће, хрскав*). Види се, такође, да вокално *p* може бити под акцентом, али и у неакцентованом слогу.

После самогласника вокално *p* налазимо само у речи: *зарћало*.

У нашем говору нема појаве секундарног вокалног *p* након губитка вокала, типа „вртено, крлица“, док је забележен само један пример девокализације *p*, и то морфолошког порекла⁴⁷: *умрела*.

Замене вокала

Како А. Белић каже: у призренско-тимочким говорима вокали су „врло гипки“⁴⁸, то јест на њих утичу околни гласови дајући им своју боју. „Тврди самогласници после и испред палаталних сугласника прелазе у палаталне вокале, постају сами умекшани, док под утицајем лабиалних сугласника постају и сами налик на звук *o, у*, лабиализују се. Вокали једнога слога утичу на други, сугласници

⁴⁷ Богдановић 1987, 83.

⁴⁸ Белић 1905, 8.

који напоредо стоје једначе се, вокали се асимилишу у разним слоговима, мењајући своје место и начин артикулације⁴⁹.

Ове промене дешавају се у неакцентованом слогу, те се и приписују утицају снажног (експираторног) акцента и слободнијем (флукутирајућем) понашању вокала у слогу без акцента. Гласови који се на овај начин добијају нису помућени, и не разликују се од таквих вокала тамо где се они изворно појављују. Због тога се може рећи да ту „уместо једног вокала имамо други“.

Разуме се, од овога тумачења одударају примери где су замене очигледно под утицајем палатала или лабијала, што ће се видети из случајева које наводимо.

Вокал а

Вокал *а* јавља се уместо вокала *о* у следећим примерима: *ајајџека*, *арјајци*, *баранија*, *ладавина*, *мајика*, *мајичка*, *јокравица*, *јирнакој*. У речи *квачка* можда разлог замене стоји у могућем мотивном делу *ква-*, који се везује за ову живину. Тај пример одудара у још једној појединости: ту је супституент под акцентом.

а м. е: *вагеџа*, *жџџалица*, *јазик*, *кладанац*, *Књаџавац*, *на-зам*, *осам* (*од-зам*), *Панџалџ*, *шараса*, *шашир*. Ова појава, као и претходна, тумачи се као замена отворенијим вокалом у неакцентованом слогу, иако би се примери *вагеџа* и *жџџалица* могли разумети и као дисимилација. У случајевима *јазик* и *Књаџавац*, има се утисак да је *а* *о* коме је реч негде на граници полугласника и *а*, односно да би се могло бележити као *џ*: *јџик*, *Књаџавац*.

а м. у: *баланиа*.

Вокал е

Вокал *е* јавља се уместо *а* иза палаталних сугласника: *јесен* (= дрво), *јесеновина*, *јестук*, *јријетел*, *чебар*, *черџе* (поред: *чарапе*), *черџке*, *чејџка/чајџка*.

Само у два примера је *е* < *а* иза сугласника *р*: *гребуља* (можда према основи *греб-*), као и *ћеремџа*, што би могло бити према грчком: *керџџа*, али и према турском *keremid*⁵⁰.

е м. и у везнику ил(и): *ел јабукe*, *ел крушке*, *шта било*; *ел машину ел дукати*.

Именице *слезина* и *минђуше* обично се јављају у лику: *слезџка* и *менђуше*.

У говору *М* присутно је *е* у радном глаголском придеву глагола *VI* врсте *радиџи*: *радео*, *радеџа*, *радеџи смо*, као и: *мислеџа*, *остарџа*. Искључиво овакве облике чули смо и у говору млађих мештана.

е м. *о*

Речце *ево*, *ено*, *еџо* редовно се употребљавају са финалним *е*: *еве* како се спрема; *ене* ју Радмила; *еџе* ју мама.

⁴⁹ Белић 1905, 8.

⁵⁰ Скок 1970–1974, I том (1971), 354. Облик *ћеремџа* јесте балкански грџизам, али је у језик ушао и као турџизам грчког порекла (уп. тур. *keremid*), па би наш забележени облик *ћеремџа* могао да се са њим доведе у везу.

Вокал и

Постоји мали број речи, где је замена различитог порекла:

и м. е: *инжињѐр/инџињѐр, кицѐља, мађија, њрѐфисор, џѐмџири, шићѐр.*

Прилози *лане* и *џешке* редовно се јављају са -и: *лани* сам пропа́ла; *идем њѐшки*.

О лексеми *мађија* било је речи напред.

И м. а само у облику *јединѐс*, као остатак старијег стања.

Вокал о

о м. у

Поред облика *умеси* и *удаје* чује се и *омѐси, одѐва: обрѝши се; ђе се одѐва; одѐла* се за комшију; *омѐсим* леба; *оми* се.

Тако је и са бројем *хиљада*: имал сам *иљадо* марке; али: прима *иљаду* динара, са чим је повезана и промена места акцента.

о м. е

Уместо *е* често се употребљава *о*, и то иза палатала: *говѐђо, дѝвљо, јагњѐћо, њилѐћо; ѡрѐћо; чијѐ*. Свуда овде стоје морфолошки разлози, односно аналогича према наставцима тврдых основа (ладно : *врѹћо < врѹће*). Томе помаже губљење осећаја за употребу *е* иза палатала, чему можда дугујемо и пример: *Ђурђовдан*.

Код присвојних заменица типа *њен, а, о* редовно је *њѐјан, њѐјна, њѐјно*⁵¹. О томе више у т. о заменицама.

Именица *раме* има облик *рамо*.

Јављање вокала *о* м. а може бити условљено суседством лабијала: *ѡму'к, ѡйѡрике, собѡјле, ѡовања'че, ѡован*.

Према облику *овде* редовно се јавља *одѐвде*, а као резултат аналогиче и *одѐкле, одѐнде, одѐиле*⁵².

Властита женска имена на -с(л)ава: *Вукѐсова, Добрѐсова*.

Често се код старијих информатора чује *долѐко*, док је код млађих само *далѐко*.

Вокал у

У м. о редовно у речи *дѐкѡур*: *ѡн прѡви дѐкѡур та'м; билѧ сам куд дѐкѡура; идѡ по дѐкѡури; као и у предлогу код, који овде има облик куд: отишла куд детѐ; ишла сам куд дѐктура; додѡли куд Надицу*.

У посебну групу сврстаћемо примере са глаголским суфиксом -ува- од -ова-, веома фреквентним у призренско-тимочким говорима, па и у говору М: *другува'ле смо, инѡересува'о се, куѡвала сам, куѡвали смо, ѡѡцува'о, сѡанува'о, учѡстѡвала,*

⁵¹ Белић 1905, 423.

⁵² Марковић 2000, 57.

учес^тивува^ли, школува^ли смо (уместо суфикса *-ова*). Овакви и слични примери (*ѝи-сува^ла сам, ѝиѝува^ла сам, ѝромужува^ле се, снимува^ла сам*) вероватно су настали по угледу на облике презента (*ѝису^јем, ѝиѝу^јем, ѝромужу^јем*)⁵³.

У понеком примеру може се видети утицај лабијала: *армуни^ка сви^ри; ку-пи^л армуни^ку*.

у м. и

Уместо суфикса *ива-* редовно је *-ува*: *везува^ли смо, дарува^ла сам, дарува^ло се, казува^ло се, навађува^ли смо*, што је свакако појава морфолошке природе.

У овим заменама могу се видети резултати различитих процеса, највише асимилација и дисимилација, али има и оних које имају морфолошке разлоге, где су замене аналошке природе.

Неке вокалске групе

Секвенце од два вокала јављају се у говору М и њихово је порекло различито: могу да буду на морфемској граници, тј. на саставу префикса и основне речи; настају испадањем гласова *x* и *j* или неког другог сугласника из интервокалног положаја.

Броју речи са вокалском групом придружују се случајеви: вокал + *л* > *о* (*до-не^о*), а изостају групе типичне за јужноморавске говоре типа: *аа* < *ал*: имаа (кад није *имаја*).

Вокалске групе различито се понашају. Најбоље се одржавају у сложеницама. Остале се укидају сажимањем (немамо, такође типичне јужноморавске случајеве типа *-имају* > *имау* > *имав*).

Група *аа* < *аха*: *сна^а* ми из село^о; моја *сна^а* (у овом примеру дошло је до сажимања⁵⁴).

Група *ае* јавља се углавном код бројева: *једана^ес, двана^ес, ѝтрина^ес, шесна^ес, два^ес* и сл. Овде се може појавити и секундарно *-j-* (*јединајес*), [о чему ће бити речи касније]. Место акцента држи наше случајеве да се не би остварила и друга чија сажимања (рецимо, код нас нема облика типа *дванес*).

Иста група чује се и у облицима појединих глагола: *о^н то^ј све зна^е; о^ни та^г ос^та^е* трактор; *ѝра^е* весел^е; *о^на ѝра^еше; не ѝра^ено* кршт^ење. Овде такође може доћи до појаве секундарног интервокалног *j*.

Група *аи* настала је услед губљења интервокалног *в* у облицима неких глагола, те се поред *ѝра^{ви}, наѝра^{ви}, ос^та^{ви}* чује, и то чешће, *наѝра^и, ѝра^и, ос^та^и*: *ће ис^тра^и* сас трактор; *наѝра^ила; наѝра^или су; наѝра^иши*; не мога^л да *оѝра^и; оѝра^или; ос^та^и си; ос^та^ил; ѝра^и се; ѝра^ила сам; ѝра^или; ѝра^ило се*. Код ове секвенце добија се утисак постојања неког слабог (редукованог) *л*: *ис^тра^и* и.

У овој вокалској секвенци чује се и неко слабо *и*: да *ис^тра^и*м гр^еду.

⁵³ Није искључено да су овакви облици резултат утицаја бугарског и македонског језика. О томе више у Ивић 1985, 118–125.

⁵⁴ Богдановић 2000/2, 30.

Група *-ao* чува се у радном глаголском придеву мушког рода (где је дошло до преласка *-л* у *-o*) уколико се акценат налази на вокалу *-a-*: *гледао, дошао, имао, ишао, морао, обарао, ошћувао, ишћао, иродао, сврћао, сћанувао*. Уколико се акценат не налази на вокалу *a*, долази до регресивне асимилације и група *-ao* се поједностављује, то јест своди се на *-o*: *дошо, ишо, ошћишо, реко*.⁵⁵

Регресивна асимилација је присутна и у речи *иосо* и у поредбеној речи *ко* (поред *као*), а прогресивна (када је група *-ao* у медијалној позицији) у речима *зава, завичићи*.

Ову групу налазимо и у појединим сложеницама: *набди, наојоко, наоружани*, као и у речима *маови, сћрабџа*, где је настала губљењем *x* из интервокалног положаја.

Група *ау*: *аушобус; научила сам*.

ау < *аху* чува се у облику *снау*: *уведé снау*.

Ова група делимично је редукована у 3. л. мн. през: *гледау; уйознау се*.

Група *еи* забележена је само облику *сејри се* (= *чуди се*): да се цело село *сејри*.

Група *ео*: *бео, беоше, беомо, небрано, Преображење*.

Ова група присутна је и у рад. гл. придеву мушког рода од глагола чија се основа завршава на *-e*: *видео, донео, ошћарео, радео, ишео, узео, умрео*. Такође, у речи *греоша* након губљења *x*.

Група *еу*: *реума*.

ИА нема примера, сем: *кија* (< *ких*).

ИЕ < *ије*: *добил биёне; другачиё; одма се иобие; морало да се убие*.

Група *ии* < *ији*: *чији* је оно виноград. Ова се група тешко одржава, тј. долази до сажимања у једно продужено *и*⁵⁶: *чи он син*.

Група *ио*: *авиони, радио*. Бројни су примери са *-ио* < *ил* у рад. гл. прид. мушког рода од глагола чија се основа завршава на вокал *-и*: *завршио, нагњавио, наследио, оженио, йоложио, йоломио, йравио, сћворио, уваишо*.

Група *оа* < *оја*: *моа маћи*.

Група *оe* < *оје*: она с *моёга* сина; овј ни детиште *йбеде*.

Група *ои* < *оји*: *двоица, мой унучићи, обоица, сћоимо*.

Група *оо* < *охо*: *добди, добде*; поред: *дбди, дбде, додџли*.

Група *оу*: *йубава, йубаво*.

Група *уe* < *ује*: *казуе, срамуе се*.

Група *уо* у рад. гл. прид. м.р: *йогинуо*.

Група *уи*: *уићем* у цркву.

Већина наших примера јесу вокалске групе под акцентом, а и оне малобројне које то нису (*наоружани, научила сам, Преображење*) добро се држе, јер су саставни део сложенице, тј. чине их крајњи вокал префикса и иницијални вокал наредне речи.

⁵⁵ Овакви примери чују се углавном код млађих говорника, док су облици са очуваном групом *-ao* типични за старије мештане.

⁵⁶ Богдановић 2000/2, 29.

Елизија вокала

Забележени су примери елизије вокала у сантхију. Губе се вокали:

a: *д* *идем* куд доктура; *д* *идем* да нараним свиње; *д* *им* да си купим дрешку; *д* *им* да се брукам; немој *д* *идеш*; *ће* *д* *иш* и ти; Раднша *д* *иде* да испраи; она мисли *д* *иде* на преглед; *д* *идемо* да се повеземо; *д* *имо* да оберемо нешто; *ће* *д* *има* паре;

e: *н* *умем* да плетем; *н* *умем* да сучем коре; *н* *умеш* ти тој; *н* *уме* да врѣви; *н* *уме* да пита; па, *н* *уме*; *н* *умемо* да купимо; *н* *умеше* да зовнете;

и: ја *ћ* *си* *идем* > ја *цидем*; *ће* *с* *идемо*;

у: јабуке не тура [*у*] *ушта*; тури му *ушта*.

Редуције вокала

Афереза

Редукују се следећи ненаглашени вокали у иницијалном положају:

a: *баланиа*, *Свети Ранђел*;

e: *ше* га Небојша;

и: примала сам *некције*; она примала *некцију*;

у: ви сте боље *иознаи* (: упознати); она га *ваи*, па га све убије; *ће* буде *шорник*.

Синкоиа

Забележено је испадање вокала у слогу иза акцентованог.

и: (најчешће у облицима показних заменица и прилога) *калко* наш велики дом; *калко* радника; на *калко* мести; *овалко* грне; *оналко* једење; *оналко* висок брег; *ирујно* брашно (уколико није од прој-а-но); *сестрична*; *шолки* ти зев; *шолка* брада; не мож да исполага и *шолко*; несам *шолко* ни кочил; *шолко* била мирна; као и: *чеири* (мада се чује и облик *чеири*);

a: *ваља* *ће* дођу на славу, *ваља* смо се разумели. Овде смо прихватили елизију због чињенице да се јавља и *ваља да*: *ваља* (да) ћу дођем;

o: сарме се такој *гошве*; ја сам тој *збраила*;

у: *добрџиро*.

Айокоиа

Ову појаву забележили смо код неких везника и речце *ли*, који губе финално *и*.

али: имали смо јабуке, *ал* им се спржи цветак; чис ваздук, *ал* ми смо остарели; имали смо све, *ал* не мож више да работимо; раније је могао да музе, *ал* га почеше руке болѣ;

или: несмо́ учествува́ле једну́ *ил* две го́дине; понесѐм иглу *ил* кудѐљу; *ели* (са значењем везника *или*): ко́лко ће ми даде́ш зѐмљу уз дево́јку, *ел* ма-ши́ну, *ел* дукáти.

ли: да *л* ће се оберѐ, нѐ знам; не мисли да *л* ће има за леба.

Финално е се губи у 3. л. јд. презента глагола *може*, па се одатле аналошки преноси и на друга лица, сем на 1. л. јд: не *мож* се сѐтиш; не *мож* да музѐ кра́ву; не *мож* да испола́га; *мож* уби́(ј)е чо́века; не *мож* ви́ше да ра́димо. Такође, *-е* се губи и у следећим примерима: две-три *го́дин* старѐја; при́мам пѐ шес *сѝдо́йин*⁵⁷ дина́ра.

Финално у отпада у 1. л. јд. презента глагола *може* и одричног облика по-моћног глагола *хоће*, као и у неким облицима именице *година*: не *мог* да ти по-мо́гнем; не *мок* се сѐтим; *нећ* се свађам; ову́ј *го́дин* не́мамо краве; ову́ј *го́дин* у́би же́га; про́шлу *го́дин* несáм ни била́.

Покретни вокали

Поједини прилози, предлози, речце и неке заменице у нашем говору имају покретне вокале. Навешћемо облике који се јављају и са вокалом и без њега.

о : *ѿ* *кám* га Ра́нко; свр́че *ова́м*; *она́м* над село́; *сáм* да бринеш; *сáм* за мира́з брѝну; *шáм* има́м сестру́; *шáм* ла́кша била́ школа;

ка́мо кути́ја; *ова́мо* дошла́; *она́мо* има́ једна́ стена; заве́ћине *сáмо* на две ме-сти; зна́м *сáмо* да смо та фами́лија; *шáмо* бли́зу гроб́је; стану́ју си *шáмо*;

е : *ѿ* *гор* куд о́вце; ће до́ћете *го́р*; *до́л* има́ подно́шке; чу́л га и *до́л*; па́де *одо-зго́р*; *озго́р* се ту́ра; *оздо́л* иде ла́дно; иде *одону́д*;

има́ водени́цу *го́ре*; да си́ћу *до́ле*; а́лева папри́ка *одозго́ре*; ја изла́зим *озго́ре*; *оздо́ле* се иде; он зове́ *оздо́ле*; откáчиш га *одону́де*.

Акцентовани облици личних заменица такође имају покретно *е*. Дајемо са-мо део грађе (пошто ће на ову појаву бити указано и у делу о морфологији): она́ по́стара од *ме́н*; *ме́н* се чини; то́ј *ме́н* ма́ти једва́ отребила́; *ме́н* то интересува́ло; *ме́н* мо́ж уби́је;

Али: купу́ју од *ме́не*; *ме́не* жа́л.

Покретни вокал *е* јавља се и код неких предлога:

куде (= око) Видовдан; има колибу́ *куде* (= код) То́мино; *коде* трстомáтор (= трансформатор); мло́го смо живци изгубили *оде* та́д; *йоде*⁵⁸ вра́та;

седе́ла сам *куд* о́вце; *куд* мојѐга башту́; *код* Бра́нку; ће до́ћете *код* на́с; ће цр́кне од му́ку; *йош* ку́ћу;

а : *ѿ* *нек* иде; *нек* се пита́;

али: *нека́* га у авли́ју.

⁵⁷ Ови облици могу имати везе са старим генитивом множине без наставка.

⁵⁸ По мишљењу проф. Богдановића, појава *е* у примерима типа *оде* Сврљиг, *йоде* село и сл., одваја говоре Алексиначког Поморавља од источних, сврљишких говора. В. у: Богдановић 1987, 93.

Уметање гласова

Ова појава је ретка у говору М (тек неколико случајева), а њена сврха је разбијање неких сугласничких група, мада те групе у другим случајевима опстају:

и: кáсарина; у кáсарине;

а: њарáунуци; њарáдеда; њарáбаба.

У једном случају имамо уметање сугласника *н*: *комéндија*.

Примере типа *комшински, шумадински* нисмо чули.

Испадање слогова

Ова појава није необична у говору М. Напротив, поједине речи јављају се само у таквом, скраћеном облику: *ај* иди; *глеци* послу (< гледај си послу > глед-си); *виш* да неће; *дим* код овце (< да идем); *емјуш* сам билá у Ниш; *кво* рабóтиш; *младевесџа* (< млада невеста); *некво* заборџл; *озгбр* пада; *четерез* године; *ошб* куд комшику; *ошбмо* у дóm; *шесет* године; *шће* (што ће, у смислу „зашто ће“) ти тој; *шћу* там; *шћеш* ти туј.

Консонанти

Глас *ј*

Артикулација сонанта *ј* у говору М није уједначена у свим позицијама: у неким се *ј* прецизно чује, у неким слабије (редуковано *ј* ћемо обележавати знаком *Ј*), док се у неким потпуно губи. Познато је да сонант *ј* има нестабилну и са вокалом *и* сличну артикулацију, што доводи до колебања у акустичком утиску. Такође, нејасном акустичком утиску доприноси и фонетско окружење у коме се глас *ј* налази.

Пошто се не бавимо историјом гласа, већ његовом савременом егзистенцијом, ми у даљем прегледу нећемо одвајати изворно *ј* од секундарног (нити *ј* које се јавља као партикула: *никој* и сл.). Слика која следи, тиче се, дакле, нашег регистровања стања у савременом говору.

Ј на почетку речи

ј + а: *ја, јабуке, јагњећи, јаја, јајца*, дваес *јајцеџи*, *јако* мрцкава;

ј + о: *још, Свеџи Јован*;

ј + у: *јуџрос, јуџре* ће д иду; *ју, брука*;

Испред вокала *е* сонант *ј* може имати стабилну артикулацију, али може доћи и до делимичне и потпуне редукције: *јевџин, један, једé, јединица, јéдо, језик, јелéче, јемјуш, јéс, јечам*;

једва се смирили; *једна* кола; има *једна* низбрдничка; *једну* приколицу; *еднога; ел* имаш; *емјуш*.

Иницијално *ј* у енклитикама *је, ју*:

— чува се: *саг је добро; саг је у пензију; доведе ју у Милушинац; на врата ју убили; она си ју остаи;*

— потпуно се губи: *она е од Маркишићи.*

Ј у медијалној позицији

а) у интервокалном положају

и-и: *стијари, чии;*

е-и: *стијареи;*

а-и: *гаимо; обичаји;*

о-и: *мои; обојица; ивои;*

и-е: *велије, другачије, занимације, није, оије, иијем, иомије, разљијеш, раније, убије, иријес, шамије;*

е-е: *грејемо се, смеје се;*

а-е: *бајем, знаје, ираје, икаје/икаје, икајем;*

двајес/двајес, дваестину, осамнаес, шеснајес;

о-е: *Воје Петровићу жена; с мојега сина;*

у-е: *бује, дарује се; замешује, милује, иишујеш, иолегује, иомењујеш, иоскуиује, ирејасује, ицује, учестивујемо;*

и-а: *боранија, кафеџија, Марија, овија, онија, иијац, иија, фамџија;*

е-а: *дејани, смејамо се, стијареја, не шеја;*

а-а: *бајаги ће донесе; бајалице; беше иоштрајало; снаја;*

о-а: *девојачка, моја/моја, њбан, њојан;*

у-а: *стируја, шуја из Милушинац, ујаши;*

и-о: *чијо;*

а-у: *врљају, давају, зајучер, кукају, мрдају, најури, иевају;*

немау паре; они уговарау; млади се уиознау;

и-у: *баранију, каију, милицију, ракију, иенсију;*

е-у: *до меју, мејуне, смеју се;*

о-у: *моју;*

у-у: *бонбардују, иишују, учестивују;*

б) у позицији вокал -Ј- консонант: *ајде, војску, гајба, гајбе, девојка, девојчићи, зејин, кравајћарка, мајка, њојно, њојну, случајно, идојду, иокојни, стијорјака, ујка, ујна;*

куииче, иеисика;

в) испред секвенце -ск⁵⁹: *истијориски, комишиски;*

г) иза сугласника: *гробје, ијреје.*

Ј у финалној позицији

и-ј: *оми се; сакри га;*

е-ј: *еј, оно гоца; смеј се;*

а-ј: *завришавај, знај, којај, крај, онај, иај, иишљерај;*

о-ј: *брај, знај, какој, кој, немај, никој, овој, али и: ово време⁶⁰; оној;*

⁵⁹ Марковић 2000, 67.

⁶⁰ У примеру *ово време* помишљамо да финално *ј*, које се у овим говорима понаша као финална партикула, изостаје због нагомилавања сонаната у синтагми оВоЈ ВРеМе.

у-ј: *болуј*; *куј* ће дође; *овуј* годин; *радуј* се; *шјуј*.

На основу наведених примера види се да је артикулација гласа ј: најстабилнија на почетку речи испред самогласника *а, о, у*, као и иза таквих гласова на крају речи;

ј се слабије чува у суседству самогласника предњег реда: *и, е*, а никако на крају речи иза *и*, где се увек губи⁶¹.

Општи утисак је да се ј у говору М боље чува него у говорима који су са западне стране (Алексиначко Поморавље).

Консонант *х*

У консонантском систему говора Милушинца нема гласа *х*, што је иначе одлика целе територије призренско-тимочких говора⁶². Белић сматра да се глас *х* у говорима источне и јужне Србије почео губити тек у другој половини XVIII века, изводећи овакав закључак на основу записа из манастира Св. Ђорђа у Темској (нпр. *насадихмо* виноград).⁶³

У говору Милушинца *х* се губи из свих позиција:

а) у иницијалном положају: *аљина*; *ала*; три *екшара*; четири *шљаде*; *лад*; *ладавина*; *ужива* у *ладовину*; *ладна* вода; од *ладну* воду; *леба*; она си *оди*; какво *оћеш*; кад се *оће*, *оће* се; *оца*; *раним* говеду; *рајаве* руке; *рска*; *улиш* на Боба;

б) у медијалној позицији: *бео*; *греоша*; она *доди*; *додил*; *додише*; *дооди*; кад се *залоди*; да се *зарани*; *луд* на *маови*; *наоди*; да *нарани* говеду; *ишијује*; *сарана*; *снаа*; *сишијосал* се; *сйраоша*;

в) у финалној позицији у следећим категоријама:

именице: *вр*; *гре* не *гре*; *сирома*; *сйра*;

падежни облици заменица: *иду* ге *и* зову; у *Кусак* *и* отерал; *ту* *и* откачил; *куд моји* има колиба; проз *њи*; *сас* *њи* идо; *куд* *њи* нема *завесе*;

падежни облици придева: од *голѐми* људи⁶⁴;

облици I. л. јд. аориста: *ошидо*, *йадо*, *йонѐсо*, *йочѐ*, *реко*, *сйреми*, *узѐ* и сл;

облици имперфекта: ја *има*, *куйува*, *узима*;

прилози: *одма* туј има *капија*.

⁶¹ Готово исто стање у призренско-тимочким говорима показују: Белић 1905, 126–127; Богдановић 1979, 30–31; Ћирић 1983, 42–45; Богдановић 1987, 94–99; Марковнћ 2000, 60–69. Нестабилност изговора гласа *ј* показује се и на ширем простору, на пример: Јовић 1968, 56–60; Пецо-Милановић 1968, 268–271; Симић 1972, 84–108.

⁶² Белић 1905, 4, 206. Ивић 1985, 114.

⁶³ Белић 1905, 210. А. Младеновић је, проучавајући језик *Тештера Нишавске мишрополије* вођеног у Пироту између 1834. и 1872. године, нашао да глас *х* још увек није потпуно изгубљен у народном говору у то време. О томе у: Младеновић 1976, 209. Да се консонант *х* добро чувао у говору Пирота и околине у XVIII веку, потврђује зборник *Слова избрана* (1764), чији је језик проучавала Јасмина Недељковић у својој докторској дисертацији. В. у: Недељковић 2004, 91–93.

⁶⁴ За примере типа „од стари људи“ проф. Богдановић у Богдановић 1987, 100. каже: „...остаје питање да ли су они сачувани облици генитива са -х > ѿ, или облици општег падежа (једнаког Нми), што је нама вероватније.“

Један једини пример чувања *x*, али са знатно слабијом артикулацијом, јесте у страниој речи *хоиџел*.

Након губљења *x* у интервокалном положају настају гласови *j* или *v*:
j: *буја*, *бује*, *дрјеје*, *леја*, *леје*, *маћија*, *мејуне*, *џроја*.

Ј настаје аналогичном (према *смеја* (*џи*)) и ван хијата: *џскида се оџ смеј*.
v: *бува*, *дуван*, *мува*, *муве*, *уво*.

Наведени примери углавном потврђују правило које је истакао проф. Богдановић: сугласник *v* се најчешће појављује између вокала задњег реда (*o*, *y*, *a*), а *j* између два вокала предњег реда или између једног вокала предњег и једног вокала задњег реда⁶⁵; али: *буја*, *џроја*.

Забележили смо и примере у којима је глас *x* супституисан консонантом *k*:
ваздук, *кодник*, *кожук*, *џлек*, *Тикомир*.

Група *xv* даје *f* или чешће само *v*:

у иницијалној позицији: *фа́ла* Богу; *ваи́ало* се кисело млекó;

у медијалној позицији: *дова́џи*, *заваи́џли* смо, *џрива́џали* се, *џрива́џам* се, *ува́џе*, *ува́џен*, *ува́џи*, *уваи́џо* се.

Глас *v*

Овај глас има стандардну артикулацију у говору М. У неким секвенцама *v* се губи:

а) код итератива у групи *-вљ-* > *-љ-*: он *дои́раља*; почёл да *забораља* и сл. (остале примере *v* у Јотовање);

б) у секвенци *-ави-* (в. т. где је вокалска група *ави* < *аји*).

Глас *f*

Глас *f* није непознат консонантском систему говора М и чује се највише код млађих и говорника средње доби, мада га употребљавају и старији информатори: *фа́брика*, *фа́ли*, *фами́лија*, *фа́рба*, *фа́рбано*, *фи́но*, *фирма*, у *фирму*, с *фре́зу*, *фри́жидер*, *фусу́кле* (= кратке вунене чарапе);

кафеџија, *офиџир*, *џро́фесор*, *ра́фија* (= канап за везивање винограда), *џелефóн*.

Наведени примери углавном представљају новију лексику.

Присутна је и супституција гласа *f* гласом *v*: *вла́ша*, али и: *фла́ша*; *велије* (= комад сира), *венёр/вењёр*, *вија́кери*, *јевџин*, *јевџи́ње*, *ка́ва*, *ко́ва*, *ко́ве*, *џо́џреви* га, *чаршав*.

У употреби су паралелно имена *Си́ефан/Си́ефана* и *Си́еван/Си́евана*, као и презимена изведена од њих: *Си́евановић*, *Си́ефановић*.

⁶⁵ Богдановић 1987, 100.

Појаву гласа *ф* тамо где му по етимологији није место забележили смо у речи *ко̀фѣраѿи*, и то у разговору са млађом особом. Овај случај, тј. хиперкорекцију, можемо објаснити колебањем и одсуством навике у употреби гласа *ф*.

Биљка *ѿасуљ* < лат. *phaeolus* редовно се јавља у облику: *ѿасуљ*, *ѿасуљѿица*, иако смо чули изјаве да се негде „у тимочко“ каже и: *васуљ*.

Африкаѿа *s*

Говор М познаје свега неколико примера употребе африкате *s*, звучног парњака *ѿ*: *на̀ср̀нем*, *на̀ср̀немо*, *на̀ср̀ѿица*, *ѿен̀суѿа*, *ѿен̀суионѣр*, *свр̀че*, *осѣ̀бло*, *осѣ̀бне*. Ови примери одговарају карактеристичним позицијама које заузима ова африката — у комбинацији са гласовима *р*, *н* и *ѿ*⁶⁶.

S се чује и на спојевима двеју речи⁶⁷, како у иницијалном тако и у финалном положају: *од̀-сам*; *о(д) Сора̀на* смо купѿли; *ѿрѐ со̀ру* до̀ђо̀ше;

о̀ѿиас га напу̀штио.

Нисмо забележили облике са групом *св* насталом од *зв* типа *свезда*, *своно* (чује се само *звезда̀*, *звѿно*), иако су они познати старијим мештанима као давно употребљавани. Група *дв* чува се у речи *двѿска* (= бравче од две године).

Вукадиновић наводи само један облик са овим гласом (*сука*, микротопоним у селу Реснику⁶⁸). Наши примери такође показују да је то ретка појава у говору М.

Однос *л*, *н*: *љ*, *нљ*

Код глагола изведених од глагола на *-лиѿи* налазимо *е* уместо *и* у следећим речима: *залѣ̀вам*, *ѿо̀лѣ̀вам*, али и: *заљѿѣ̀ш*, *ѿо̀љѣ̀вамо*, *разљѿѣ̀ш*. Примери за ову гласовну појаву јесу и именице *ѿо̀љѣ̀вица*, *разљѣ̀виѿиѿе*.

Већ су спомињани примери *жљезда̀*, *гњезда̀*.

Судбина *л* на крају речи и слога

На терену призренско-тимочких говора финално *л* има различиту судбину. Према бројним истраживачима, тимочко-лужнички и сврљишко-заплањски говорни тип чувају *-л*, док је у призренско-јужноморавском *-л* > *-а*⁶⁹, из чега се може видети да рефлекс *-л* представља битну изоглосу у разграничавању ових говорних типова.

⁶⁶ Ивић П 1985, 114; Тома 1998, 105, нап. 115.

⁶⁷ Белић 1905, 203; Богдановић 1987, 104; Марковић 2000, 76.

⁶⁸ Вукадиновић 1990, 369.

⁶⁹ Белић 1905, 596; Станојевић 1911, 383; Ивић П 1985, 19, 176, 190; Богдановић 1987, 104; Марковић 2000, 81.

Говор Сокобањске котлине је у раду В. Вукадиновића подељен на две целине (источну и западну) управо на основу рефлекса финалног *-л*⁷⁰ (в. и Увод). Проф. Богдановић наводи податак да су у западном делу Сокобањске котлине присутни облици типа *имаја, дошаја; деа, цеа*; као и *анђел, ђавол*⁷¹.

У говору М финално *л* се може чути у већем броју примера, и то углавном код припадника старије генерације, док се код млађих спорадично чује: *вол, сол, Дел* (топоним), *йейел, ђавол, жал, йакал, йейал, цел*.

Тако је и кад *л* затвара слог унутар речи: *болница, залва* (чешће је *зава*), *залче, колци, йовезалка, йонеделник, релна, сйелна крава, селска, селско*.

Категорија у којој су најбројнији облици са финалним *л* јесте радни глаголски придев мушког рода, али у говору старијих информатора. У говору млађих *-л* прелази у *о*. Овде ћемо дати само мањи део грађе: *видел, дошал, ишал, обећал, ошкачил, йогинул, йромашил, умрл* (в. т. о радном глаголском придеву). У скорије време све је већи број случајева у којима долази до замене *-л* у *-о*, под утицајем школе и медија.

Консонантске групе

У говору М консонантске групе могу бити:

- а) иницијалне,
- б) медијалне,
- в) финалне.

Грађу ћемо прегледати овим редом.

Иницијалне групе

Консонантске групе у иницијалној позници углавном се одржавају, а само у ретким случајевима долази до упрошћавања.

пт се чува у речи *ййица*;

пч: *йчелá, йчеле*;

дл: *длаке*;

зм: *змија*;

зн: *знам, знаш, знае*;

зр: *зри воће*;

сн: *снег, сноваљка*;

ср: *срам, срећа*;

ст: *стакло*;

шк: *школа, школе, школовани*;

вл: *Власи, Влашкойољке, влас* у Бању;

вр: *време*;

мл: *младенци*;

⁷⁰ Вукадиновић 1990, 368.

⁷¹ Богдановић 1987, 111, 112; Богдановић 1979/2, 94.

група *ѣк-* се одржава: *ѣкаје*; *ѣкају*; *ѣкали смо*; *јестук ѣкан*; *ѣканице*;
 група *кѣ-* > *ћ-*: *ћерка*;
 гд- > д-: *де*; *де си*; *де сте*; *дуња*;
 гл: *гледац*, *глицѣа*;
 гн⁷²: *гнојно чело*;
 гр: *грозоѣија*.

Медијалне групе

пш: *леѣша му прѣва женѣ*; *скуѣше*;
 гд: *негде*;
 нг: *виронга*;
 гм: *дабогме*;
 кт: *нокѣи*;
 чк: *малечко*, *мѣчка*, од *мѣчку*;
 шч: *бошчалуѣ*; али: *бочѣлуѣи*; *Оречани*;
 см > шм: *чешма*, на *чешму*; али: *несмо*, *ѣсма*;
 сн: *бесна лисѣца*, *беснуѣа* (= немирно дете), *мрсно*, *ѣсно*;
 сл: *оно мислело*;
 зн: *грозно*; *она свѣ мазна* (= умиљата, слаткоречива);
 вц: *овѣа*;
 вс: *овсена слама*;
 мд: *седамдесѣи*, *осамдесѣи*;
 нд: *бандоглаво*;
 мн: *гумно*, *дремнуло малко*, *осамнаес*;
 мк: *комка* (= ходник)⁷³, с *момка*;
 мч: *момѣи*;
 мц: *момѣи*;
 нц: *конѣи*, *лонѣи*;
 ћк: *вѣћко му одеѣло*; *воћке*;
 тл: *ѣѣшловѣ*; али: *суклијаш*.

Неке сѣтарије консонантске групе

Група *чр* дала је *чр*: *чрѣ*, *чрѣно*, *чрѣшње*, *чрно*.
свр: *сврака*;
чвр: *чврѣио*.

Група *сл* дала је рефлекс *шљ*, али се чују и примери са чувањем ове групе: *сливаѣк*, *слиѣе*, *Слиѣје* (микротопоним).

Група *дл* забележена је само двапут (*исѣѣдла* сам будѣла; *ѣѣдло само*), а група *ѣл* није евидентирана.

шѣи: *годишѣиѣ*, *деѣишѣиѣ*, *огњѣишѣиѣ*, *ѣишѣѣѣло*, *ѣишѣѣи*, *шѣишѣѣѣ*.

⁷² О преласку *гн* у *гњ* в. напред.

⁷³ Богдановић бележи ову реч са значењем *ѣричѣиѣ*.

Посебну групу примера чине облици изведени од глагола *иустити* у којима се јавља група *шти*: *испуштил се, напуштио, пуштила*.

жд: *даждевњак*.

Финалне групе

Финалне сугласничке групе *си*, *зд*, *шти* упрошћавају се отпадањем финалног плозива:

-*сти* > -с: (код именица) *авгус, брес, гос, крс, лис, мас, младос, илас, Пројас* (микротопоним), *ирс, свес, ситарос*; (код бројева) *шес, четрнаес, дваес, иринаес, иешнаес, шеснаес*; (код придева) *чврс, чис*.

У множини именица стоји група -*сти*: *госџи; крсџови; ирсџи*.

Група *си* у медијалној позицији такође може да се упрошћава: *асма, накр-ник, иласје*.

Тakoђе, ова се група чува и у облицима редних бројева насталих од бројева на -*си* и у компаративу од придева на -*си*: *четрнаесџи* *авгус; дваесџо* *годиште; чистџије*.

-*зд* > -з: *гроз*;

-*шти* > -ш: *веш, ириш*.

За групу жд немамо примера, а у речи *деждевник/деждевњак* ова група и није финална.

Стране консонантске финалне групе -*јн* и -*ли* обавезно су упрошћене гу-бљењем *н*, односно *и*: *комбај; жње се с комбај; имамо комбај;*

асвал; дошл асвал до село; али: асвалџираше пут.

Асимилација

У вези са овим појавама, наша грађа није обимна, то јест садржи само неко-лико консонантских група у којима је дошло до асимилација:

ми > *ни*: *он све ианџи;*

ни > *ми*: *једамџи, једамџи, јемиџи;*

кл > *кљ*: *кљешџа;*

гн > *гњ*: *гњездо, гњевно* (= нерасположено);

жл > *жљ*: *жљџб, жљџбови*.

Отврдњавање једног сугласника налазимо у двама консонантским групама:

њц > *нц*: *јаганџи;*

њск > *нск*: *свинско мџсо*.

Асимилација по звучности

Пошто је то појава која се радикално реализује по општим правилима о пре-лазу првог сугласника (неједнаке звучности) у свој парњак по звучности, што не треба доказивати, указујемо само на асимилацију по звучности у сантхију: *диш*

се; *искида се ой смј; кои кућу; мош се пита*. Дакле, ова се асимилација врши и између речи, а не само у оквиру једне речи.

Африкајизација

Појава да фрикативи у додиру са плозивима прелазе у африкату присутна је у призренско-тимочким говорима, па и у говору М:

ис > *иц*: *лиџује, лиџало, ойцувао, ицеџо, ицеџу, иџује, шеџика*;

ис > *ич*: *лиџе*;

иш > *ич*: *иченица* (поред чешћег *ишеница*);

шк > *чк*: *чкембе*. Интересантно је да облик *чкола* нисмо чули ни код старијих информатора, што говори да је већ напуштена. Исти закључак доноси и проф. Богдановић, који је ову лексему ипак чуо, и то баш у делу Сокобањске котлине (Мужинац, Шарбанавац, Врмца)⁷⁴.

У неким групама долази и до упрошћавања:

ш + *с* > *ц*: *белосвџки олош; свџки озидано*;

дс > *шс* > *ц*: *љуџки ће попрџамо; госиоџка ћџрка; суџки смо се поделили; џреџедник; граџки; онџ оџџени; Швџка*.

Африкатизацију бележимо и у примерима *инџиџер, инџиџери*.

Јотовања

Познато је да има више врста јотовања⁷⁵ и да се она разликују по времену настанка, гласовима које обухватају, по територији коју заузимају и по резултатима⁷⁶. Резултати јотовања неуједначени су на терену призренско-тимочких говора; у неким деловима ове територије резултати старог јотовања су потпуно, а негде делимично истрвени у трпном глаголском придеву. Јотовање групе *јд* у композитима од глагола на *-иџи* као и ново јотовање лабијала изостају у сврљишко-заплањском и тимочко-лужничком говору, док се у призренско-јужноморавском ова јотовања врше⁷⁷. Забележене примере разврстаћемо служећи се делом Јована Вуковића⁷⁸.

1. Сџаро јоџовање

с, з + ј > *ш, ж*

а) у презенту глагола са инфинитивном основом на *-а*, тзв. пета Белићева врста: *лиџем, иџем*;

⁷⁴ Богдановић 1987, 121.

⁷⁵ Вуковић 1974, 182–184.

⁷⁶ Практикум 2000, 63.

⁷⁷ Исто, 153–158.

⁷⁸ Вуковић 1974, 182–184.

б) у трпном придеву: *вожсено сѣно; кошсена ливада; ношсена кошуљка*. Аналогијом су добијени следећи облици: *вѣжсено, извѣжсено, мужсено, нанѣшсено*;

в) у изведеницама: *душа, кожа, суша*;

к, з + ј > ч, ж

сшружсемо, илаче;

л, н + ј > љ, њ

а) *кољем, жњемо*;

б) трпни придеви: *баијаљено, замољен, одељени*; али: *ијресољено*,

жсѣњен, рањен;

в) именица *јоље*;

й, б, м, в + ј

У трпном глаголском придеву потрвени су резултати старог јотовања: *залѣиено, ичѣиене, кујено, кујене, неолујено, окујени, йоклојено*;

дубено, йорубено;

йријрѣмена, сломена;

ишјавена кожа.

Ипак, резултати старог јотовања видљиви су у упрошћеној консонантској групи *вљ > љ*: *остјаљаали смо; остјаљаала*; он *йойраља* трактори; *састјаља се*; не брину за *састјаљање*; *сијаљана*;

у презенту код итератива имамо: *йоскуйује*;

ш, ђ + ј > ћ, ђ

а) *йлаћамо*;

б) у трпном придеву долази до јотовања: *замлаћена; краћене* панталоне; *ојшѣрѣћени*; али: *увјаћен*;

засаћено, ограћена, йороћени, йриграћено, роћен, роћена, роћена сестра, ураћено;

в) *граћевина, кућа, мећа, йрѣћа, срѣћа*;

г) *сваћаше се*;

ск, сш + ј

дашчица, йишији, йушијен, йушијим, сйушијила, учвршићено, али: *очиштиено; кришијен, кришијење*.

Губљење резултата старог јотовања код трпног придева не захвата гласове *ш* и *ђ*. То се слаже са стањем у Белом Поточу, односно у сврљишко-заплањским говорима.

2. Ново јошовање

л, н + ј > љ, њ: *весѣље, грање, зѣље, играње, койање, корење, орање, йевање, седење*;

ш, ђ + ј > ћ, ђ: *йруће, роћаќ, йрѣћи, шрѣћо*;

й, б, в + ј: *снојје; гробље*, поред: *гробје; здравље, кравље, краваљи*;

с, з + ј: *йласје*.

Лексема *лојзе* је с метатезом.

3. Јошовање групе јд

Група *јд* у композитима са глаголом *ићи* није јотована у одређеном броју примера, и то у говору старијих информатора: *дојдем, дојде, најдо, њојду, њројду*. Иначе, у већем броју примера ова група је јотована: *доћеш, доће, доћосише, доћосе, наћем, наће, наћу, њоће, њоћемо, њроће*.

Како нас литература о говорима призренско-тимочке зоне обавештава, ова појава јасно разграничава јужноморавске говоре (у којима је јотована извршено, нпр: *доће*), од источнијих говора, тимочко-лужничких и сврљишко-заплањских (у којима се група одржава; нпр: *дојде*). Стање у Милушинцу показује да је овде у премоћи јотована ове групе, што би могло бити утицај књижевног језика, уколико то није једна од особина која је Белића навела да Милушинац и њему суседна села подведе под говоре (претежно) јужноморавског типа⁷⁹.

Дисимилације

Дисимилациони процеси видљиви су у следећим консонантским групама:

мн > *мл*: *млого*;

мн > *вн*: *гүвно* (поред *гүмно*), *шавнина*;

ми > *ни*: *јунџа, конџири*;

џл > *кл*: *суклијаш*;

џљ > *кљ*: *јекљам, јекља се, јекљамо, јекљамо се*;

дм > *зм*: *Гмишров, Гмишровци*;

дл > *гл*: *глето*;

мб > *нб*: *бонба, бонбардују*.

Упрошћавање неких консонантских група може се тумачити разлозима дисимилационе природе⁸⁰:

сц > *ц*: *дицијлина, ицећен сок, ицећено, ицећене черапе, њраци*;

шч > *ч*: *ичејиле се, ичејише ноге и руке, ичуйала сам корење, кокочица* (деминутив од *кокошка*); *кручица* (деминутив од *крушка*); *кочина* (кост); *Оречани* (= мештани села Орешца).

жц > *ц*: *мирацика*;

дс > *с*: *јреседник*, кад није: *јрећедник*.

Даљинску дисимилацију налазимо у следећим примерима:

р-л: *релна, туриш у релну*;

р-н: *шангареја*; садимо и *шангареју*.

Даљинска дисимилација манифестована као губљење сугласника среће се у речи *конџири*.

Упрошћавање групе *вљ* такође може бити врста дисимилације да би се растеретила група од два сонанта (о томе в. напред).

⁷⁹ Белић 1905, XLIV

⁸⁰ Реметић 1985; Богдановић 1987, 123.

АКЦЕНАТ

Говори призренско-тимочке дијалекатске области имају само један акценат, експираторне природе, без квантитативних (дуги : кратки) и квалитативних опозиција (силазни : узлазни)⁸¹. Експираторни акценат је најближи стандардном краткосилазном акценту, а акценатовани слог се од неакцентованог разликује углавном само по јачини (интензитету) гласа. Новоштокавско преношење акцената по правилу није извршено у овим говорима (изузев говора околине Враћа, где долази до повлачења акцената с последњег слога,⁸² док је у Алексиначком Поморављу дошло до померања акцената са отворене ултиме), па се акценат може наћи на било ком слогу у речи⁸³.

Говор М (као и говор Сокобањске котлине) познаје такође само један експираторни акценат, који „у насељима источног дела (сврљишко-заплањски говор) није пренесен, а западно од села Трговишта осећа се повлачење на претходни слог (јужноморавски говор)“⁸⁴.

Иако је за експираторни акценат карактеристично одсуство опозиција по квантитету и квалитету, место овог акцената у речима са истим гласовним склопом може имати разликовну функцију:

йри́ча, 3. л. јд. презента

найраи

кџси

йра́жи

дође

о́жени се, 2. л. јд. императива

кџчина, обор

Сџлиши́те, микротопоним

йрича̀, 3. л. јд. аориста

найраѝ

кџсѝ

йражѝ

дођѐ

о́жени се, 2. л. јд. аориста

кџчи́на, велика кост

сџлиши́те, пејоратив

Ево још неких примера:

ја сам си са́м га́зда; на́с не стра́ од њего́во кџче; ако нас нападне, це бра́нимо; кад му до́јде у гџсти, а он ју пи́та: „До́ђе ли, сџстро“.⁸⁵

У вези са акцентом говора М, напоменућемо и сазнање проф. Богдановића о дужењу акценатованог вокала пред некадашњим *x* у аористу и имперфекту. „Уколико акценат у таквим примерима пада на вокал пред тим крајњим *x* које се губи, вокал се дуљи, а ако је акценат на неком другом слогу, то се дуљење не осећа“⁸⁶. До

⁸¹ Ивић 1985, 112.

⁸² Исто, 117.

⁸³ Акцентом торлачке зоне бавила се и Ронел Александер. Више у: Александер 1975.

⁸⁴ Вукадиновић 1990, 368.

⁸⁵ Код оваквих примера могло би се помислити и на везивање акцената за пенултиму (дође — дође ли), што је обично у зони пренесеног акцената с отворне ултиме (Алексиначко Поморавље), али мислимо да је то за наш говор необично.

⁸⁶ Богдановић 1979, 30.

истог сазнања дошло се и у нашем раду: *дођџ*, *извади*, *изломџ*, *ману* се, *уиђџ*, *урадџ*. Исто важи и за имперфективне глаголе: *имџ* две-три краве; *чува*⁸⁷ овце.

Преношење акцента на проклитику присутно је и у говору М: *од зам*; *на две*, *на ири*; *на зам* (= на земљу); склопиш *одве*; *идд сам*; *у главу*; *у иролеи*; *у свети*.

Предлошко-падежне синтагме с именицама на *-ина*, оваквим преношењем попримају прилошки карактер: *живим* и у *иланину* и у *сел*о, али: *повише* се живи (због пастирења) *у-иланин*; *израсал* *у-висин*. У таквим случајевима овакви изрази су без финалног вокала.

Тако је и са неким бројним конструкцијама: *две-стоишин*⁸⁸ динара; *пет-стоишин* овце.

У одредбеним синтагмама од две речи јавља се атонација. Једна од речи има слабији акценат (означићемо га као `):

*Свети*и *Никола*; *Дуго* *Поље* (село);
две *овце*; *осам* *брава*; *две-ири* *куће*.

Извесна запажања о месту акцента код појединих категорија речи и њихових облика биће изложена у делу о морфологији.

⁸⁷ Код имперфективних глагола некада је немогуће разлучити имперфекат од аориста, може чак доћи до мешања облика аориста и имперфекта. О томе више у: Белић 1905, 549–551.

⁸⁸ Помисао на везу са старим генитивом множине ремете случајеви где се ова именица јавља и уз бројеве мање од пет.

МОРФОЛОГИЈА

А. ДЕКЛИНАЦИЈА

Српски језик је у свом развоју прилично упростио сложен прасловенски деклинациони систем. У новоштокавским говорима тај систем сведен је на четири врсте промене за сва три рода, двојине нема, а множински облици датива, инструментала и локатива су синкретизовани. Призренско-тимочки говори су још више упростили своју деклинацију под утицајем суседних несловенских језика источне половине Балканског полуострва⁸⁹. Белић истиче да ови говори и у јединици и у множини имају по два падежа, сем вокатива, који и није, кад се строго узме, падеж⁹⁰, и то: 1. *casus rectus* [= независни падеж], 2. *casus obliquus* [= коси, тј. зависни падеж]⁹¹. Ивић уноси измене у ову Белићеву тврдњу и напомиње да именице средњег рода, као и множина за сва три рода, имају само један падежни облик⁹². Из свега реченог произлази да је деклинација у призренско-тимочким говорима код именица мушког и женског рода сведена на два падежа — номинатив и акузатив, који је постао тзв. општи падеж (*casus obliquus generalis*), а код именица средњег рода само на номинатив (општи падеж). У множини у сва три рода деклинација је сведена само на номинатив (општи падеж). Тако је дошло до стварања аналитичког типа деклинације. За говор Милушинца у потпуности важе ове констатације.

Треба напоменути да деклинација личних заменица у нашем говору има сразмерно више облика (пуних, енклитичких и скраћених), што је одлика и других језика са аналитичком деклинацијом, а у вези са функцијом заменица у реченици⁹³.

⁸⁹ Ради се, дакле, о таквом развоју деклинационог система који се у нашој дијалектологији назива балканистичким.

⁹⁰ Ивић ипак сврстава (делимично позивајући се на Јакобсона) вокатив у директне падеже, пре свега због његових структурних и семантичко-функционалних карактеристика које га одвајају од косих падежа. В. у: Ивић П 1991/3, 130, нап. 8.

⁹¹ Белић 1905, 302.

⁹² Ивић П 1991/3, 196–197.

⁹³ О томе више у: Ивић П 1991/3, 132, нап. 9. Исто бележе и: Богдановић 1987, 142; Марковић 2000, 139.

У говорима призненско-тимочке зоне наилази се још и на употребу удвојене личне заменице и употребу постпозитивног члана. На те особине у нашем говору нисмо наишли, што и не чуди с обзиром на то да је удвајање личне заменице већ доста ретка појава⁹⁴, а постпозитивни члан је карактеристичан за тимочко-лужнички говорни тип⁹⁵.

Именице

Напомене о роду

Поједине именице у говору М нису истог рода као у стандардном језику.

Неке именице женског рода (IV врста) прелазе у мушки род, задржавајући свој првобитни облик: од онај *болес* пропадомо; тај *болес* не имало; она отишла у тај *варош*; ми смо од тај *крв*; текал му *крв*; толки њојан *минос*; летећи му *јамеи*. Неке, пак, именице ове врсте (*буђ*, *ваш*, *кокош*, *коси*) мењају свој облик добијањем наставка *-(к)а*, али остају у женском роду (од *буђу*; *кокошка* носила). Именице *мајтер* и *вечер* јављају се са сугласником на крају: онуј *вечер*; с моју *мајтер*.

Само у женском роду јављају се именице *ајса* и *бицикля*: кад украднеш, идеш у *ајсу*; нумем да возим *бицикљу*; Милан ће дође с *бицикљу*.

Именица *јосао* облички је пришла женском роду: тој ми највећа *јосла*; глџци *јослу*; имам си гоца *јослу*; кад појду рано на *јослу*; мада се код млађих говорника редовно чује *јосо*.

Именице *јијац* и *јорез* употребљавају се само у мушком роду: не продавамо на *јијац*; голем *јорез*.

Промена по надежсима

У стандардном језику утврђене су четири врсте промена именица⁹⁶. Именице мушког рода мењају се по I врсти (са наставцима *-ø*, *-о*, *-е* у Нјд) и по III врсти (по којој се иначе мењају именице ж. рода, али и именице мушког, већином природног, рода са наставком *-а* у Нјд). П. Ивић је за говоре призненско-тимочке зоне установио четири деκлинациона типа⁹⁷:

1. <i>град- ø</i> , <i>бунар- ø</i>	— мн. <i>град-ов-и</i> , <i>бунар-и</i>
<i>сџвар- ø</i> , <i>болес(џ)- ø</i>	— мн. <i>сџварови</i> , <i>болесџи</i>
2. <i>жен-а</i>	— мн. <i>жен-е</i>
3. <i>сел-о</i> , <i>јољ-е</i>	— мн. <i>сел-а</i> , <i>јољ-а</i>
4. <i>унуче- ø</i> , <i>виме- ø</i>	— мн. <i>унуче-џа</i> , <i>виме-на</i>

⁹⁴ Богдановић 1979, 51. Још тада је аутор истакао да је појава удвојене личне заменице доста ређа у Белом Потоку, селу које припада сврљишко-заплањском говорном типу.

⁹⁵ Белић 1905, 293.

⁹⁶ Стевановић 1964, 189.

⁹⁷ Ивић П 1991/3, 149.

Како се наша грађа углавном уклапа у тај оквир, ми ћемо у оквиру њега размотрити падежну проблематику говора М.

1. деклинациони *шии*

Именице мушког рода на сугласник

Номинатив једине 1. деклинационог типа обухвата:

— именице мушког рода на сугласник, укључујући и именице са *-л*, као и деминутиве са наставком *-ак* (даћемо само мањи део обимне грађе): *вук, дудар, јечам, конџ, шањир, унук; вол, Дел, њејел; кајушаќ, лисјаќ, цвећаќ*. У ову групу сврстали бисмо и лична имена типа *Радивоје*, која се овде јављају без *-е*: *Боривој, Миливој, Радивој*;

— именице мушког рода на *-о*: *Бошко, Бранко, Милојко, Ранко*;

— именице мушког рода на *-е*, после губљења *-х*: *гре, оре, сме*;

— именице првобитно женског рода (старе *-и*-основе), које су пришле именицама мушког рода: *болес, младос, радос* и сл.

Номинатив множине има општи наставак *-и*, с тим што може доћи до проширења основе формантима *-ов/-ев*. Навешћемо неке облике Нмн са овим проширењем и без њега:

а) са проширењем *-ов, -ев*: *бикови, бркови* (мада се чује и *брци*), *воллови, данови, дарови, кумови, крстонови, њлгови, свашови, синови, шворови; кључеви, ножеви*.

б) без проширења *-ов, -ев*: *вуци, зајци, колци, миши, мјужи, ноќиши, њрстоши, ћилими*;

Није забележен ниједан пример Нмн са наставцима *-е* и *-је* (типа: *козаре, мужје*), што је и очекивано с обзиром на то да су ти наставци типични за тимочко-лужнички говорни тип⁹⁸. Наставак *-је* употребљава се у нашем говору само за грађење збирних именица, које су средњег рода: *камење, њласје, њрстоње*.

Ојшти њадеж

Код именица мушког рода које се у номинативу завршавају на сугласник и означавају нешто неживо општи падеж једине једнак је номинативу: одлепише *дудар*; давам *јесук*; ударил га с *камен*; поломише *цреј*; турим *шијаќ*. Код именица мушког рода које означавају жива бића и завршавају се на сугласник или *-о*, општи падеж се облички разликује од номинатива и једнак је акузативу у стандардном језику: била куд *браша*; радела као таксиста сас *коња*; видећ *Ранка* и *Милојка*.

У множини општи падеж једнак је номинативу: увек зовемо *госћи*; за *сјранци* сам спремаћ; плетем *ћемјири*.

Вокатив једине има тројак наставка:

а) наставак *-е*: *браће, војниче, Драгомире, друже, зече, куме, овчаре, Ранћеле, сине, човече*;

⁹⁸ Белић 1905, 323, 324. Белић и други истраживачи региструју именице старе множине типа: *мужје, Тимочање, големи Церје*, али у говору М таквих облика нема.

б) наставак -у ретко се јавља: *џријашељу, учийшељу*;

в) наставак -о: *Бошко, Ранко, синко*⁹⁹.

У множини вокатив има наставак -и: изволте, *гостии*; де сте, *кумови*. У ствари, ту је једнак с номинативом / општим падежом.

2. деклинациони њий

Именице женског рода (и мушког рода на -а)

Номинатив јединице обухвата:

— именице женског рода на -а: *глава, нога, рука, сестра* и сл. (дајемо само део обимне грађе); у ову групу иду и именице које су граматичког женског рода, али могу означавати особе и мушког и женског рода: она *кукавица* за тој; муж јо *џијаница*; такође, овде сврставамо и деминутиве изведене наставцима -(и)ка и -ица: *водичка, косичка, красавичка, намирничка, рукавичка, јабучка, кошуљка, черајка, кишица*;

— именице које су некада припадале старој -и- промени, па су додавањем наставка -(к)а промениле облик оставши у женском роду: *буђа, вашка, кокоска, коска*¹⁰⁰, као и именице *мајка, ћерка*¹⁰¹ настале од некадашњих именица старе консонантске промене *маџи*, која постоји и у овом облику, и *кћер*;

— именице мушког рода на -а : *бајша, деда, кафеџија, џаџа, џеџа, чича, џј-ка*; овде спадају и лична имена на -иша, -ица: *Богџиша, Драгџиша, Љубџиша, Милиша, Радџиша, Синџиша; Ђвица, Тоџица*;

као и лична имена типа *Ђорђа/Ђорђе: Ђорђа, Јеремџа, Јова*.

Датив јединице. У говору старијих мештана чује се стари облик датива на -е (< ѓ) ¹⁰², код именица које означавају жива бића: *дала си бабе; помогни бабе; Бранке си скувај каву; сира да увати оном газде; реко Лоџице; ѓл си казала маме да смо род; ѓл си јавила Мике; субота била Милице; Винка Николе Јовићу жена; испрати (= посла) џрије; дава се куму и сџарџе; кажи Радмиле да дојде; он деда Томе*¹⁰³ *чукунунук; дај џјке овој; џјке ће дамо*.

Оџиџи падеж је у једини једнак акузативу, а у множини номинативу: *колко ће ми дадеџ уз девојку; направиџ заџрџку; не једе јабуке; отерал кафеџију и Милџка; чуџу маџку; ичепише ноге и рџке; растурише свадбу; ће зовемо сестру; с џканице; веже се с џзицу; чинили ѓеред у ту цркву и сл.*

Вокаџив најчешће има наставак -о, ретко -е:

⁹⁹ Остаје нејасно који би облик номинатива одговарао овом облику вокатива. Богдановић у Богдановић 1987, 146. наводи као могући (не и забележени) Нјд *синак*, али је он непознат нашем говору.

¹⁰⁰ Ова именица јавља се и у свом првобитном облику, само са упрошћеном сугласничком групом -сџ: *поломио сам кључну кос*.

¹⁰¹ Исто проналазе и Ђирић 1983, 63; Богдановић 1987, 147.

¹⁰² О продуктивности старог датива јединице у запањском дијалекту више у: Марковић 1994, 283–287; 2000, 129.

¹⁰³ Први део ове синтагме, именица *деда* употребљена уз лично име, губи деклинацију и акценат, те се доживљава као проклитика. Исто је и са тако употребљеним придевом *свеџи*: *дођите на Свеџи Илију*; од *Свеџи* Николу се не јавља и сл. В. у: Јовић 1968, 36; Марковић 2000, 105.

-о: *ба̀бо, ду̀шо, ма̀мо/ма̀јко, на̀но, сна̀јко, шѐтко; Бра̀нко, Драга̀но, Ива̀нко, Јасмѝно, Ра̀дмило, Сиа̀нко, Сшѐфано*; исто и: *ба̀шо, дѐдо, ша̀шо; Драгѝшо, Ми́лишо, Ра̀дишо; Јеремѝјо, Јо̀во.*

-е: (код именица на -ка и -ица) *Бра̀нке, Ива̀нке, сна̀јке; Зо̀рице, Ло̀зице, На̀дице, Ра̀дице; Ива̀нце, То̀йлице.*

Номинатив множине ових именица (сем властитих) завршава се на -е, што је истоветно са стандардом: *ва̀шке, га̀зде, же́не, коко̀шке, му̀ке, на̀днице*. Изузетак је само облик *дедѐви*¹⁰⁴: *на̀ши дедѐви* причали; као и *ујѐви* (: *ујка*).

3. и 4. деклинациони тип

Именице средњег рода

Будући да и 3. и 4. деклинационом типу припадају именице средњег рода, прегледаћемо их заједно.

Номинатив једнине обухвата:

— именице средњег рода на -о и -е, без проширења основе: *бр̀до, ведр̀о, врѐшено, жи́шо, ко̀сило, млеко̀, мо̀ре, мо̀швило, се́ло, це́дило; весе́ље, Клѣ́ње, йо̀ље, ир̀иориши́е;*

— именице средњег рода које у појединим облицима проширују основу сугласницима -н- и -ш-: *ви́ме, вре́ме, се́ме; бу̀ре, деи́е, др̀во, ја̀гње, кубе́, и́ле, ир̀асе, сугаре́, ше́ле, чкембе́/шкембе́*. Овде ћемо сврстати и деминутиве:

а) који се граде од именица мушког и женског рода додавањем наставка -че: *јеле́че, коњче́, момче́, стру́че, уну́че, ца̀кче; дево́јче, секи́рче;*

б) настале од именица средњег рода додавањем наставка -(ен)це: *брашанце́, јајце́, колѣнце́, млекаче́, окце́, селце́;*

ло̀женце́, ма́ченце́, шеле́нце, це́дилченце́.

Једини забележени пример деминутива са -це добијен од именице мушког рода јесте *сврдалце́* (< *сврдал* — сврдло, алатка за обраду дрвета);

Хипокористици (мушка имена) и пејоративи:

Ми́ле, Ра̀де (ово су именице м. рода које по падежној промени спадају овде); *деи́шише́, кучи́шише́, сели́шише́.*

Номинатив множине. Код именица са непроширеном основом (као и са проширењем -н-) Нмн има наставак -а и једнак је општем падежу: *бр̀да, ведр̀а, др̀ва, се́ла, йо̀ља; вре́мена, и́мена, ви́мена*. Јавља се и множина од именице *жи́шо* — *жи́ша*.

Именице средњег рода са проширењем -ш- у основи (само у облицима избројане множине) имају суплетивну множину у мушком роду са наставком -ићи (< -ић + -и): *бури́ћи, дугми́ћи; јари́ћи, кучи́ћи, иили́ћи, ир̀аси́ћи, шели́ћи, уну́чићи*. Поред ових, забележили смо и множинске облике са наставком -ци: *ја̀ганци, ир̀аци, шеле́ци*. Овде треба напоменути да је основни облик последњих двеју именица *ир̀асе, шеле́*, иако се по облику множине може помислити да је у једини *ир̀асац, шелац*, што се у М не чује.

Именице *око* и *уво* у множини имају облике старе двојине: *о̀чи, у̀ши*.

Номинатив множине од именице *деи́е* јесте облик збирне именице *деца́*, која се деклинира као именица женског рода, коме припада и облик *дечи́ја*.

Општи падеж је и у једнини и у множини једнак номинативу: скине се из дрво; *жииџа* добра; с једно *јајце*; давамо *млеко* на откуп; били на *море*; иде се по село; по овај доња *села*; Турци били у сва *села*.

Двосложна хипокористична мушка имена имају проширење *-џ-* у ОП (дођи с *Милеџа*), али се јављају и облици без тог проширења: дај на деда *Миле*; Винка сас *Миле* иде.

Вокатив је и у једнини и у множини једнак номинативу: *деџе*, како ти беше име на мајку; *срџе* мајкино; *деџа*, ај да једемо.

Остаци деκлинације

Незнатан број примера забележених у говору М сврставамо у остатке старе деκлинације, а јављају се као устаљене форме или као прилози¹⁰⁵.

Гениџив

Мали број примера вероватно је унесен са стране¹⁰⁶:

ту за мене нема *леба*; *бога* ми; *живоџа* ми; од све *мџке*; седим *дома*¹⁰⁷.

Датив

Забележена су само два примера датива који се односе на лица код именица

1. деκлинационог типа: дава *браџу*; дава се *кџму*.

Постоји и окамењена форма прилога *кнођи* у значењу *вечерас*: *кнођи* ће дојду *гоџи*.

О томе да поједине именице 2. деκлинационог типа имају датив на *-е* (< *џ*), било је говора напред. Ти примери се такође односе само на лица и јављају се само у једнини, те се не може говорити о њиховом уопштавању и сигурном егзистирању¹⁰⁸.

Немамо примере за 3. и 4. деκлинациони тип.

Инструментал

Остаци инструментала постоје у свега неколико примера:

— у поздраву *збогом* и

— у речима са прилошком функцијом *вечером*, *јџиџром*¹⁰⁹, *недељом*, *субоџом*; *веђином*, *редом*, *родом*, *силом*: *вечером* нема у *осам сати* аутобус; *вечером* гледамо програм; *саг* иде *јџиџром* у *седам*, *пола осам*; *јџиџром* *кџснем слатко*; *веђи-*

¹⁰⁴ Овакав облик множине подразумева једински облик *дед* (м. р), а не *деда*. Нисмо забележили примере типа *наше деде*, *чиче* и сл.

¹⁰⁵ Белић 1905, 335.

¹⁰⁶ Исто, 336.

¹⁰⁷ Као скамењен облик *дома* се употребљава и у другим нашим дијалектима. В. у: Белић 1905, 338.

¹⁰⁸ Слично стање налази и проф. Н. Богдановић у Алексиначком Поморављу, додуше са више потврда. В. у: Богдановић 1987, 152–153. Проф. Ј. Марковић, пак, налази велики број потврда за датив једнине и множине, готово увек само од именица којима се означавају жива бића. В. у: Марковић 2000, 116–117, 120, 123, 127, 129, 131–132.

¹⁰⁹ Само једном смо забележили и конструкцију с *уџром*, коју бисмо такође могли сврстати у ове примере: идемо си с *уџром*.

ном тој користимо; сви *редом* овчари; *родом* сам из Милушинац; *силом* баба не иде у рај; *субошом* и *недељом* нема војња до Бању.

Локаџив

Стари локатив са наставцима *-е* и *-и* чува се једино у „окамењеним“ прилошким речима *јуџире*, *зајуџире*; *џролеџи*, *зими*, *јесени*, *леџи*: *јуџире* се збира сено; *зајуџире* ће идемо у Врело; кад буде *џролеџи*, мора стаљамо плочу; *зими* нема много да се ради; *зими* и *јесени* највише ткајемо; и *зими* и *леџи* има Свети Јован.

Још једна најомена

У остатке синтетичке деклинације нећемо сврстати следеће примере, зато што смо их све чули у говору само једног информатора, жене старе 50 година, рођене и удате у Милушинцу, без завршене основне школе и без дужих боравака ван села због службе или неких других разлога: *кърпице* од *млѣвеног мѣса*; *насред сѣла*; од *дѣма* идеш *главном улицом*; код *своје куће*; пуњен парадајс са *урнебес салаџом*; муж ради у *руднику* „Сѣко“¹¹⁰.

Да се ради о непоузданом информатору који „намешта“ причу зарад утиска, а да наведене облике сигурно никада не употребљава у свакодневној (неформалној) комуникацији, уверили смо се на основу неких примера који су се каткад јављали у дијалогу а који се својим особинама уклапају у општу и очекивану слику нашег говора: *учѣштѣвувала сам*; *ноге ју болѣ*; *џри чѣше вино*; *чѣџри разреда џмам*.

Нека заџажања уз деклинацију именица

1. Лексеме *леб* и *сир* за основни облик имају генитив са наставком *-а*: *нема леба* да једѣш; *опечѣм леба*; *леба* си купујем; кад има *леба* и *слѣба*; *леба* се пѣкал; то се зовѣ *стѣри сѣра*; *увѣтен џвчи сѣра*; *туџани сѣра*; *сѣра* од *краве*; *крављѣи сѣра*.

Лексема *луџ* се, пак, јавља са *-а* и без *-а* (ово ређе): *саџим луџа*; од *црни луџа* се *праи бѣја*; *прази луџа*; *црвени луџа*; али: *бѣо луџ*.

2. Именица *џом*, која припада I. деклинационом типу, најчешће се употребљава са *-а* као скамењен облик, мада се чује и без њега: *седѣм џџма*; ће *будѣш џџма*; *сѣди си џџма* и *неће трѣшиш пѣре*; али: *идѣм џџм*.

3. Као именице женског рода на *-а* мењају се лексеме *браћа* и *џџа*: *браћа* ми *там* по Ниш; *заваџила се з браћу*; *џмам браћу* у Левѣвик;

саџ џџа не *брину* за *џбичаји*; *џмам џџу*; *несѣм џмѣла џџу* с њега.

Од именице *џџа* понекад може се чути вокатив једнак номинативу, што одударе од промене именица ж. рода на *-а* по којој (чешћи) вокатив гласи *џџо*: *џџа*, *џ* да једѣмо (в. стр. 67).

¹¹⁰ Можда се ради и о утицају стандардног језика.

4. Још је А. Белић истакао да се именица *говедо* понекад мења „као именица женског рода“¹¹¹, за шта смо нашли потврде и у говору М: *идем да нараним говеду; раним говеду; чувамо говеду.*

5. Именица *буре*, која припада 4. деklinационом типу, има облике суплетивне множине *бурићи*, а уз бројеве од 2 до 4 проширује основу: две *бурети*. Занимљиво је да смо у говору једног старијег информатора чули облик *буради* (поред синонима *каце*): *рэндићи за буради; пун подрум са буради ймам.*

6. Именица *дан* поред *дани* има и множински облик *данови*: *мерило се на данови.*

7. Именица *раме* има, поред тог свог стандардног лика (у говору млађих), и облик *рамо*: *свѣ на рамо изношено.*

8. У говору М добро се чува именица *майти*, као и њен облик акузатива/ОП *майшер*, поред редовне употребе лексеме *мајка*: *майти* је се телеше сама (ради се о крави); *моја майти* све поднѣла; *майшер* му најурйо; с *моју майшер.*

Употреба именица уз бројеве

Именице употребљене уз бројеве имају посебне облике, осим ако стоје уз број један и бројне изразе који се завршавају на један¹¹².

Именице 1. деklinационог типа уз бројеве стоје у општем падежу и имају наставак *-а*, некадашњи наставак старе двојине који је током времена „пренесен и на именице и уз број 3 и 4“¹¹³, а овде и уз веће бројеве: *два роваца; два унука; три бика; три брава краве; три коња; чѣтри брава; шѣз бика;*

два мѣйра; три комада; петнаѣз дана; чѣтерѣз дана; пѣдѣсѣт ара; пѣт стѣтине лийра; двѣста чѣтерѣз динара.

Именице 2. деklinационог типа уз бројеве имају наставак *-е* (номинатив множине¹¹⁴): *двѣ йродавнице; три црквице; чѣтри овце; триннаѣз дѣше; двајѣс гајбе пиво.* Издвојићемо именицу *година*, која у нашем говору има два облика — пуни и без финалног вокала: *осамнаѣз године; дваѣз године; али и: јѣдну годин*¹¹⁵ старѣј од мен; *триѣс и две годин.*

Именице 3. деklinационог типа уз бројеве имају наставак *-а*: уз два *брда* смо се пења́ли; *ми* смо три *сѣла* удаљена од пут. Издвајамо именицу *мѣшти*, која уз бројеве има наставак *-и*: на двѣ¹¹⁶ *мѣшти*; на три *мѣшти*; као и уз квантификатор: на *кѣлѣ мѣшти* град збрисал.

Посебно ћемо прегледати именице 4. деklinационог типа које уз бројеве добијају проширење *-й-* и имају наставак *-и-*: *двѣ дѣйѣнѣйи; двѣ јајѣйи; двѣ ку-*

¹¹¹ Белић 1905, 305.

¹¹² Ивић П 1991/3, 137. и тамо нап. 14.

¹¹³ Станојевић 1911, 391.

¹¹⁴ Белић 1905, 326/327.

¹¹⁵ Белић ову појаву сматра архаизмом. В. у: Белић 1905, 329.

¹¹⁶ Облик *двѣ* повезујемо са номинативом и акузативом старог дуала средњег и женског рода. В. у: Николић 1997, 166.

чеџи; две *џилеџи*; две *џрасеџи*; две *џакчеџи*; џмам шес *унучеџи* — две Радичини, две Надичини, две Радишини; петнаес *деџеџи*; трис *дрвеџи*.

Именице које стоје уз бројеве до пет и од пет не разликују се по облику: два *муџа*, пет *муџа*; три *жене*, шес *жене*; три *џедџила*, петнаес *џедџила*.

Именице на *-ина*

Уз предлоге и неке одредбене речи, именице овог типа губе финални вокал: од две *годин*; овуј *годин*; трис и две *годин*; две-три *сиџоџин* џладе; џвце *џува џ-џланин*.

Акценатџ именица

Акценатџ именица мушког рода

Општи падеж једносложних именица које означавају нешто живо има акценат на првом слогу: *вука*, *муџа*, *кума*, *џака*. Именице *вол* и *коњ* у општем падежу имају акценат на последњем слогу: с *вола*; сас *коња*.

Једносложне именице у множини имају акценат на: а) првом слогу: *вуџи*, *дарови*, *данови*, *џаџи*, *миџи*, *муџи*, *џлугови*; б) на првом слогу проширења *-ов(и)/ев(и)*: *волџи*, *ноџеџи*.

Двосложне именице имају акценат на: а) првом слогу: *веџник*, *виџиал*, *дувар*, *заџаџ*, *коџар*, *курџак*, *лисник*, *маџсиџор*, *џгањ*, *свекар*. Наведене именице задржавају акценат на првом слогу и у ОП и у множини; б) на последњем слогу: *базар*, *бунар*, *влачеџ*, *гредель*, *дирек*, *џувек*, *џезик*, *ковач*, *коџук*, *коџањ*, *куџус*, *кусак*, *мираџ*, *овџар*, *џресек*, *рукав*, *џањџир*, *џован*, *унук*, *усџун*, *чобан*, *шаџџов*, *џиљеџ*; *венџа*¹¹⁷, *вепар*, *јарам*, *јечам*, *капак*, *квасаџ*, *колаџ*, *конаџ*, *петал*, *пиваџ*, *руџак*, *свињаџ*, *сивџаџ*, *џебар*. Подвучене именице са непостојаним *а* имају акценат на истом, последњем слогу и у ОП.

Акценат у множини ових именица (под б) може бити:

— на првом слогу код већине именица са непостојаним *а*: *венџи*, *каџџи*, *колџи*, *конџи*, *џивџи*, *свињаџи*, *сивџи*;

— на истом слогу као и у једнини: *диреџи*, *ковачи*, *коџуџи*, *џресеџи*, *џањџи*, *унуџи*, *чобани*;

— на проширењу *-ов/-ев*: *веџрови*, *јармови*, *џеџлови*, *руџкови*, *џебрџови*.

Тросложне именице имају акценат: а) на првом слогу: *басамак*, *џрџџаџељ*, *руџоџеџи*; б) на неком од медијалних слогова: *бробџњак*, *винџград*, *џилџоџлак*, *заџерак*, *киџобран*, *куџуруџ*, *мравџњак*, *накрџник*, *саборџњак*, *учџиџељ*; в) на последњем слогу: *берџеџи*, *комџиџлак*, *џокрџаџаџ*, *џривезџаџ*, *џрџнаџоџи*. Акценат остаје на истом слогу и у ОП и у множини.

¹¹⁷ Подвучени примери су са непостојаним *а*.

Акценаџ именица женског рода

Двосложне именице женског рода имају акценат: а) на првом слогу: *бачва, биба, вѣчер, вила, вуна, гѣжа, двиска, жѣга, жѣшва, киша, кова, кожа, коса, крава, кућа, маџи, маџка, џанџа, џлѣвња, џрѣђа, свадба, снага, шака*. Ове именице у општем падежу задржавају место акцента: *сас ви́лу, сас ко́су, од ма́чку, у џлѣвњу*.

б) на другом/последњем слогу: *баши́ја, брада́, вашка́, вода́, глава́, даска́, жена́, игла́, мана́, међа́, меџла́, нога́, свеђа́, свиња́, сестра́, џрава́*. У општем падежу неке од ових именица имају пренесенн акценат (*бра́ду, ва́шку, во́ду, гла́ву, но́гу, џра́ву*), а неке задржавају акценат на последњем слогу (*баши́ју, иглу́, ману́, међу́, меџлу́, свеђу́, сестру́*).

Вишесложне именице женског рода имају акценат: а) на првом слогу: *јабука, низбрдница, ойсења, џалучина, џаџторка, раџија, џзица*; б) на неком од унутрашњих слогова: *авли́ја, аљина́, вѣџера, ви́ронга, висина́, воденица́, девојка, завијалка, заџеза́лка, коџџарка, кошу́ља, крџина́, кудѣља, куџла́лка, лоџица, наруквица, осно́ва, џаламида, џани́ца, џлазина, џоври́ја́лка, џодланица, џоџивница, џокравница, џрошевина, џшеница/џчени́ца, раки́ја, савѣ́лка, свѣкрва, сновáлка, џулузина, чаџалка/џџалка, шарѣнка*; в) на финалном слогу — *ведрина́, ширина́*. Наведене именице и у облицима општег падежа, као и у множини, имају акценат на истом слогу: *од водени́цу, девојку́, јабуку́, кошу́љу, раџију́, џзицу́, ведрину́, девојке, кошу́ље, куџла́јке*.

Акценаџ именица средњега рода

Двосложне именице средњега рода имају акценат: а) на првом слогу: *брашно, време, џме, кило, кубе, куче, маџе, ме́со, ме́сто, мо́ре, џиле, џрасе, ра́ло, ра́мо, са́ло, су́нце, џебе*; б) на другом/финалном слогу: *ведро́, деџе́, јајце́, млеко́, џарџе́, ребро́, село́, сукно́ (= дебело платно), џеле́, џкембе́*. За множину се углавном користе суплетивни облици на *-иџи* (*-иџ + -и*), а акценат је на првом слогу тог наставка (*бури́џи, јаџњиџи, џилиџи, џрасиџи, џелиџи*), изузев ових примера: *кучиџи, маџиџи*. Јавља се и множина на *-џи* (в. т. Употреба именица уз бројеве).

Вишесложне именице имају акценат: а) на првом слогу: *џриориџиџе, џѣвгало*; б) на неком од унутрашњих слогова: *весѣ́ље, вреџџено, деџиџиџиџе, је́лџе, коџање, моџови́ло, џара́унуче, џеџелиџиџиџе, џелѣ́нџе, унуче, џџџџенџе*; в) на финалном слогу: *сугаре́*.

Заменице

Личне заменице

Личне заменице се по својој промени разликују од осталих деклинабилних речи у призренско-тимочким говорима¹¹⁸. Наиме, личне заменице „имају готово

¹¹⁸ Белић 1905, 398.

за сваки падеж засебну форму и корена и наставка¹¹⁹ и због тога је код њих ограничена употреба предлога за образовање различитих падежа. И П. Ивић¹²⁰ је указао на то да личне заменице имају сразмерно више облика у говорима са аналитичком деklinацијом.

У говору М личне заменице се јављају у номинативу, општем падежу/акузативу (ОП/А) и дативу, а имају пуне и енклитичке облике.

Приказаћемо их табеларно:

ЈЕДНИНА				МНОЖИНА			
Номинатив	ја	ти	о́н, оно́	она́	ми́	ви́	они́, -а́, -е́
ОП/А	ме́н(е), ме	те́б(е), те	ње́г(а), га	њу́, ју	на́с, ни	ва́с, ви	њи́, и
Датив	ме́н(е), ми	те́б(е), ти	ње́му, му	њу́ј, јо	на́м, ни	ва́м, ви	њи́м, им

Примере и коментаре даћемо за сваку заменицу понаособ.

Облике номинатива нећемо наводити, јер не показују никаква одступања у односу на стандардни језик.

Лична заменица за прво лице једине и множине

ОП/А једине обухвата следеће облике:

мене: сас *мене* идеш; оно́ мирно сас *мене*; ће се милује с *мене*;

мен¹²¹: куд *мен* било; *мен* то интересува́ло; ма́ти си ју оста́и куд *мен*; он ће и *мен* да убије; и *мен* занима;

ме: чи́стеше *ме* бе́ше; једва́ *ме* спаси́ли; ко́чи *ме* кад о́дим;

ко́лко *ме* жа́о; једно́ *ме* жа́л; не́ *ме* жа́о¹²².

Датив:

мене: *мене* жа́л; ти *мене* да́ј да једем; то́ј *мене* де́да прича́л; *мене* ће́рка мло́го пома́га;

мен: то́ј *мен* ма́ти једва́ отреби́ла; *мен* се чи́ни; *мен* та́г биле́ петна́с го́дине; *мен* овде́ же́га;

ми: о́стаде *ми*; кад *ми* неки́ до́ђе; она́ *ми* чита́; немо́ј *ми* га помињу́јеш; дево́јче *ми* каза́; оно́ *ми* подави́ло коко́шке.

ОП/А множине:

нас: *нас* кад ви́де; има и воћа́рство куд *нас*; они́ ви́чу по *нас*;

¹¹⁹ Исто, 398.

¹²⁰ Ивић П 1991/3, 132, нап. 9.

¹²¹ Облик *мен* настао је редукцијом крајњег вокала -е. В. у: Белић 1905, 400.

¹²² У овој подгрупи примера акузативом се исказује значење датива.

ни: *кој ни нáтера овде;*

Датив:

нам: *нáм да плáте трéба; нáм не билó пријáтно;*

ни: *лóше ни ишлó; бáба ни напраíла крaвáјчићи; ништа ни не врéди више.*

Лична заменица за друго лице једнине и множине

ОП/А једнине:

тебе: *ја шéбе вíдо; шéбе не стрá;*

теб: *и шéб зимá;*

те: *штó ми шé разровáле; кад шé нештó тeра.*

Датив:

тебе: *да ја шéбе дадém пáре;*

ти: *нé знам да шíи кáжем; каквó сам шíи дaлá; добрó шíи ишлá шкóла; бíраш каквó óнеш да шíи кúпе; óн шíи кaзáл нештó; срце шíи није оштéнено.*

ОП/А множине:

вас: *чú од вáс; с вáс ће íдемо куд Лoзáну; да се договóримо с вáс;*

ви: *ја ви вíдо д íдете.*

Датив:

вам: *вáм добрó у Нíш;*

ви: *ћу ви дадém сíра; óн ће ви кúпи тóј у Бáњу.*

Лична заменица за íреће лице једнине и множине

ОП/А једнине (за мушки и средњи род):

њега: *немóј да ми нéга помењúјеш; íде куде нéга; вíкам по нéга; куд нéга билó; ни сас нéга;*

нeг: *и нeг мóж убије; за нeг си íма; однeл куд нeг; и она с нeг, с нeг;*

га: *она га јóште кúпе; ја га изломí; убила га манá.*

Датив:

њему: *нeму не билó;*

му: *ће му дадú; трéба му парá;*

ОП/А једнине (за женски род)

њу: *научíла сам од нý; сас нý ће íдемо; ожéни се сас нý;*

ју: *на вратá ју убили; морáо сам да ју прóдам; нeће да ју зовé; сáг ју нóсе; не мóг ју музém.*

Датив

њо(ј): *нóј се пáда дeвер; нó однeли пóклон;*

јо: *дáвају јо на прáг помíје; мáти јо се тeлеше сáма; Милán јо рeче у óчи.*

ОП/А множине (за све родове)

њи: *вóзе се у кóла сас нíи; нeће да сeдí у клúпу сас нíи; куд нíи úвек чíсто; бежимó од нíи;*

и: *ја и пуштим; етe и пá; они и врље одозгóре; ја и пóсле пóби; какó и превр-нем.*

Датив

њим: *нíим се дáва водíчка;*

им: *гледáше, па им скúпо.*

Нека зайажања уз йромену личних заменица

Нема удвајања облика личних заменица.

Нисмо нашли облике *њума*, *њојзе*, ни енклитике *гу*, *не*, *ве*, које и нису познате сврљишким говорима¹²³.

Само једанпут смо забележили енклитички облик *ги*: куд *нас ги има*, па се не може говорити о његовој стабилној егзистенцији у говору Милушинца.

Повратна заменица себе

Пуни облик ове заменице чули смо само у изразу: од сам *себе*.

Употреба ове заменице у енклитичком облику *си* раширена је у говору М, а употребљава се двојачко — у дативској као и у незаменичкој функцији.

У дативској функцији: *сипи си купус*; *скувај си каву*, *ја нећу*.

У незаменичкој функцији: *глед си послу*; *после си прае веселе*; *легне па си спи*.

Именичке заменице ко, шџа

У говору М не бележимо разлику између заменице *ко* и Нјд односне заменице м. рода *који*¹²⁴. Исто тако, не постоји облик *ко*, већ се у Нјд употребљавају облици *кој*, *ко(ј)и*: *кој* кад *оће* се растура; *кој* добро *ради*, добро и *набере*; *кој* ни *натера* овде; *кој* те *послуша*; *кој* *како*; сви *знају који* си куд *кога* *иде*. У општем падежу облик је *кога*: *с кога* ће *д* *иш* у *Бању*.

Лексема *шџа* (углавном у говору млађих мештана) има упитно значење, као и релативно: *шџа* ће па они *саветују*; *шџа* *радиш*; *шџа* су те *пита*ли; *шџа* је било у *школу*; *шџа* се *ради* у *поље*.

Радмила *знае шџа* су *кравајчићи*.

У значењу заменице *шџа* употребљава се и облик *какво* (ређе *кво*), који се чује и у сврљишким говорима и у источним деловима територије јужноморавских говора¹²⁵: *какво* ти *дадоше*; *какво* *саг* да *рабџтим*; *какво* *има* да *причамо* *друго*; *какво* *напраисте*; *какво* *саг* да ти *причам*; *кво* *рабџтиш*;

ја *искочи* пред *врата* да *вим* *какво* *то* *чока*; *саг* си *купи* *кој* си *какво* *оће*; *би-раш* *какво* *оћеш* да ти *купе* за *свадбу*;

Упитна заменица *шџо* може имати значење *зашџо*, као и релативно значење: *шџо* ми те *разровале*; *шџо* не *једеш*; *шџо* не *купиш* *прашак*; *шџо* да не *нађе* *мужа*;

¹²³ Богдановић 1979, 66, 67.

¹²⁴ Ово потврђују и ранија истраживања: Богдановић 1987, 170; Марковић 2000, 147.

¹²⁵ Богдановић 1979, 68; 1987, 171.

¹²⁶ Богдановић 1987, 172; Марковић 2000, 151.

онај *шио* га ја знам; овеј *шио* баш до шупу; ћерка *шио* у Грчку; јевтин све *шио* продаш; нисам знала *шио* је вашка; там нају онија творови *шио* даве кокошке.

Шшо са релативним значењем препознаје се тако што увек остаје неакцентовано.

Заменице сложене са *ко*, *шиа*

Неодређена заменица *неко* у говору М гласи *неки*: на испраћај *неки* даје пару, *неки* дреју, кошуљу, а *неки* злато; *неки* дошал куд Ружу; *неки* се јавља за праце; саг *неки* неће да верује; *неки* каже и цинца.

У употреби заменица *нешшо*, *нишиа*, *свашиа* нема одступања од стандарда: *нешшо* ме боли под ребро; рчка, рчка, ал *нишиа* не ураде; од *свашиа* се пекљамо.

Једино се у значењу *нешшо* употребљава и облик *некакво/некво*: купили *некакво* за свадбу; Срђан *некво* заборил.

Забележили смо и облик датива од *некакав*: дали *некаквому* (овде *некаквому*, значи „некоме“).

Придевске заменице

Присвојне заменице

Специфичност система присвојних заменица у говору М огледа се у облицима заменица ж. рода, које показују више ликова, као и у употреби заменице *свој*:

мушки род: *мој*, *швој*, *његов*, *њо(ј)ан*; *наш*, *ваш*, *њин*; *мо(ј)и*, *шво(ј)и*, *његови*; *наши*, *ваши*, *њини*;

женски род: *мо(ј)а*, *шво(ј)а*, *његова*, *њојна*, *њена*; *наша*, *ваша*, *њина*; *мо(ј)е*, *шво(ј)е*, *његове*; *наше*, *ваше*, *њине*;

средњи род: *мо(ј)е*, *шво(ј)е*, *његово*; *наше/нашо*; *вашо/ваше*, *њино*; *моја*, *швоја*, *његова*, *њојна*; *наша*, *ваша*, *њина*.

Присвојна заменица *свој* употребљава се више у значењу блискости или родбинске везе¹²⁶: у *свој* људи; ми смо *свој* (= ми смо својта, род).

Присвојне заменице *мој*, *швој* у општем падежу имају дуже облике: с *мојег* сина; по *мојег* Радишу; куд *мојег* башту; код *швојег* деду. Облици присвојних заменица 3. л. јд. и множ. јесу: *његов*¹²⁷, *његова*, *његово*, *његови*, *његове*, *његова*; *њојан*, *њојна*, *њојно*, *њојни*, *њојне*, *њојна*; *њин*, *њина*, *њино*, *њини*, *њине*, *њина*: *његова* њива; *њојан* отац; *њојна* крава; *њин* рођак; *њина* кућа; тој си је *њино*.

Показне заменице имају следеће облике:

а) за мушки род: *овај*, *онај*, *шај*; ОП: *овога*, *онога*, *шога*; Нмн. *овија*, *онија*, *шија*: *овај* човек, *онај* дан, *шај* коњ; куд *овога* доктура, сас *онога* кувара, за *шога* се одала; *овија* странци, *онија* творови, *шија* људи. Датив се ретко употребљава: *ово*ме шприцал пращи;

¹²⁷ Облик *његов* нисмо чули, иако се може наћи у суседним говорима. Уп. Богдановић 1979, 68.

б) за женски род, поред ретких облика *ова*, *она*, *ша*, много чешћи су облици са партикулом -ј: *овај*, *онај*, *шај*; ОП *овуј*, *онуј*, *шуј*; Нмн *овеј*, *онеј*, *шеј*: *овај* баба (чује се и скраћени облик, без иницијалног о — *вај* баба), *овај* Рада, *онај* кућа, *шај* Марија; с *овуј* унуку, *онуј* нашу цркву; за *шуј* краву; *овеј* коске; *онеј* гажбе; *шеј* занимаџије;

в) и у средњем роду ове заменице имају партикулу -ј: *овој*, *оној*, *шој* (исти је и ОП); Нмн *овај*, *шај*, *онај*: *овој* село; *оној* сено; *шој* дете; *овај/шај/онај* села.

Показне количинске заменице су готово редовно са синкопом — *оволки*, *онолки*, *шолки*: има *оволка* рупа; *онолки* човек; *шолки* ти зев; *шолки* њојан милос; *шолка* мука за ништа.

Неодређене заменице имају облике: *некакав*, *некаква*, *некакво* (као и: *некво*); ОП *некаквога*, *некакву*, *некакво*; Дјд *некаквому* (о другачијем значењу в. напред): *некакав* гробан; *некаква* жена; *некакво* ланче; *некво* заборил; с *некаквога* се подватила; довел *некакву* из Бољевац; узел *некакво* прасе.

Односно-ујийина заменица: *чиш/чији*, *чија*, *чијо*; ОП *чијога*: од *чијога* сина.

У М нема облика типа: *оваки*, *шаки*, *онаки*; *неаки*, *свааки*; као ни: *свако-јак* итд.

Придеви

Навешћемо неке најважније придевске особине у говору Милушинца.

1. *Одређени и неодређени вид њридева*. Разлика између придева одређеног и неодређеног вида „сведена је у овим дијалектима на минимум“¹²⁸ и ограничена је на мали број падежа: само номинатив — акузатив јединине. Спољашње обележје одређености у Нјд имају само придеви мушког рода (облици са и), док је одређеност међу формама женског и средњег рода настала губљењем дужине у призренско-тимочким говорима¹²⁹. У савременом језику и место акцента може указивати на видску разлику (уп. неодр. вид *зелен*, *зелена*, *зелено* према одр. виду *зеленї*, *зеленā*, *зеленō*¹³⁰), чега у нашем говору нема: *зелена* аљина; *ова зелена* аљина. У говору М употребљавају се облици и неодређеног и одређеног вида, с тим што се могу издвојити категорије примера у којима се увек јавља само форма одређеног вида, и то:

а) у устаљеним изразима: *бели* лука, *џрази* и *бели* лука, *црвени* или *црни* лука; *рани* пасуљ, *шуџани* сира, *сџари* сват; *шарени* пасуљ; *велики* дом; *Црни* Ђорђа;

б) у називима неких празника: *Свети* Никола; *Свети* Јован;

в) у називима места у атару: *Бели* кладанац; *Добри* кладанац; *Црвени* брег; *Шибљити* камен¹³¹;

г) у придевима просторних односа: *горњи*, *доњи*, *задњи*, *џредњи*.

¹²⁸ Белић 1905, 427.

¹²⁹ Исто, 428.

¹³⁰ Стевановић 1964, 271; Пецо 1971.

¹³¹ Ове примере већ је објавио В. Вукадиновић у: Вукадиновић 1990, 380, 381, мада смо их и ми забележили.

Облике неодређеног вида налазимо у следећим примерима: *бео* лука; *он* је *главан* у милицију; *голѐм* трошак; *дуг* пут; *злашан* зуб; *јадан* човек; *јун* дом; *слашак* мѐд; *широк* опрег.

2. *Деклинација љридева*. Уз именице које означавају жива бића м. и с. рода придеви у ОП имају наставак *-ога*: тој се накити *бѐлога* свѐта; сас *замлаћенога* другље; за *лѐюга* ће се удава; да помѐнем тетина *мршвога*. Уз именице са значењем ствари, ОП придева м. једнак је номинативу: од *злашан* зуб; сас *широк* опрег и сл.

Придеви ж. рода имају наставак *-у* у ОП: од *добрљ* њиву; у *илѐшѐну* крошњу; *љзе* *љбаву* женљ.

3. Неки придеви средњег рода имају наставке тврдих основа тамо где се очекују наставци меких основа: *вѐћо* дрво; *дивљо*, *јагњѐћо* мѐсо, *овчо*, *шљљо*. Тако је и у општем падежу м. рода: *вѐћога*, *дивљога*, *шљљога*.

4. *Систѐм компарације*. За призненско-тимочке говоре у целини карактеристичан је аналитички тип компарације¹³², што их повезује са суседним македонским и бугарским говорима¹³³. Аналитичку компарацију налазимо и у говору М где се компаратив и суперлатив граде додавањем морфема *љо*, односно *нај* основном облику придева (позитиву): *љодрвена*, *љомлад*, *љосшари* од мѐн, *потопле* *руке* од *њојне*;

он бѐше *најмали*; тој ти је *најљросшѐо* ткањѐ; његове су њиве *најравне*.

И друге врсте речи подлежу аналитичком типу поређења, али се ту увек ради о речима којима се означавају особине (својства):

— именице: у *пѐдрум* *љо* *ладавина*; *он* је бѐл *најгазда*;

— заменице: *љма* си *кој* су си *љо* *свој*; *љо* *свој* си *љзну*;

— бројеви: некад су били *најљрви* у *селѐ*;

— прилози: *љогусшѐо* се *замешљје*; *пасљл* *љѐре* *стљза*; *ишли* смо по *љо* *љзбрдно*; тој смо *најљосле* *ткали*; као и: *он* *љовише* *прича*; *ради* се *љовише*, где имамо конструкцију *љо* + компаратив.

— глаголи: *он* *љо* *воли* *купено*; *ми* *љо* *не* *знамо*; тој *Ранко* *љо* *знаје*; *Никола* *љо* *прича*, *Ивица* *љо* *прича*, а *Аца* *љо* *ћушљ*.

Забележили смо и компаративе другачијег образовања:

а) стари облик компаратива са доследним екавским рефлексом *јата*, среће се у ограниченом броју примера, тј. само од једне основе: онај *сшарѐји*; *син* ми *сшарѐј*; она *сшарѐја* од мѐн;

б) компаративи на *-ши*¹³⁴: *там* била *лакша* *школа*; она *лѐйша* од *њѐга*;

-и, *-ји*: *грђи* човек од *њѐга* *нѐма*; *камара* је *дљжа*, *стѐг* је *виши* и *љѐшњи*; *млађи* *саг* тој не *поштљју*; *мушки* *тѐлци* *скуљљи*, овај *слађи*;

-ији: у Ниш *јѐвљишије/јѐвљиње* *ципѐле*; *они* су *љравилнији*; *сшљнији* *пилићни*; *пѐдрум* *јо* *чистљји* од *мој*.

¹³² Ивић П 1985, 113.

¹³³ Конески 1966, 121; Мирчева — Харалампиев 1999, 107.

¹³⁴ Само један, нестандартни компаратив на *-ши* (*там* *скуљше* *панталѐне*) забележили смо у говору млађе образоване особе, која је средњу школу завршила у Буљевцу, али то не може довољно озбиљно говорити о утицају косовско-ресавских говора, чија је једна од карактеристика управо овакав компаратив. О томе више у: Јовић 1968, 113; Богдановић 1987, 176.

Суплетивни облик компаратива присутан је у следећим случајевима: он¹ (мисли се на говоре западне Србије) имају *бољу* граматику од нас; саг су од њег сви *бољи*; снег је *гори* од кишу.

Суперлатив може, под утицајем стандардног језика, имати и овакве облике: то су *најгори* људи; *најмлађи* син оде у војску; било *најшире*.

Акцентай̑ придева

Неке напомене о акценту придевских облика могле би се укратко изложити на следећи начин.

1. Придеви с непостојаним *a* у женском и средњем роду селе акценат на крај речи: *добар*, али: *аран*, *арна*, *арно* (= добро, очекивано, подношљиво); *добра*, *добро*; *шуйља*, *шуйљо*. У множини акценат остаје на истом слогу: *арни*, *арне*; *добри*, *дobre*; али: *шуйљи*. Место акцента не упућује на видску разлику (о чему је већ било речи на стр. 53), иако нам је проф. Богдановић указао на такве случајеве у овим говорима, нпр: *бела* сукња; али *Бела* вода (топоним).

2. Партикула за извођење компаратива увек је под акцентом, па се при јачем истицању може и осамосталити, те имамо двојаку представу овога облика: *и́бјак*, али: *и́бубав*, што даље може имплицирати осамостаљење значења „више“, када дозвољава и уметање глаголске копуле: *и́б* је *убав* Милан од Јована.

3. Када се употребе компаративи на *-ији*, акценат је редовно на првом слогу наставка: *богаи́ји*, *срећни́ји* итд.

Бројеви

1. Од основних бројева само је број *један* променљив и има облике за сва три рода у једнини: *један* човек, *једна* жена, *једно*¹³⁵ дете. У множини забележена су два облика, *једни* и *једне*, у значењу *неки*: *једни* људи ни рекоше; *једни* се запошљували; *једне* (овце) су там по ливаду. Овај број има у мушком роду ОП једнак акузативу уколико се односи на живо биће: с *једнога* комшију; ће си нађеш и ти *једнога*; купувамо од *једнога*. Кад се односи на нешто неживо, ОП броја *један* у м. роду једнак је номинативу: видим *један* трактор; донесо *један* цаk. У женском роду ОП једнак је акузативу, са наставком *-у*: имам *једну* ћерку; попијем по *једну* чашку; с *једну* шољу брашно.

Број *два* је, као и сви основни бројеви осим броја *један*, непроменљив, а има облике за сва три рода — за м. р. облик *два*, а за ж. и с. р. *две*: *два* дана, *два* унука; *две* године, *две* жене; *две* кучети, *две* мести, *две* цакчети.

Број *четири* јавља се у две варијанте *четири*/*четири*: *четири* краве, *четири* дана.

Са упрошћеном финалном сугласничком групом *-сий* редовно се јавља број *шест*: има вожња у *шес* сати; *шез* главнице купус.

¹³⁵ Облик *једно* забележен је и са значењем *неки*: „... имаше то *једно* време у ђаци.“

Бројеви *седам* и *осам* могу имати промењену основу, то јест рефлекс *-o-*¹³⁶ на месту некадашњег секундарног полугласника: *седом* кашике брашно; *осом* маћке чува. Истина, овакви облици су све ређи и присутни су у говору старијих људи, док се много чешће чују стандардни ликови *седам* и *осам*.

Бројеви од 11 до 19 употребљавају се са упрошћеном сугласничком групом *-сѝ-*: *једанѝес*, *дванѝес*, *шринѝес*, *чеѝрнѝес*, *ѝеѝнѝес*, *шеснѝес*, *седамнѝес*, *осамнѝес*, *деветнѝес*.

Извесне фонетске промене ремете основне ликове бројева 20, 30, 40, 60: *два(j)ес*, *ѝри(j)ес*, *чеѝперес*, *шесѝѝ*.

Комбинацијом основних бројева изражавају се приближне количине: *два-ѝри* коренчића; *ѝри-чеѝри* дана; *дваѝринѝес* (= око дванаест, тринаест, неодређено) снопѝа; *дваѝринѝес* брава свиње; *ѝешеснѝес* (= око петнаест, шеснаест) динара; *дваѝриѝес* (= двадесет, тридесет) кила. Приближна количина може се изразити и речима типа *десетѝина*, *дваесѝина*, које су различите од речи којима се означавају разломци (нпр. једна *десетѝина*, једна *дваесѝина*), а синонимне су речима *десетѝак*, *двадесетѝак*: *ѝмам десетѝину* брава; *широка дваесѝину* (= око двадесет) метра. Ова се паралела боље види у случајевима напоредних израза:

узела је једну *дваесѝину* (= двадесети део нечега);

сабрало се *дваесѝину* (= око двадесет) људи на сокак.

2. Редни бројеви се мењају као придеви. ОП м. рода једнак је акузативу с наставком *-ога* уколико се односи на жива бића: нпр. с *ѝрвога* мѝжа не *ѝмала* децу. Облик *ѝрв* чује се само у окамењеном изразу *од ѝрв крај* (од почетка). У с. роду ОП једнак је номинативу: *била* сам и на *ѝрво*, и на *друго*, и на *ѝређо* место. У ж. роду ОП *ѝма* наставак *-у*: с *ѝрву* жену не *живѝл* дуго.

3. Збирни бројеви нису присутни у говору М изузев једног усамљеног примера (*двоју* музику смо *ѝмали*).

Има неколико случајева употребе уз именице *pluralia tantum*: *ѝроје* панталоне; *чеѝвора* кола; на овуј кућу *седмора* врата.

У функцији збирних бројева углавном су бројне именице: *дво(j)ѝца* / *обо(j)ѝца*, *ѝро(j)ѝца* и сл, као и: *ѝеѝина*, *шесѝина*, *десетѝина* и сл.

4. У употреби је и облик *сѝоѝина*: две-три *сѝоѝин* динара; *ѝмам* *пешѝес сѝоѝине* пенсију.

5. Мултипликативни бројеви се често срећу у говору М: *јемѝѝ* отомо у Бању на ваѝар; *дваѝѝ* ми се унук женил; *дваѝѝ* смо ишли; *ѝриѝѝ* се превртал с трактор; *сѝоѝѝ* смо га звали.

Акцентѝ бројева

1. Број *један* има акценат на последњем слогу: *један* опѝнак, *једна* женѝа, *једно* детѝе. Општи падеж: купѝмо *јѝгње* од *једнога*.

2. Бројеви од *једанаестѝ* до *деветнаестѝ* имају акценат на другом слогу од краја: *ѝмали* смо *два-ѝринѝес* снопѝа, *ѝринѝес* душе.

¹³⁶ Богдановић 1979, 76; Марковић 2000, 161.

3. Десетице од *четрдесет̄и* до *деведесет̄и* имају акценат на последњем слогу: *чет̄ирес̄, њедесет̄и, шесет̄и, седамдесет̄и, осамдесет̄и, деведесет̄и*.

Б. КОНЈУГАЦИЈА

Глаголски систем

Глаголски систем призренско-тимочких говора подробно је описан у Белићевим *Дијалектима*¹³⁷. Стање у глаголском систему Милушинца, ни један век касније, не показује крупнија одступања у односу на тадашњу ситуацију: нема инфинитива и глаголског прилога прошлог, док су забележене само две потврде глаголског прилога садашњег; аорист је у живој употреби, имперфекат мање. Долази и до уопштавања облика помоћних глагола за сва лица и до промена у неким глаголским основама. У овом делу рада бавићемо се више појединачним појавама које овај говор диференцирају од стандарда, а мање општим питањима.

Инфинитив

Познато је да призренско-тимочки говори не познају категорију инфинитива и по томе се битно разликују од осталих српских говора¹³⁸. Уместо инфинитива, користи се конструкција да + презент, веома честа и у стандардном језику¹³⁹. Једини пример, и то окрњеног инфинитива¹⁴⁰, нашли смо у једној народној песми: *мила мајко, њрежалет̄и* не могу.

Презент

Лични наставци у презенту су *-м/-у, -ш, -ѿ, -мо, -ше, -у/-е*.

Прво лице једнине има наставак *-м*, изузев два глагола (*ођу, могу*) са наставком *-у*: *вѣрдим, врљам, врљим, давам, дѣзам, зовѣм, ѡдем, једѣм, кѣмам, кр-*

¹³⁷ Белић 1905, 472–619.

¹³⁸ И Белић у *Дијалектима* (478) и каснији проучаваоци констатују да је инфинитив нестало с овог говорног подручја (Богдановић 1979, 78; 1987, 182; Ћирић 1983, 84; Марковић 2000, 162 и др.). Губљење инфинитива је једна од заједничких особина балканских језика, тзв. балканизам, који се ширио са грчког на суседне словенске (бугарски и македонски) и несловенске (румунски и албански) језике. Конески (1966, 150) обавештава да је инфинитив у грчком почео да се губи још почетком наше ере.

¹³⁹ И конструкција да + презент и инфинитив налазе се у оквирима језичког стандарда, а ствар је индивидуалног стила као и припадности одређеном дијалекту који ће се од ових облика више користити и замењивати један другим, *онолико колико дођушћа норма*. О да-конструкцији и инфинитиву, као значајним граматичким, синтаксичким и стилским питањима, више обавештења у раду *О односу између да-конструкције и инфинитива у српском језику*, Одбор за стандардизацију српског језика, Пројекат Растко (ИНТЕРНЕТ).

¹⁴⁰ Окрњени инфинитив у окамењеним изразима *ође бит̄и, неће бит̄и, може бит̄и* налазе, поред осталих истраживача, и Богдановић 1979, 78 и Марковић 2000, 163.

им, музѐм, одим, оїечѐм, иїјѐм, илѐтѐм, ипрѐдѐм, иуїшїам, рабодїшїм, ранїм, ровѐм, седїм, сїїѐм, шїкајѐм, чувам, чуїѐм;

-у: *могу* да порадим; не *могу* да ју чувам (само у говору млађих мештана); уз много чешћи облик *мог*: не *мог* ју музѐм; не *мог* ништа да рабодїшїм; не *мог* да дојдем; не *мог* ти обећам; не *мог* се сѐтим и сл;

оћу д идем у Бању, *оћу* да кажем и сл.

И Белић и Богдановић налазе облик *мог*, који Белић објашњава као аналогу према *мож* или као редукацију крајњег вокала, док Богдановић уочава да се овај облик често употребљава уз негацију¹⁴¹.

Друго лице јд. има наставак *-ш*: *влáчиш, заљїјѐш, збїраш, наїраш, обáраш, оїерѐш, иїшїујѐш, ираш, ипрѐдѐш, ипродáш, сновѐш, сучѐш, ипродїшїш, иуриш, чуїаш.*

Треће лице јд. има следеће облике: *болї, велї, врѐви, грмї, гушї, доодї, живѐ, носї, оїодї, ираш, сїш, чѐш се;*

глѐшка, доїраља, зачїкма се, иска, крушїка, остїаља се, иодрѐва, иознава, ирїча, руца, сїшїза, чїшїа;

вржѐ, вучѐ, дѐне се, замешїје, знáѐ, она га куїѐ, лиїцујѐ, иодбѐре, иолегујѐ, иоскуїујѐ, иреїасујѐ, расїѐ, ровѐ, сїорѐдујѐ и сл.

Прво лице мн. има наставак *-мо*: *бáвимо, врїшамо се, дáвамо, збїрамо, нађе-мо, иїѐмо, иошїошїмо, иушїшїамо, разљїјѐмо, смејѐмо се, сновѐмо, сїорѐдујѐмо, сучѐмо, чувамo* и сл.

Друго лице мн. има наставак *-шѐ*: *врљашѐ, вїкашѐ, дáвашѐ, дојдѐшѐ, седїшѐ* и сл.

Треће лице мн. има наставке:

-ѐ: *бежѐ, вáре, весѐле се, живѐ, крстїѐ се, лежѐ, мѐсе, ираѐ, рабодїѐ, седѐ, ипражѐ;*

-у: *брїну, даду, доведу, зову, иду, краду, мру, иїју, рїчу, узну;*

гáздују, дарују, доручкују, ишїују, радују се.

Аналошко уопштавање наставка *-у* уместо *-ѐ* ретко се налази у нашем говору: *вїду*; кад се *расїуру*, свї крїви.

Глаголи с основом на *-а*, који припадају V Стевановићевој врсти, имају наставак *-а(ј)у* у следећим примерима: *ипродáју, збїрају, иѐвау, ручају, врљају, знају*, раније то старији *уговáрау*; стари ми се не *свїђау*; не *удáвау се, иїознау се, иослїшау* ме, *иокушавау*. Често долази до сажимања наставка *-ају*¹⁴² губљењем *ј* у интервокалном положају и контракцијом: они не *глѐду* имање; *и́му* кóлко за њи; *кукуруз коїу* на постади; они *ишїшїу*; тѐше се *ишїшїку*; *свїру* по свáдбе; *сїрѐму* си кáно на слáву; *шѐру* рѐд; *узїму* саборњак; *чуву* старци.

Глаголи *ковѐ, сновѐ* у презенту задржавају формант *-овѐ*: *ковѐм; сновѐм* на сновáлџку; *сновѐш* и сл.

Глаголи са веларима *к-*, *г-*, *х-* у основи имају у 3. л. мн. палатализоване сугласнике: *вучу* кóла; *иѐчу* лѐба; *сѐчу* дрва; *сїрїрїшїу* овце; *вршїу* с комбáј.

¹⁴¹ Белић 1905, 512; Богдановић 1979, 26, 78; 1987, 191.

¹⁴² Ову појаву налази и Марковић 2000, 165, 166, 167; Тома 1998, 209. Такође, о овоме шире обавештава Реметић 1985, 308–312.

Јотовање у презенту није извршено код следећих глагола: *иска*, *йомага*, *стиџа*, јер за то није било услова (о томе и у т. Поједини глаголи). Ради се о промени у глаголској основи.

Глагол *вели* јавља се у говору М: *велим*, *велиш*, *вели*, 3. л. мн. *велé*.

Глагол *моћи*

Код глагола *може*¹⁴³ у презенту долази до уопштавања облика *мож* за 2. и 3. л. јд. и сва три лица множине (у 1. л. јд. најчешће се јавља *мог*, о чему је већ било речи), иако се спорадично јављају стандардни облици *могу*, *може*, *можемо*: не *мож* ти тој да урадиш; не *мош* се бориш с њи; не *мож* да музэ краву; не *мож* да исполага; нико не *мож* да замисли; и њег *мож* убије; не *мож* утекне; опрег *мож* буде пртени; не *мож* више да радимо; не *мож* димо да видимо Вању; не *мош* па ни отидете такој; не *мож* оперете све; не *мош* си купе леба;

па не *може*; не *може* да дејани дуго; мора се мучимо док *можемо*.

Исти је случај и са глаголом *мора*, где се за сва лица у презенту уопштава облик 3. л. јд: *мора* дим на ваشار; *мора* да учиш школе; *мора* си купи дрэју; *мора* се мучимо овде; *мора* да гледате с какви другјјете; *мора* су се затрли негде.

Помоћни глаголи

Указаћемо на неке специфичне особине помоћних глагола у говору М.

Глагол *јесам*

Што се тиче помоћног глагола *јесам*, налазимо следеће облике: *јесам*, *јеси*, *јес/јесџе*, *јесмо*, *јесџе*, *јесу*. Запажамо да се облик *јес* чешће употребљава од пуног облика *јесџе*: онó *јес*, чис ваздук; што *јес*, *јес*; онó *јес* такој; *јез* да ме саг стигло све; *јез* да смо се отрошили и сл. Облик *јесџе* чује се, иако ретко, у дијалогу, као одговор на нека питања:

— Ел овó ва́ша ку́ћа?

— *Јесџе*.

Облик *јесје* нисмо забележили¹⁴⁴.

Негирани облици глагола *јесам* гласе овако: *несам*, *неси*, *неје*, *несмо*, *несџе*, *несу*, али се понекад чује (код млађих говорника) и *нисам*, *није*, *нисмо*. Навешће мо неке од примера: *несам* садила лук; *несам* ти турила од брашно; ти *неси* ишла у град; *неје* имала шпорет; тој *неје* имало; *несмо* ишли у општину; *несмо* учествува ли; *несџе* ли ме ви звали; *несу* ме тели; *несу* имали ланчићи;

нисам чула; *није* жењен; *није* се рано оженио; *нисмо* знали.

Веома често се у 3. л. јд. јавља и скраћени облик *не*, који настаје контракцијом „неје > нее > не“¹⁴⁵: *не* ме жао; тој већ *не* било; тој *не* добро; он *не* умел да ју љуби; то *не* онај Ђорђа Карађорђе; *не* имала потомство; она *не* била таква; Ранко

¹⁴³ Наводимо облик 3. л. јд. презента, јер у говору М не постоји инфинитив.

¹⁴⁴ Богдановић 1979, 80; 1987, 190; Марковић 2000, 168.

¹⁴⁵ Богдановић 1987, 191.

не понел кишобран; она не имала потомство; не знало само да дојде; не праено крштење; не се баш дозорило и сл.

Енклитички облици су: *сам, си, је, смо, сѝе, су.*

Глагол *хѝети*

И потврдни и одрични облик помоћног глагола хоће разликују се од стандарда у акценту и иницијалном *х*: *оћу, оћеш, оће, оћемо, оћетѝе, оће.* Истина, облик за 3. л. мн. често гласи и: *оћеју.* И овде постоји тенденција уопштавања енклитике *ће* (за сва лица сем за 1. л. јд): *ће га оћеш; ће се удадеш; ће да буде; да л ће има жито; ће гледамо чудо; ће си још седите; ће иду на море саг;*

али и уопштавања облика 3. л. јд. за сва лица, сем првог: *оће седимó још; ти оће идеш за њега.*

Енклитички облици јесу: *ћу, ћеш, ће, ћемо, ћетѝе, ће.*

Негирани облици јесу: *нећу, нећеш, неће, нећемо, нећетѝе, неће.*

Глагол *биѝи*

Овај помоћни глагол има облике: *будем, будеш, буде, будемо, будетѝе, буду.*

Овде бисмо додали две напомене:

1. нисмо чули облике презента типа: *бидне*, или: *би(д)не*;

2. о другим облицима помоћних глагола, кад има неке специфичности, биће речи кад се о тим облицима говори.

Императив

У говору М императив се јавља у 2. л. јд. и 2. л. мн.

Друго лице јд. има наставке:

-*ј*: *дај* на Радмилу; *дај* те кручице; *ваѝај* јабуку; *гледај*; *заврѝавај* школе; *кусај*; не *иѝиѝуј* ни забележуј ништа; *скувај* си каву; *чувај* Боже; код глагола са -*и* у основи отпада -*ј*: *наиѝ* се; *оми* се; *иѝ*; *иокри* га;

-*и*: *доћи*, па си *куѝи*; *иди* гор; *кажи*; *куѝи* си; *једи*; *оженѝ* се; *помогни* бабе; *ириѝи* саучешће; *седи* ти туј; *узни* си још од сѝра; *ћуѝи* си.

Издвојићемо облике са губљењем финалног вокала, односно слога, у једнини, „што се преноси и на множину“¹⁴⁶: *бѝш* под астал; *бѝж* од пијаницу (поред: *бѝжи*, бре, тамо); *глеѝ* си послу; *гле* будалу; *диѝш* се; *дрѝж* не дај; *дрѝж* га; *ман* се од високе школе; *чек*, ћу дојдем; *че* да ти покажем; *че* да те убијем; *че* да ти дођем;

дрѝѝе га; *дрѝѝе* лопова; *бѝѝѝе*, деца.

Број примера и њихова фреквенција говоре о томе да је овакав, скраћени, облик чест и да ту не треба искључити ни психолошки моменат. Императив се унстину и јавља када говорник другом лицу преноси своју намеру (жељу или зах-

¹⁴⁶ Белић 1905, 544.

тев) да се изврши или не изврши нека радња. То никад не може ни бити неутрално, без посебне тензије или интенције.

Облик *чек* Белић тумачи губљењем *-и* из првобитног облика **чекн*¹⁴⁷.

Облик за прво лице нисмо забележили.

Друго лице множине од глагола који у 2. л. јд. императива имају наставак *-ј* добија се додавањем наставка *-ше* на тај облик: *ваџајше, гледајше, куцајше; дајше; давајше; скувајше; завршавајше; немојше*. Глаголи са *-и* у основи такође граде 2. л. мн. императива додавањем наставка *-ше*: *најише се; омише се; ијише; покривше се*. Глаголи са наставком *-и* у 2. л. јд. императива у множини имају стари наставак *-еше*, који потиче од некадашњег наставка *-еше*: *дођееше* бар *каву* да *скувамо; идеше* та *седнеше; једеше; куйеше; носеше* јо *дол; поседаше* *малко; стивеше* под *астал; уђеше; узеше*.

Друге облике нисмо нашли, изузев примера за 3. л. јд. и мн. у преносном значењу: *нек дојде; нек иду* ако *оће; нек ми понесе* јутром *Иванка*.

Код глагола са веларима у основи има резултата прве палатализације: *вучи, лежи, сечи*, аналогичом према презентским облицима.

Имперфекат

Имперфекат се употребљава у говору М, али знатно мање од аориста, са којим се често меша и преплиће, што представља особину заједничку свим говорима призренско-тимочке дијалекатске области¹⁴⁸. Још је Белић истакао да су се „код многих глагола фонетски изједначили облици имперфекта и аориста по основама“¹⁴⁹, па је некада „немогуће код имперфективних глагола ... разликовати имперфекат од аориста.“¹⁵⁰ У призренско-тимочким говорима аорист може имати сваки глагол, па и несвршен¹⁵¹, док за супротно, да се имперфекат гради од свршених глагола, има мало примера¹⁵² (наша грађа садржи само два таква облика: она *дођеше; она помене* такђ).

Белић наводи четири начина образовања имперфекта¹⁵³, као и личне наставке у имперфекту:

- <i>(х)</i>	- <i>мо</i>
- <i>ше</i>	- <i>сте</i>
- <i>ше</i>	- <i>(х)у</i>

Наш говор нема *х* у 1. л. јд, а у 3. л. мн. уместо наставка *-(х)у* имамо наставак *-ше*, пренесен из аориста. Такође, нема преношења наставка *-ше* из 2. и 3. л. јд. имперфекта на 1. л. јд, као ни додавања презентског наставка *-м* на тај облик

¹⁴⁷ Белић 1905, 545.

¹⁴⁸ Белић 1905, 546.

¹⁴⁹ Белић 1905, 547.

¹⁵⁰ Белић 1905, 549.

¹⁵¹ Још у старословенском језику употребљавала се основа несвршених глагола за аорист. В. Белић 1905, 546.

¹⁵² Белић 1905, 547.

¹⁵³ Белић 1905, 548.

(*имашемо* и сл.), што је иначе карактеристично за тимочко-лужнички, односно јужноморавски говорни тип¹⁵⁴.

Примере ћемо разврстати према Белићевој класификацији¹⁵⁵, али само условно, пошто немамо забележене облике за сва лица, тј. немамо потпуне системе облика који би одговарали наведеним типовима образовања:

1. образовање на *-e*:

ти *и́еше* опереш судови;

мој де́да *говореше*; Данијела држеше уста; Ива́нка идеше по Бољевац; она́ куйу́јеше; она́ мо́жеше; он носеше грне тамо; она́ и́раеше крштене; моја ба́ба и́раеше трљаницу; крава јој се *и́елеше* сама; *и́еше* се исповраћа; Малина ме *чи́еше* од ва́шке.

Облике за остала лица нисмо забележили.

2. образовање на *-a*:

не *мога́* д'им по до́ктору;

има́ше то једно́ време у ђаци; како́ ти се *зв́аше* ма́ти; она́ и́рича́ше;

гледáше овíја Сесалчани; *мешáше* се с онíја; *скида́ше* се́но, па се *сва́ђаше*; додíли та *снимáше*.

Облици који би припадали овом типу образовања имперфекта губе, под утицајем аориста, наставак *-ше* у 2. и 3. л. јд, па долази до обличког изједначења у једнини: ја *рчка́*, *рчка́* с мо́тку; ја *чека́*, *чека́* пред врата; ти́ ли *и́рска́* ко́нпири; ал *и́ада́* гра́д онóј вече.

3. образовање на *-eja*

не *и́еја́* се сва́ђам; не *и́еја́* да ју пи́там;

ти́ не *и́еја́* да поседи́ш куд мене;

она́ не *и́еја́* да узне ни дина́р; Дра́ган не *и́еја́* д'иде куд до́кура; не *и́еја́мо* да и́ ту́жимо за о́граду;

не *и́еја́ше* да ни помóгну.

По Белићу, овакви облици, са акцентом на финалном вокалу, употребљени су са значењем аориста¹⁵⁶.

4. образовање на *-o*

За овај начин образовања имперфекта немамо примере, изузев честих облика од помоћног глагола би(ти):

ја́ *бео́* та́г по ратиште;

ти́ ли *бе́ше* из Ни́ш;

она́ *бе́ше* чи́ста; ку́ј *бе́ше* јо́ште; он *бе́ше* мла́д, убав; то́ј *не́ беше* добро́; једно́ *бе́ше* изгуби́ла;

бе́омо и ми та́м;

¹⁵⁴ Белић 1905, 551.

¹⁵⁵ Исто, 553–564.

¹⁵⁶ Белић 1905, 561.

беоште ли по вашариште у Књажавац;
они *беоше* по ва̑шар; *беоше* му̑жи у за̑другу.

Аорист̑

Овај глаголски облик је у широкој употреби у говору М, а од одговарајућих стандардних форми разликује се одсуством -х у 1. л. јд и постојањем -(х)мо уместо -смо у 1. л. мн:

1. л. јд: *задржа̑* се куд На̑дицу; *закла̑* оно̑ пра̑се; ја *за̑ћуи̑а̑*; узé па га *изљу-ска̑*; *набра̑* тра̑ву; докле̑ ја *и̑рикреча̑*;

ја̑ ураде̑;

ди̑го се; *је̑до* ма̑лко; *о̑и̑о* да ви̑дим кра̑ве; ја̑ *и̑а̑до*; *и̑онесо̑* то̑рбе; ја̑ ју̑ *и̑ресву̑-ко*; тама̑н *се̑до*; *ре̑ко* ће д̑ и̑мо; *уи̑ћ̑* у ку̑ћу;

извади̑ једну̑ кесу; *излом̑и̑* га̑; ја̑ *искочи̑* пред врата̑; *навали̑* се; *си̑аси̑ри̑* је̑дење; *си̑реми̑* гибаницу; ја̑ *удар̑и̑* она̑м; *уи̑лаши̑* се.

Проф. Н. Богдановић је, испитујући сврљишке говоре, приметио дужење вокала испред -х које се губи у 1. л. јд. аориста, и то када се акценат налази на завршном слогу¹⁵⁷. Сличан утисак и нама се наметнуо, па смо у одговарајућим примерима те дужине и означили.

2. л. јд: ти̑ *о̑и̑иде*, *и̑обезе̑*;

3. л. јд: долази̑ла, та се *ма̑ну*; неко̑ се зрно̑ мо̑ра *о̑и̑кину*; један̑ *и̑огину*; Ра̑нко *и̑омену*;

девојче ми *каза̑*; *ли̑ица̑* од ста̑рос; Ти̑то *мо̑билиса* и два̑јес се̑дмо̑ годи̑ште; *на̑шера* ме д̑ им с̑ њи̑; она̑ *и̑риока̑*;

она̑ ме *до̑веде* до ме̑ћу; оно̑ *за̑грме*; Драган *иде̑*¹⁵⁸ тако̑; оно̑ *на̑виче* сас̑ мене̑; *ко̑бац одне̑се*; *о̑сти̑аде* ми је̑дење; *о̑и̑иде*; *и̑аде* ки̑ша; *и̑обезе̑* отуде; *и̑оди̑же* ми она̑ј чарша̑в; Ива̑нка *и̑оће̑* у пр̑ви ра̑зред; *и̑оче̑* да ровé; *кота̑о* им *и̑рогоре*; унук̑ *ре̑че*; једно̑ *свр̑че* ова̑м;

то̑чак ме *до̑ва̑и̑и*; та̑г *за̑врши* трго̑вачку; *ра̑жени* се, он̑ га̑ *уби*;

1. л. мн: *вра̑и̑и̑мо* се; *до̑ћо̑мо* у го̑сти; *и̑осе̑де̑мо*; *и̑оче̑ка̑мо*; *и̑огле̑да̑мо*; *руча̑-мо* па *о̑и̑до̑мо* у њи̑ву.

2. л. мн: купи̑сте ли̑ лу̑ка; ви̑дим гено̑ *о̑и̑о̑сти̑е*.

3. л. мн: *до̑ћо̑ше* из Ба̑њу; *за̑мени̑ше* *кота̑о*; *на̑ши* се *исели̑ше*; ти̑ја̑ *љу̑ди* се *ис̑ти̑ка̑ше*; *во̑ћке* се *ису̑и̑и̑ше*; *и̑чейи̑ше* но̑ге и̑ ру̑ке; *ку̑и̑и̑ше* у Лесковац; они̑ *ману̑ше* да ме̑се сабор̑њак; го̑сти си̑ *о̑и̑до̑ше*; *и̑одме̑и̑ну̑ше* му̑ сла̑му; они̑ *поски̑да̑ше*; *и̑очеше̑* ру̑ке да бо̑ле; *дечи̑ја раскри̑ше* и̑ *и̑оломи̑ше* *цре̑п*; они̑ ми̑ *ре̑коше*; *си̑ри̑а̑ше* се лека̑ри.

¹⁵⁷ Богдановић 1979, 48, 83.

¹⁵⁸ У питању је несвршени глагол, али постоји јасно разграничење: *идеше* (имперфекат): *иде̑* (аорист).

Наши примери показују колебање између *-e-* и *-o-* код глагола *узети*¹⁵⁹: ја *узé* паре; али и: ја *узó* чоколаду за дете; ти *узé* од колач; *узé* па се *зá*рова; таг *узéмо* па ручамо; све *узéше* из дóm; они му *одузóше* дозволу.

Фуџур

Фуџур се гради од помоћног глагола *ћу/ће* и облика презента главног глагола, са везником *да* или без њега: *ћу дим да кóсим*; све *ћу да издáвам*; *ће д иш* и *ти*; *ће шуршиш* на кокóшке; *ће снимаш* овóј; шта *ће да бóде*; да л *ће да има* надаље; *ће се удáва*; *ће да верује*; *ће уједé*; *ће да седи* у клупу сас њи; *ће га ушшимо*; *ће ушшимо* овце; ми *ће седимó* куд кóћу; како *ће се бóјимо*; *ће шражимо*; *неће бóдешé* без брашно; *ће да дóђешé* куд нáс; они *ће се врну*; *ће му даду*; шта *ће савéшјуу*.

Приметно је уопштавање енклитике *ће* у свим лицима, сем у 1. л. јд. У конструкцијама с помоћним глаголима долази до сливања и сажимања¹⁶⁰ *ће* и *се*: он *це* врне; ми *це* дигнемо и сл.

Није забележено образовање футура од основе и наставка, типа *добиће*, *урадиће* и сл.

Будуће време може се исказати конструкцијом *има (+ да) + ирезенит*: *има да бóде* вéсело; *има се ибóију* за ништа и сл.

Пошенијал

Овај глаголски облик постоји у говору М, али се његово образовање разликује од стандарда по уопштавању енклитике *би* за сва лица: ја *би у* свет *оишшлá* од њи; ти *би све имáла* тáм; он *би иродáл* једну крáву; сáм *би ишáл* по вашаршште; ми *би куйили* прáсе; ви *би шéли*, ал нéма; они *би узéли* онó девојче.

Радни глаголски иридев

Наставак у радном глаголском придеву мушког рода једнине представља једну од најмаркантнијих црта на основу које се утврђују границе између дијалеката у призренско-тимочкој дијалекатској области.

У говору М у радном глаголском придеву мушког рода редовно се јавља стари наставак *-л*, и то код старијих и информатора средњих година, што представља одлику сврљишко-заплањских и тимочко-лужничких говора¹⁶¹: *би́л*, *ви́дел*, *горéл*, *дáл*, *дигáл*, *дошáл*, *женíл се*, *заборíл*, *заврши́л*, *заморíл се*, *зайишчу*

¹⁵⁹ Исто бележи и Ј. Марковић у говору Заплања. В. у: Марковић 2000, 175.

¹⁶⁰ Богдановић 1979, 84.

¹⁶¹ Призренско-јужноморавски дијалекат карактерише наставак *-ја*. В. у: Белић 1905, 583; Ивић П 1985, 111; Александер 1975, 292; Тома 1998, 252.

ва̀л, зайослѝл се; засви́ђа̀л; заси́тарѐл, збриса̀л, има̀л, исџи́рсџѝл, ишѝл, јѐл, каза̀л, крџѝл, нашѝл, обрџа̀л се, одселѝл, однѐл, ожѐнѝл се, осџѝа̀л, осџѝаѝл, оџи́ра̀л, оџи́качѝл, оџи́шиа̀л, иа̀дал, иѝл, иосадѝл, иочѐл, иожѐл ирича̀л, ирода̀л, иромашѝл, родѝл, радѐл, река̀л, сека̀л, сиѝа̀л, служѝл, слушѝл, убаџѝл, убѝл, узѐл, умѐл, умр̀л, учѝл.

Бројност ових примера дозвољава нам да говор М сврстамо у говор сврљишко-заплањског типа, иако га је, како смо на почетку рада истакли, Белић сврстао у мешовити говор под врло јаким утицајем јужноморавског говора¹⁶². Вукадиновић обавештава да поједина села у Сокобањској котлини, смештена западно од пута Алексинац-Сокобања-Бољевац, имају рефлекс *-(j)a < -л* и да она припадају јужноморавском, док села која се налазе источно од тог правца (а међу њима и Милушинац) имају *-л* и припадају сврљишко-заплањском говорном типу¹⁶³.

Облици са вокализованим *-л* углавном се чују код млађих људи, мада се и у њиховом говору каткад могу чути облици са невокализованим *-л*: *видео̀, враџѝио, додио̀, доџао̀, заврџѝио, ишао̀, нагња̀вио, најурѝио, обара̀о, ииџѝао, иогину̀о, иоло̀мио, радѐо, сврџа̀о, сџану̀вао, сџворѝио, уваџѝио, умрѐо.*

Перфекаџи

Перфекат се често среће у говору М, а гради се од помоћног глагола *јесам* и радног глаголског придева: *наџура̀ла сам; иисува̀ла сам; куџува̀ла сам; оџоџа̀вела сам; радѐо сам; осџарелѝ смо; окоџалѝ смо; огрну̀ли смо; вѝ сџиџе видѐли; онѝ су ирода̀ли* и сл.

Чест је облик перфекта без помоћног глагола, нарочито у 3. л. јд. и 3. л. мн (в. у делу о синтакси).

Плусквамџерфекаџи

Овај глаголски облик јавља се чешће са помоћним глаголом у имперфекту: *он се беше обара̀о, сврџа̀о с трактор; прво детѐ беше изгубѝла; беше изгубѝл; бео̀ше иоману̀ле да сно̀се; беше иоџра̀јало;*

мада постоји и другачије образовање: *свѐ бѝл насџѝа̀л; наџрска̀л; ла̀мпа се бѝла угасѝла; вода̀ бѝла свѐ иоџла̀вила.*

Трпни глаголски иридев

Трпни глаголски придев јавља се са наставком *-(е)н* и *-иџ*.

а) Код глагола са лабијалима *џ, б, м, в* у основи трпни придев је нејотован, што је својствено сврљишко-заплањском и тимочко-лужничком говорном типу¹⁶⁴: *залѐјено, иџѐјен, куџена̀, куџено̀, куџенѐ, окуџенѝ људи; дубено̀; иоло̀мено, ириџрѐмена; иџа̀вена.*

¹⁶² Белић 1905, XLIV.

¹⁶³ Вукадиновић 1990, 368; Богдановић 1992, 30.

¹⁶⁴ Практикум 2000, 157.

У ствари, овде се ради о потирању резултата старог јотовања.

Додајмо да такав, нејотован сугласник основе ови глаголи задржавају кад се од оваквих трпних придева творе глаголске именице: *дубење, ломење, цейење* и сл.

б) Код глагола са *-с, -з* у основи облици трпног придева су јотовани (аналогно јотовање): *вѣжсено, донѣшено, мујжено, нанѣшено*.

в) Глаголи са *д* и *ш* у основи имају јотоване облике трпног придева: *ограђе-но, ириграђе-но, урађе-но; замлађе-на, ѿлађе-но*.

г) Код глагола са *л, н* у основи трпни придев је јотован: *жсѣњен, нежсѣњен, ѿодѣљени*.

д) Забележили смо један облик трпног придева у коме секвенца *-сш-* није јотована: *очи́сшѣн*¹⁶⁵, док је у осталим примерима извршено старо јотовање: *кршшѣн, ѿушшѣн, расшшѣни*.

ђ) Глаголи са *-ш* у трпном придеву: *ди́гнушо, за́йешо, ѿо́кришо, уби́ш* (поред: *уби́јен*) итд.

Глаголски ѿрилог садашњи

Забележена су само два примера, и то у функцији придева: *држсѣћа жена; лешсѣћи памет*.

Глаголски ѿрилог ѿрошли

Немамо ниједан пример, изузев у функцији придева: *з бившога му́жа ишла у ва́рош*.

Акценатске прилике у глагола

1. Облици презента (за основни облик узели смо 3. л. јд. презента) имају акценат:

а) на завршном слогу: *вуче́, даде́, зове́, једе́, краде́, ѿере́, ѿлеше́, ѿодбере́, расше́, рове́, смеје́ се, снове́, шресе́; бежи́, боли́, грми́, живи́, ѿиши́, седи́, ћуши́*.

И у множини акценат остаје на истом слогу: *зовемо́, зове́ше, зову́; шресемо́, шресе́ше, шресу́*.

б) на другом слогу од краја: *вѣжсе, ви́че, до́јде (и до́ђе), знае́, ѿде, ку́је (купа), на́ђе (и на́јде, само ређе), ѿи́је, ѿочне, ѿрода́је, ри́че, ѿка́је, ушѣкне, чуи́е; врља́, гледа́, да́ва, зби́ра, ѿма, ѿска, кру́шка, ку́ва, ѿушша́, руча́, руца́, сшѣза, шѣра, шу́ра, чии́ша, чу́ва;*

ба́ви, ва́рди, ва́ри, види́, жсѣ́ни, ко́си, крсѣ́ши се, ме́си, но́си, ошѣ́оди, ѿра́и, рабо́ши, скра́иши, шѣ́иши, шра́жи, шро́ши.

¹⁶⁵ Примере овог типа Белић објашњава „специјалним образовањем, од основе садашњег времена наставком *ен*“. В. у: Белић 1905, 151.

И у множини акценат остаје на истом вокалу: *ми мѣсимо* паскурице; *ви њѣ-ваѣше*; наше *краве ричу*; они *каснo ручају*.

Место акцента се не мења ни код глагола који од ових настају додавањем префикса: *доводи*, *искруѣика*, *ичуѣа*, *оѣере*, *ѣринѣси*, *ѣоѣије*, *ѣоѣоѣи*, *ѣрекрѣѣи се*, *ѣрируѣа*, *расѣура*.

2. Акценат аористѣа

а) Акценат је на последњем слогу, и ту остаје кроз целу парадигму: (1. л. јд) *веза*, *враѣи се*, *дођо*, *каза*, *казни*, *куѣи*, *лиѣца*, *ману*, *оѣуѣа*, *рчка*, *руча* (*руча*, *руча*, *ручамо*, *ручаѣше*, *ручаѣше*), *сѣасѣри*, *сѣирѣа*, *ураде*. Када се од несвршених граде свршени додавањем префикса, акценат остаје на истом слогу само у 1. л. једине, док у 2. и 3. л. прелази на префикс: *ја заврѣи рабѣту* : он *заврѣи* школу; *ја заѣуѣа* : он *заѣуѣа*; *ја извади* : она *извади* конѣири; *ја изломѣ* : ти *мѣра изломи* таѣѣр; *ја га ѣломи* : *Тѣса ѣломи* цреп; *ја ју наѣера* : *наѣера* ме да му *купим* дрѣшку; *ја ѣросѣа* : оно *ѣросѣа* сѣпу.

б) Акценат није на последњем слогу и исти је у свим облицима: *диго се*, *јѣдо*, *осѣадо*, *ѣадо*, *реко*, *сѣдо*, *сѣко*.

в) Акценат је на последњем слогу у 1. л. једине и у свим лицима множине, док се у 2. и 3. л. једине повлачи према почетку речи: *изаѣо*/2, 3. л. јд *изаѣе*; *ѣо-чѣ/ѣо-чѣ*; *узѣ/узѣ*; према: *изаѣо*мо, *ѣо-чѣ*мо, *узѣ*мо итд.

3. Акценат радног ѣридева

Акценат је на последњем слогу у мушком роду једине: *видѣл*, *горѣл*, *жѣнил*, *заморѣл*, *засѣарѣл*, *имал*, *однѣл*, *ѣосадил*, *ѣричал*, *ѣродал*, *раде*л, *слушал*, *убаѣил* и сл. Акценат остаје на истом слогу и у радном придеву мушког и женског рода, као и у множини.

Код глагола са секундарним полугласником (> а), у женском и средњем роду акценат се помера на крај речи (на последњи слог): *дошал*, *рекал*, али: *дошла*, *могла*, *рекла*; *дошло*, *могло*, *рекло*.

Акценат је на првом слогу у следећим примерима: *дигал*, *ѣекал*, *сѣкал*, а ту остаје и у другим облицима.

4. Акценат ѣриног ѣридева

Трпни придев има акценат на корену: *вѣжѣно*, *граѣѣно*, *дигнуѣи*, *жѣѣѣн*, *куѣѣн*, *уѣрѣѣано*, *ѣлѣѣѣн*, *ѣосѣѣано*, *ѣуѣѣѣн*, *сѣѣѣн*, *ѣкано*, *ураѣѣѣно*. Акценат остаје на истом слогу у свим осталим облицима — у женском и средњем роду и у свим облицима множине: *куѣѣна*, *куѣѣно*, *куѣѣѣни*; *ѣлѣѣѣна*, *ѣлѣѣѣѣно*, *ѣлѣѣѣѣѣни*.

5. Акценат имѣератѣива

Не постоји стално место акцента у императиву, али ћемо издвојити 2. л. мн. на *-ѣѣше*, где је акценат најчѣшће на 1. слогу овог завршетка: *куѣѣѣше*, *сѣѣѣѣше*, *уѣѣѣше*; али: *ѣосѣѣѣше*, *сѣдѣѣѣше*.

Поједини глаголи и групе глагола

У овом делу рада бавићемо се појединим глаголима који се по неким својим особинама разликују од стандарда.

1. Глагол „оти(ћи)“ има следеће облике: през. *оїи́дем, оїи́деш, оїи́де, оїи́демо, оїи́дете, оїи́ду*; аор. *ја оїо́, ти оїи́де, он оїи́де, ми оїо́(с)мо, ви оїо́стиє, они оїо́ше*, рад. гл. прид. *оїиши́л*.

2. Глагол *сиђе*: през. *слэгнем, слэгнеш*, али и *сиђе*; аор. *слэгомо*.

3. Радни глаголски придев глагола „пас(ти)“ задржава групу -*дл-*: *исїа́дла* сам буда́ла; *їа́дло са́мо*, мада се чују и стандардни облици.

4. Глагол „узе(ти)“ има у основи презентских облика сугласник -*н-* уместо -*м-*, вероватно према глаголу *їочейи*: през. *ўзем, ўнеш, ўне, ўнемо, ўнешє, ўзну*; имп. *ўзни*. У другим облицима -*н-* се не јавља: аор. *узэ, ўзе, узе, узэмо, узэстиє, узэше*; рад. гл. прид. *узэл*.

5. Глагол „спати“ има следеће облике: през. *сїім, сїиш, сїи, сїимó* (исту промену налазимо и у облицима сложеним са префиксима: *засїи, одсїи*); имп. *сїи*; рад. гл. придев: (*од*)*сїа́ла*. Ређе се чују, али постоје, и то у говору млађих мештана, облици од основе „спава“.

6. Глагол *свири* променио је основу, па отуда облик *сви́ре*, мада смо забележили и облик *свиру*.

7. Глагол „зна(ти)“ мења се у презенту по IV Стевановићевој врсти, а не по V: *знáјем, знáјеш, знáје*.

8. Свршеност и деминутивност глагола „пи(ти)“ и „сипа(ти)“ постиже се уметањем -*н-*: ће *ї́неш* сок; дај да *сї́нем* још.

9. Глаголи „купа(ти)“ и „чупа(ти)“ мењају се у презенту по II уместо по V врсти: *ку́јем се, ку́јеш се, ку́је се...ку́ју се; чу́јем, чу́јеш, чу́је, чу́јемо*.

10. Глагол „сипа(ти)“ има облике: през. *сї́јем, сї́јеш*; имп. *сї́ји, сї́јєтиє*; рад. гл. прид. *сї́јал*.

11. Глаголи који у стандардном језику имају суфиксе -*ова-* и -*ива-* у инфинитиву, у говору М имају -*ува-* у облицима насталим од инфинитивне основе, што се објашњава аналогично на -*у* из презента¹⁶⁶: *дарува́ло се, казува́ло се, ку́јува́ла сам, ку́јува́ли смо, ої́јува́о, сї́танува́о, учесї́јува́ла сам* и сл. У презенту је присутан инфикс -*ује-*: *дару́ју се старóјка и кум; ел ти казу́јем; ку́јујем; ої́цује си он; сї́тану́јемо у Бању; сви учесї́јујемо* и сл.

12. Инфикс -*ује-* среће се и код других глагола: *дољуску́јем боб; још ли їи-сї́јеш; ја те лепо їиї́јујем; їодгреју́је се једење; немóј ми тој їомињ́јујеш; онó се срам́је*.

13. Глагол „кле(ти)“ има следеће облике: през. *кунém, кунéш, кунé...куну́*; рад. гл. прид. *клéл, клéла*.

¹⁶⁶ Ивић 1985, 115.

¹⁶⁷ Марковић 2000, 186.

14. Глагол „же(ти)“: през. *жњѐм*, 1. и 3. л. мн. *жњѐмо*, *жњу́*; рад. гл. прид. *жѐл*, (*о*)*жѐл*.

15. Неки глаголи уместо *-и(ии)* имају *-е(ии)*¹⁶⁷: *мислѐли смо*; *оштарѐла сам*; *радѐо сам*; *радѐла сам*.

16. Глагол *уиђе*: през. *уиђем*; аор. *уиђо́*.

17. Глагол „једе“ има облике: през. *једѐм*, *једѐш*, *једѐ*, *једѐмо*, *једѐиѐ*, *једу́*; аор. *јѐдо*, *јѐде*, *јѐде*, *јѐдомо*, *јѐдошѐ*, *јѐдоше*; рад. гл. пр. *јѐл (јео)*, *јѐла*, *јѐло*. Ове облике, иако обичне, наводимо како бисмо указали да се овде не јављају облици које налазимо западно од Сокобањске котлине (*јем*, *јеш*, *је...*). Не јављају се ни тимочки облици императива: *јем*, *јечѐ*.

18. Уместо по II врсти, глаголи *иска*, *сѝиза* и *йомага* мењају се по V врсти и немају јотоване сугласнике основе: *искају* да једу; деца *йомагају*; доцкан *сѝизају*.

В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

Прилози и прилошки изрази

1. Прилози за време:

*кад(а)*¹⁶⁸: *кад* бѐше Никóла жѝв; *кад* рѝнемо кóчину; кóчи ме *кад* óдим;
лани: ал сам *лани* пропáла; *лани* прскá;
после: *йóсле* сам бѝо на Óзрен; *йóсле* сам бѝо трѝ мѐсеца на Црни Вр; *ја* и *йóсле* пóби;
данас: и *данас* има Маркишићи по Бању; *данас* смо врѝи;
ономад: гледáмо *ономад* на телевизор; *ономад* отó куд комшику; *ономад* овѝја мојѝ скидáше сѐно;
рано: *рано* пóјду на пóслу; он се нѝје *рано* ожениó;
прво: *йрво* завршиó за учѝтеља;
јутре: *јуѝре* слáва;
јутрос: *јуѝрос* се жури;
јутром: *јуѝром* попијем једну каву; *јуѝром* бил да га угáси; *јуѝром* рáно;
наћас: *наћас* се рáсипа киша;
зајучер: додише *зáјучер*;
саг: *сáг* доцкан óтиде; *сáг* сам добрó; *саг* више не óрем; *саг* рáдимо с комбáј;
сад: *сáд* се решил да се жѝни; *сáд* си доде дѝвље свиње;
досаг: *досáг* је куд нáс добрó билó;
изогод: свáдба се спрѐма *изогод* (= на време, благовремено);
зими: *зѝми* нáјвише ткајемо; *зѝми* да си станују у Бању;
јесенас: *јесенáс* ће буде свáдба; *јесенáс* бѐше залутáо;

¹⁶⁸ Ово је прилог у функцији везника.

јесени: *јесени* мање радимо;
 летос: *летос* сам била куд Динића;
 у јесен: *у јесен* смо брали;
 одавно: *тој* било *одавно*;
 одамна: *одамна* то било,
 отад: *отад* изгубио свес;
 отоич: *отоич* (= малопре) беше овде;
 пре: *пре* видо једну;
 попре (= раније): *попре* било; *попре* идо на њиву; *попре* носили
 крошњу;
 напријечер: *напријечер* се зберемо куд кућу; већ *напријечер* било;
 сабајле/собајле: *сабајле* се дизамо; дођоше *сабајле* из Бању;
 топрв: *топрв* (= тек) треба да оремо;
 испоново: *испоново* се почне;
 тад: *тад* смо живци изгубили оде *тад*;
 таг: мѣн *таг* биле петнаес године; ми ће *таг* седимо куд кућу; *таг* заврши
 трговачку; и ја *таг* доби вашке;
 таман: *таман* заврши рабoту, оно поче киша;
 некад: *тој* било *некад*; учествовали смо *некад* снаја, *некад* ја;
 онда: *онда* радел две године у рудник; *онда* га убил тај Црни Ђорђа;
 па (везник употребљен као прави прилог¹⁶⁹ у значењу „опет“): ете и *иа*; *иа*
 поче да повраћам; он си се *иа* оженил;
 стално: *стално* су добивале прву награду једне рукавице;
 по садашње: ми га зовемо *по садашње* чинија.

2. Прилози за *место*

близо: с Надицу смо *близо*;
 где: Прилог *где* јавља се у облику *ге(но)*¹⁷⁰ и *куде*, а са упитним значењем у
 облицима *ге*, *де* и *куде*: *иде ге* добро; ја *гено* сам слави се Св. Јован; *куде* ми се сви-
 ђа момак, стари ми се не свиђау;
ге сам била; *де* ти је башта; *куде* си ишла;
 негде: *отиша*л *негде*;
 нигде: *нигде* га нема;
 гор(е): *рало* дигнуто *горе* на тован; *везувало* се *горе*; *иди гор* куд овце; ће да
 дођете куд мѣн *гор*;
 одозгоре: он и врље *одозгоре*; прекрши се *одозгоре*;
 одозгорекај: он сиђе *одозгорекај*;
 озгоре: ја излазим *озгоре*; *озгоре* све камен;

¹⁶⁹ Богдановић 1987, 223.

¹⁷⁰ Богдановић 1987, 55, 57, 215. О облику *ге* писао је и П. Ивић у: Ивић П 1972, 33–34.

¹⁷¹ Проф. Н. Богдановић је уочио да се у источном делу Алексиначког Поморавља (коме припа-
 да и Сокобањска котлина) чује *шуја* насупротив западном где је *шуна*. В. у: Богдановић 1987, 22, 213.

ту(ј): *шуј* на врата ју убили; *шуј* имамо плевњу; *шуј* певају, свире; *шуј* изнад школе; *шуја*¹⁷¹: ја сам *шуја* из Милушинац; има неки кожук *шуја* напред шарени; овам(о): једно сврче *овам*; *овамо* прае весеље; овде: кој ни натера *овде*; мора се мучимо *овде*; несам ни била *овде*; овдекај: *овдекај* неке краве не давају много млеко; ондекај: где ће оно *ондекај*; отуде: *ошуде* ме зову; он побеже *ошуде*; отудекај: она њсочи *ошудекај*; одовде: он *одовде*, бањско дете; одонде: *одонде* ме једва спасили; она отрча *одонде* за Слободанку; одонуде: откачиш га *одонуде*; назам: стоји *назам*; оздоле: *оздоле* се иде; он зове *оздоле*; дол(е): *доле* само приграђено; ти *доле* имаш бује; одма *доле* трећа кућа; пушти сито *доле*; седо *дол*; *дол* има подношке; там(о): *там* имам сестру; *там* оvolко надебел; ће димо *там* да ручамо; *там* станувао; *там* лакша била школа; дивљо *тамо* по планину; расла сам *тамо* близу гробје; онам(о): гађао *онамо* неко магаре; била *онам* родбина на моју баба Добросову; дома¹⁷²: седим *дома*.

3. Прилози за начин

добро: куд нас *добро* било;
 лепо: свира *лепо* и пева *лепо*;
 лоше: није *лоше* овде; *лоше* ни ишло;
 одве: склопимо *одве*;
 исполице: радили *исполице*;
 како(ј)¹⁷³: *како* ће он диде без њу; *какој* ће да буде;
 тако(ј): *такој* се обрукала; *такој* се ткало; то је *тако*; увек *тако* причам;
 онак: *како* ће оно *онак*;
 наполице: ће радимо *наполице*;
 бабински: *бабински* се каже режањ;
 ручно: све сам *ручно* радио; раније се све прало *ручно*;
 сељачки: ми вревимо по *сељачки*.

4. Прилошке речи за количину

гоца, гочка (= много): *гоца* смо посадили; *гоца* кутија; оно *гочка* теленце;

¹⁷² Богдановић 1987, 216.

¹⁷³ Прилог у функцији везника.

више: саг *више* радимо; не моџ *више* да радимо; нѣма га *више*; сипем *више*;
 мало: *мало* да предѣм; *мало* се људи *виду*;
 много: *млого* сам радѣо; *млого* тѣретно; *млого* паде киша овој лѣто; *млого*
 нам штѣту нанѣло овој врѣме; *млого* им давају; овај баба *млого* оприча;
 доста: *доста* сам и створио;
 ич: *ич* нѣма памет;
 колко: *колко* је град убил;
 слабо: *слабо* саг родио воће; *слабо* воли воће;
 јако: Стефана *јако* мрцава.

Прилошки изрази: *двајуџ* се женил; претуџим се *џријуџ* с трактор; *џри-
 ијуџ* се обрѣал трактор; *млогојуџ* је било.

Прилошки изрази: *оџ иџв крај* се сече, убише га *на мѣсто*; овој у *инаџ* ура-
 ђено; јабуке па *некако* узне; идемо си с *уџром*, *џреконоџ*: *џреконоџ* иду у дево-
 јачку кућу; *џрекоџруџ* су зидали.

Предлози

О предлозима ће бити више речи у одељку о синтакси. Овде ћемо само на-
 вести предлоге којих нема у стандардном језику:

врз: паде *врз* нѣга;
 куд(е): ће дођете *куд* (= код) нас; *куд* њи чисто;
кудѣ (= око) Видовдан; *кудѣ* Св. Ранђел;
 проз: пређа иде *џроз* брдо, *џроз* нити; *џроз* њи;
 под(е)¹⁷⁴: књига је *џоде* столицу;
 прикај (= поред): седи *џрикај* кућу.

Везници

Навешћемо само најфреквентније везнике:

Везник *а* се употребљава за изражавање супротности, као и у значењу
 „чим“¹⁷⁵: крстови имало увек, *а* завећине само на две мѣсти; саг радимо с комбај,
а раније било ручно и с жетелице; шио смо, *а* имало и вежено.

а ју насрнем, она с скута.

Али се редовно употребљава без крајњег вокала, и то за изражавање супрот-
 ности: доста се ради, *ал* имамо све; чис ваздук, *ал* ми смо остарели; овуј годин тој
 нѣмам, *ал* сам лани пропала; туј бил и неки Црни Ђорђа, *ал* то не онај Ђорђа Кара-
 ђорђе.

¹⁷⁴ О облицима типа поде кућу, писао је Н. Богдановић у раду „Две дијалекатске иновације“.

¹⁷⁵ Богдановић 1987, 230.

Ге се употребљава узрочно: *ти* се заволе с њега *ге* он официр; одмарамо се *ге* празник; помогла јо с онџ ствари, *ге* не мџ да нџси.

Да: овим везником се често повезују допуне глагола непотпуно значења, али и намерне реченице: кокошке почеле *да* крече; не мџе *да* тера три метра; он мџра нешто *да* чује;

иде на вашир *да* купи дрџшке.

Јавља се и у иницијалном положају у погодбеним реченицама: *да* су миши, чуло би се и раније. Често подлеже елизији, о чему је било речи у одељку о фонетици.

Ел са значењем раставног везника *или*: колко ће ми дадеши уз девојку, *ел* машину, *ел* дукати; ће се удаши *ел* у град, *ел* у село.

И је у говору М саставни везник: спреми се ручак и долазе гџсти; раскрише дечија и поломише цреп; уиђем у цркву, прекрстим се и турим онај шипак.

Као (поредбени везник) има облике *као*, *кџ*, *кано*, *како*¹⁷⁶: чује се *као* лептир; радела *као* таксиста сас коња;

сипем више, *кџ* што рекал Мића; није *кџ* куд нас засађено;

нештџ *кано* капутаџ, не *кано* купено;

он почел да застарује, не *како* што бџше.

Ни(*иши*): несам залагала *ниши* би саџ тој смислела да лажем; *ни* столови нџсу застрти, *ни* завесе има на прозори.

Него се употребљава за изражавање супротности: то не онај Ђорђа Карађорђе, *него* је тој браџ на Бџриног деџу; не ме слушаџо, *него* се оженило сас њу.

Па се веома често користи у говору М као веза саставних реченица, чије се радње врше једна за другом: купиџ један, *иа* купиџ други; паџло саџмо, *иа* га неки прџседник изгурал; ми смо се жениџи млади, *иа* несџмо ишли у џпштину; стрпаше се лекари, *иа* ми рекоше; она лџгне, *иа* си спиџ; ја спреми гџбаницу, *иа* понџсо; почекаџмо, *иа* се вратиџмо; у субџту је мџмачка вџчер, *иа* прекоџћ иџу у девојачку кућу; прво се основџ, *иа* се џнда навије на вратиџло; био сам три месеца на Црни Вр, *иа* на Жаџубицу; беџимџ *иа* седимџ сас Цџганку у клџпу.

О употреби овог везника у значењу „опет“ било је речи у делу о прилозима за време.

Та за везивање саставних реченица уместо стандардног везника *ише*: доџили *иша* снимаше; доџил једнџ јџтро *иша* узе тај брџј; доџџ *иша* узе наш траџтор.

Те (за повезивање саставних реченица): *ише* боли ме под ребрџ, *ише* болџ ме бубрџзи.

Узвици

Поред узвика којима се изражавају различита расположења (*леле*, *јџј*, *охо*, *ууу*, *ију*), приметили смо да постоје узвици:

а) за дозивање: *еј*, и одзивање: *џј!*

б) за обраћање животињама

¹⁷⁶ Облик *како* обичан је у Сокобањској котлини и селима ближе сврљишким говорима. О томе у: Богдановић 1987, 230, 231.

Животиња	Узвик за дозивање	Узвик за терање
Мачка	<i>маџ, маџ</i>	<i>иџс; шџџ</i>
Пас	<i>куџ(и), куџ(и)</i>	<i>чибе</i>
Кокошка	<i>шаќ, шаќ, шаќ</i>	<i>иши</i>
Пиле	<i>иџли, иџли</i>	<i>иши</i>
Ђурка	<i>иђ, иђ, иђ</i>	<i>иши</i>
Овца	<i>иђђ, иђђ, иђђ, љук, љук, љук</i>	<i>ајде</i>
Крава	(по имену, нпр: <i>Була, Жућка, Плавка, Шара</i>)	<i>ојс(а)</i>
Свиња	<i>гуд(и), гуд(и) гудо, гудо</i>	<i>оши</i>
Прасе	<i>иас, иас, иас</i>	<i>оши</i>

Речце и партикуле

Речце за показивање *еве, еџе/ еџо, ене*:

еве ју Ружа, саг *еве* седе и дваес пешез гóдине; *еве*, у комшилаќ сви чуву кучићи;

саг *еџе* помануше; *еџе*, туј под степенице; уватио се с некакви девојчићи и *еџе* ти; отрџбиш (бује), *еџе* и па;

еџо сад сам ја дошла маќо да предџм;

ене и иду гóсти; *ене* га рало седи.

Упитне речце *ел, да л*:

ел била она на свадбу; *ел* ти добро; *ел* баба Милица умрџла; *да л* је Срђан дошаќ.

Речце за потврђивање *дабоѓме, јес*:

па, *дабоѓме*; *јес*, такој; оно *јес*, чиќ ваздук.

Модалне речце *ваљда, истина, можда*:

ваљда ће бóде добро; *истина* се удавала двапут; *можда* несмо једну ил две гóдине.

Речце за истицање *баши/бџи, само, бар*:

берџм шипаќ, *баши* до цркву; *бџи* (један од ретких примера са полугласником) кућа до кућу смо;

знам *само* да смо фамилија Гмитровци; залутао, па *само* нишао по Слѣмен;
само купује нешто;

бар да су јавили; *бар* да има за њи; *бар* каву да скувамо.

Императивне речце *ајде*, *де*:

ајде д идемо да се повеземо у Селиште; *де* мани ју.

Речце за скретање пажње *бре*, *море*, *мори*:

тој опасно, *бре*, бује кад има; ће пинеш, *бре*; куде си, *бре*;

море, што се не ућутиш; *море*, не ми до седење;

мори; ја велим — леле, *мори*; оно га убило, *мори*; убила га мана, *мори*.

Речца *на* користи се као упућивачка при неком давању:

држи овој, *на*; *на* ти и овој лонче; *на*, па носи.

Речца *кам* се употребљава са упитном функцијом:

кам ју Стефана, *кам* га Ранко; *кам* тањир.

„Речца за појачање сензације“¹⁷⁷ *шике*:

он се *шике* насмеја; Ненад мало, мало, па се *шике* чѣшка.

Понекад се и *иа* може користити као речца, са значењем несигурности или ограничења¹⁷⁸: *иа* не знам ти ја тој; *иа* добро било.

У говору М јављају се партикуле које се додају заменицама и прилозима, а да притом не мењају њихово значење¹⁷⁹. Међу њима смо забележили:

монофонемске партикуле *-ј*, *-р*, *-к*: *никој* не ништа видѣл; *овај* баба; *овај* Руџа; *с овај* жену; *овеј* јабуке; *овој* што ја бајем; *оној* штите; *онеј* књиџице; *шој* било пре пешез године; за *шуј* краву; *кој* какво нађе; *какој* ће буде; одма *шуј* изнад школе;

јучѣр Ранко виђуваљ Свету; *најривечер* (примери у делу о прилозима);
ондак увате метар;

једносложне¹⁸⁰ *-ја*: *овија* Сесалчани; имамо *онија* што се зову сечени; *шија* су били ковачи; ја сам *шуја* из Милушинац;

сложене, тј. комбинација једногласних и једносложних *-ка-ј*: *ошудекај* (примери у т. Прилози); *овдекај* нема много змије; беше *шудекај*.

¹⁷⁷ Богдановић 1979, 100. О овом облику писао је и Белић у: Белић 1905, 22–23.

¹⁷⁸ Богдановић 1987, 222, 223.

¹⁷⁹ Богдановић 1987, 223; Марковић 2000, 196.

¹⁸⁰ Нисмо забележили партикуле *-зи/-зе* уз датив личних заменица. Ове су партикуле иначе обичне у јужноморавским говорима. В. Белић 1905, 410; Богдановић 1987, 164; Марковић 2000, 197.

СИНТАКСА

Из синтаксе падежа

О аналитичком типу дефлексије присутиом у призренско-тимочким говорима, самим тим и у говору М, већ је било речи у претходном поглављу. У овом делу рада највише ћемо говорити о функцијама падежа, и то: о функцији номинатива и вокатива, делимично и о функцији датива, док је највећи део проблематике везане за синтаксу падежа сконцентрисан око функције ОП, који може бити употребљен без предлога и са предлозима. Тим редом ћемо и наводити примере.

Номинатив

У говору М се, као и у стандардном језику, номинатив најчешће употребљава у функцији субјекта или дела именског предиката: *девојче ми каза; кошуља је ишла до човека; свекрва увеже с пешкир; Драган је докшур* и сл.

Номинатив се користи и: а) за поређење: *шили смо куд мајстори, нешто ка-но каиуша; дочекала ни како мађија; обод ко мушица; Бобан није како Милан; они су као и ми*, и сл;

б) уз показне речце *еве, ене, еше*¹⁸¹: *еве ју мама; ене га рало седн; ете и го-сши* и сл;

в) уз глагол *има*, тј. уз његов безлични и множински облик: *имало обичаји и пре свадбу; имало крштови; златни иривесци несу имали*¹⁸².

Вокатив

Иако вокатив не зависи ни од једне друге речи у реченици нити показује некакав однос према било којој другој речи, он има своју функцију — функцију доживне речи и сврстава се у падеже¹⁸³.

Навешћемо неколике примере употребе вокатива у говору М:

¹⁸¹ Уз наведене речце јављају се плеонастички употребљене личне заменице, о чему обавештава Богдановић (в. у: Богдановић 1979, 103), а што потврђују и наши примери.

¹⁸² Треба напоменути да су ови облици Нмн једнаки облицима ОП у множини, али да се овде заиста ради о номинативу, потврђује субјекатска функција наших примера. Исто налази и Богдановић. В. у: Богдановић 1987, 233.

¹⁸³ Стевановић 1986, 171.

а) вокатив као допуна глаголу „зва(ти)“: неће да ју зове *мајко*; зове ју *шешко*; зовем га *шашо*;

б) индиректно апострофирање уз експресију: *Боже, Боже*, што смо пропаћили; *мајко мила*, шћу саг да работим; *људи бојсји*, кад се навади на нас.

Није забележен вокатив презимена.

Датив

Раније је већ истакнуто да у говору М постоје остаци датива (в. више у одељку о морфологији), а у овом делу ћемо навести само дативске функције које смо забележили: а) посесивни датив: унук *ми* се женил; сестра *ми* у Читлук живи; и маћи *му* нема такву косу; ћерка *ни* у Сокобању; *Николе Јовићу* жена; деда *Томе* чукунунук;

б) датив намене: тој *мене* деда причал; све *им* давају; Срђан *овоме* шприцал праћи; *нам* да плате; дава се *куму* и *старојке*; кажи *Радомиле* да дојде; дала *некому*; продала и *некаквому*.

Општи падеж без предлога

ОП без предлога јавља се у функцији:

а) правог објекта: садим *башићу*; млели смо *брашно*; прае *веселе*; чешљам *деште*; ће ми дадеш *земљу*; носила сам *кожук*; прскал *кочошке*; продали смо *краву*; ичепише *ноге*, садили смо *овас*, *јечам*, *ишеницу*; пољевам *йајрику*; нагњавио *ребра*; ичепише *руке*; старојка мора да исече *саборњак* и да растури *свадбу*; запали *свећу*; уведу *снау*; ја знам *швоју йокојну бабу Милицу*; заврши *йрговачку*; положише *црей*; развали *чардак*; крпиш *черайу*; берем *шияк*; узнем једно *шише* и сл.

Сви ови примери говоре да је овде у питању акузатив. Међутим, када на сцену „ступе“ облици множине, види се да је ту синтаксички општи падеж (у једнини облички једнак акузативу, а у множини номинативу): има *бикови*; чува *кучићи*, *мачићи*; заклал *йраци*; доведе *синови*; нађу *шворови*;

б) словенског генитива (уз негацију): Циганка не имала *вашке*; несмо имали *јабуре*; нема *йосо*; нема *Цигани*;

в) партитивног генитива: сипеш *мало зејтин*; *млого Цигани*; ће ради за *једно кило сира*; *кило живу соду*; пет *кила мас*; крвава давала преко *дваес литра млеко*; *чак брашно* смо дали; *йарче йоршцу*; попијем си по *једну чашку ракију*; три *чаше вино*; *йола година* већ била; *йри метра ширину*;

г) темпоралног генитива: *овуј годин* несмо имали станари; *млого паде* киша *овој лешо*; *једну вечер* пада град; *цело лешо* си седите у Бању.

Општи падеж с предлозима

Генитивна значења

а) Значења генитива места изражена су везом између ОП и следећих предлога: *близу*, *ван*, *до*, *иза*, *изнад*, *исход*, *испред*, *коде*, *куд/код*, *куде*, *насред*, *око*, *йод*, *йоред*, *йреко*:

близу гробје;
 живели смо ван село;
 баш до улице су; до Бајс; падо до меју; седи до Циганку; кошуља ишла до
 човека; до снагу; одавде до дом; иде до иошок;
 школа одма иза Ровину;
 изнад кућу смо садили цвеће;
 црква доле испод село; испод шамије се носила завијалка; испод ведро;
 испре[д] дом се скупила дечија;
 кућа ми коде *тврстомайор* (трансформатор, прим. Ј. Г);
 има две продавнице код баланиу; седела сам куд овце;
 куде Тисино имање има пуно змије;
 просипаше малине *насред друм*; врљају онј гажбе *насред иути*;
 око кућу смо посадили цвеће; око кућу нема ништа;
 иод шиталу нема ништа; боли ме иод ребро;
 капија иоред иути; час лети иоред кров, час у небо;
 ћу д им иреко Церовицу; плевња је там иреко ливаду.

Издвојићемо још два случаја употребе предлога *куд/код* уз ОП:

користи се уместо датива правца кретања у вези са именицом *кућа*: *идем си куд кућу*; али и у другим случајевима, уз глаголе кретања: *Лозица отишла куд де-ише*; *ото куд комшику*; *идем куд доктура*; *идем куд мајку*; *идем куд овце*; *додили куд Нациу*.

„за исказивање личности или средине под чијим се окриљем или старањем остварује оно што предикат саопштава“¹⁸⁴: *фарбали смо куд бојације*; *спреми се ручак куд девојачку кућу*; *жела сам куд деда Гарву*; *куд сви у село слабо родило воће*.

Конструкција *куде* + ОП, поред месног, има и временско значење: *куде Ви-довдан се родио*; *куде Свети Ратћел дошли*.

б) Конструкција од + ОП јавља се:

у аблативној функцији: *удаљени од главни град*; *дошао од море*; *сви утекну од Малину и Динку*; *бежи од њи*; *три километра од главни друм*; *паде од кров*; *ће да скинемо точкови од наш тврстомайор*. У овом значењу нема предлога *са*¹⁸⁵.

у значењу узрока: *беже од вајру*; *мене не стра од змије*; *од милос ју загри-мо*; *плашим се од миши и гуштери*; *ће цркне од муку*; *искида се ош смеј*; *липца од ситарос*; *баба се много плашила од идо*;

у значењу извора, потицања радње: *наследила од неког деду*; *бује прелазе од куче*, *од мајку*;

у темпоралном значењу (почетна граница неког времена): *од Велигден смо почели*; *од иролеи* да пођемо;

за изражавање мере: *вол од две годин*; *каце од шес стошине лиштра*;

¹⁸⁴ Ракић-Милојковић 1995, 14 (534)

¹⁸⁵ Исто налази и Богдановић. В. у: Богдановић 1987, 237.

за означавање материје од које је нешто састављено, начињено: *вуна од овцу*; тој се прело *од вуну*; брашно *од исто житио*; *од штавону кожу* се праили кожуци;

за означавање припадности: *кора од ораси* (= орахова кора), што у неким случајевима има значење врсте: *чај од лију* (= липов чај); *месо од ши јагањи* (јагњеће месо); *вуна од овцу* (овчија, а не, рецимо, јагњећа вуна); *конац од жетви* (жетвени конац, конац који се користи у жетви);

месно значење: *од Бук* па још на горе; *од дом* десно се иде; *сломи се од чело*;

у поредбеним конструкцијама: *старџа од мѣн* две године; *ови* што си *постари од мѣн*; он је *једну годин старџ од мѣн*; *млађа* две године *од мѣне*; *годину старџа од њѣга*;

као ограничавање у простору и времену: *ђаци путјују од село* до Врело; *ће* *поседитѣ од Св. Рѣнђел* до Св. Илију;

као синоним за конструкцију за + Ак и против + Ген у значењу намене¹⁸⁶: *шампѣн од ваишке*, *бајалице од ногу*; *лѣк од иришлѣицију* (епилепсија);

за означавање сродства или порекла: *браћа од шѣтшкѣ*; *сестра од шѣтшкѣ*; *па раунуѣићи од унѣку*;

као синоним израза „родом“: *она* је *од Маркишићи*;

особина: *чѣрапе од двѣ ирѣђе* (= двопрѣђне чѣрапе);

в) конструкције од предлога на + ОП у функцији посесивног генитива: *на Бориног дѣду брат*; *на браћи* ми рођѣног унѣк; *на овѣја Миѣчкини кѣче*; *родбина на моју бабу Добросову*;

г) из + ОП користи се:

за означавање места порекла или географске локације: *она из Бању*; *из Дуго Поље* узѣл жену; *она* *родом из Житѣорађе* (основни облик овде је Житѣорађе, а не Житѣорађа); *ѣн из Лѣсковац*; *ја* сам *тѣја из Милушинац*; *потѣмство им из Црну Гѣру*;

у значењу „одакле потиче кретање“: *скине се из дрво*; *из онај вр* (у стандарду је то значење предлога *са*); *иде из иродѣвници*; *дође из Црну Гѣру*;

са временским значењем: *из чѣтврѣти рѣзред* сам *почѣла да идем куд ѣвце* (значење предлога *од*).

д) пре + ОП

Време: *купѣје се ире свѣдбу*.

ђ) Конструкцијом без + ОП означава се немање нечега: *неће бѣдете без брашно*; *саг* *отишал без кишѣбран*; *нестѣ без руке*; *радѣли смо без итраѣктори*.

е) због + ОП у значењу узрока: *не мѣг ју музѣм због руке*.

ж) до + ОП

Време: *радѣли смо све до ирѣишрошу годину*.

¹⁸⁶ Ковачевић 1992, 19.

временским значењем: у *йонедѣлак* долáзе девојачки гóсти; кад Ивáнка пође у *йрви рáзред*; у *субóтшу* је мóмачка вéчер; сáг ће у *чeтвeртии рáзред*; са интертерминативним значењем¹⁸⁹: она не иде у *људи*; са „специфичним сабирно-креативним значењем“¹⁹⁰: сéно се дéне у *йлáсје*; са значењем начина: овóј у *инáш* урађено.

д) по + А/ОП

дистрибутивна функција: попијем *йо једнóу чáшку* ракију;
начин: пуштен сам *йо легитимáцију* (= на основу легитимације);
уместо стандардне конструкције на + Ак: *викам йо њéга*; децá вичу *йо нáс*;

ђ) пред + А/ОП

месно значење: ја искочи *йред врáша*;

е) уз + А/ОП

место: Тúrчин сéдне *уз дрво*; седи *уз кућу*.

Значења инструментáла

О остацима инструментáла без предлога било је речи у т. Остаци деκлинације. Зато ћемо овде размотрити значења инструментáла изражена конструкцијáма предлог + ОП.

а) Конструкцијом с(а)(с) + ОП означава се:

оруђе, у примерима у којима се у стандарду употребáва инструментáл без предлога: ишаó с *аушóбус*; дубено сас *глéшо*; приграђено сá *жичу*; сас *иглу* се крпи; с *кóла* су дошли; с *комбáј*; с *косу*; сече се с *макáзи*; кíмам с *мејлу*; плáтно реzáли с *нóжици* (= маказе); потрéви га с *йушкy*; рáди се с овóј *йрáктиорску фрéзу*; сас *узицу*; сá *шшá* ће се дрóго бáвимо;

социјативност: сас *Брáнку*; рóд смо сас *дéда Душка*; нíсам имáла децу́ ни сас *дрóгога*; она си седи сас *мéне*; с *мојéга сина* је она; везувáли смо винóград с *њéга*; другувáли смо с(ас) *њéга*; иди с *њи*; иде сас *њу*; седим с овóј *унуку*;

квалитативност (именичка одредба): гибáница сас *йразилук*; кожóци с *рукáви*;

начин: с *нóге* смо дошли; девојкá имáла да се надáри (= да изради ручне радове за дар куму и старом свату) с *руке*; с *руке* се жéло; свраћаó с *йрáктиор*; нека врста заједништва: иде се с *кондйр*; претóрим се трипут с *йрáктиор*.

б) пред + ОП

адноминáлна позиција: бунáр *йред моју кáйију*; лојзенцé *йред врáша*.

в) над + ОП

месно значење: тóј стоји *над áмбар*.

¹⁸⁹ Ракић-Милојковић 1995, 24 (544)

¹⁹⁰ Исто, 24 (544)

г) по + ОП

просекутивно значење: оно ишло *по иршићу*; не зна да иде *по иућ*.

Локативна значења

а) на + ОП

месно значење:

били *на море*; у *Ниш* сам била *на прво место*; била сам и *на прво*, и *на друго*, и *на треће место*; оно стоји *на иућ* и гледа; била сам *на свадбу*; био сам *на Црни Вр*.

средство за вршење радње главног глагола: веземо *ручно* и *на машину*; гледамо ономад *на телевизор*.

б) од + ОП

као замена за конструкцију о + Лок: професор знае *од овце*; не знам ја *од иш*; причамо *од Лозану*; родитељи не брину *од састаљање*.

в) у + ОП

значење места: ја сам била *у амбар*; спрема се ручак *у девојачку кућу*; имала сам једну кесу *у замрзивач*; тако је уцртано *у картице*; седимо *у клућу*; сви *у комшилак* чувају кучићи; била сам *у Лейенски Вир*; учио школу *у Ниш*; био и *у Пришћину*; Турци били *у сва села*; сви *у село* саде парадјс; кад си *у село*, мање трошиш; *у ситио* има пченица; ћерка ни *у Сокобању*; била сам *у хошел*; живе *у Царину*; неки чинили *неред у иу цркву*; имам сестру *у Чилук*; један ради *у Швејцу*; седе *у иућу*;

време: *у април* смо завршили; мој отац погинуо *у Други свецки рат*; кренем *у савињало* (= праскозорје).

г) по + ОП

нијансе месног значења: има Маркишићи *по Бању*; има нешто *по косу*; дивљо тамо *по иланину*;

синонимно просекутивном инструменталу: замркну там *по њиве*; иде *по њиву*; иду *по свадбе*; иде се *по село*; пође *по село*;

„У адноминалној служби са значењем критерија на основу...“¹⁹¹: да л се Змијанац зове *по змије*; тура се *по иукус*.

За ознаку предмета говорења и мишљења, не користи се предлог *о*, већ од + ОП: не мисли *од кућу*; да ти причам *од моју мучу*; разговарали смо *од свадбу*.

Удвајање предлога, иако није раширена појава, позната је и у говору М: спремјше се *за на вашар*; тој не *за у нашу кућу*; да буде *за у шањир*; праћи *од по дваестину кила*.

Из синтаксе глагола

Презенћ

Широка је употреба конструкције *да + презент*:

¹⁹¹ Ракић-Милојковић 1995, 30 (550).

у творби футура: *ја ћу да издавам*; да л ће да има надаље;
 као допуна непотпуним глаголима: *не мог да дојдем*; *не мож да видимо* Ва-
 њу; *оће да краду*; *мора да најредеш*; *ја ћоће да чешљам дете*; она имала да се на-
 дари с руке; *шреба да га иишам*;

у императивним реченицама: *одма да га убијеш*; *да дођеш* куд мёне; оцад (= од сад) *има да гледаш*; *да ми даш шампён од вашке*.

Везник да, међутим, често изостаје у творби футура и у допуни непотпуних глагола, што је познато свим говорима призренско-тимочке дијалекатске области¹⁹²: *шеше се исјовраћа*; *неће се ућуши*; он ме *ћочне иишује*; *ћоћеше* га руке бо-
 ле; *не мож ушекне* и сл.

Безлична употреба 2. л. јд. презента евидентна је у следећим примерима: *саг бираш* какво оћеш да ти купе за свадбу, а раније не било такој; *цео живот ра-
 диш*, па ништа; *иошйоиш* боб, *сјаавиш* га да се кува, *сијеш* мало зејтин, па *разљи-
 јеш* у тањир; кад *живиш* у град, све мора *илаишиш*; кад си у село, мање *ијрошиш*;
ошробиш вашке, ете и па.

Безлична употреба, то јест уопштавање 3. л. јд. презента појединих глагола за сва лица, често се јавља у говору М:

ће: *ће* доћеш; *ће* се нађемо (в. т. Морфологија);

мож: не *мош* се бориш с влас; ако ви *мож* превезе; *мож* га срётнете (в. т. Морфологија);

може: *може* да сам га увредиш; *може* ми и да попијемо по нешто; *може* се они наљуће; (в. т. Морфологија);

има, *нема*: *има* ту младйћи; *има* гор појате (в. т. Морфологија).

Аорисџ

Аорист се веома често јавља у говору М, и то чешће у приповедању него у дијалогу, о чему говори и број забележених примера. Наиме, најмање је забележених облика 2. л. јд. и мн, док су остала лица заступљена већим бројем примера (в. и део у Морфологији).

Аорист се употребљава:

а) без неке посебне ознаке времена: *онё доћоше*; *ја заћушја*; *ровјац однесе*;
иодмејнуше му сламу; Ранко *йомену* неке краве; *ручамо*;

б) са прецизнијом ознаком времена (прилогом): *јучер доћоше* из Бању; *кад*
 Ивјанка *йоће* у први разред; *ономад ошјо* куд комшику; *иосле* оно *навиче* сас мёне;
ије видо једну вашку;

в) у комбинацији са неким другим временом, тј. са другом реченицом: (с презентом) *ја ошјо* куд њу, а она *кује* оној куче; *ја велим* само наше се *јабукe* *ису-
 шиише*; он таг *заврши* трговачку, ал си *има* паре;

¹⁹² О томе обавештава још А. Белић у: Белић 1905, 636–646; као и новија истраживања: Богдано-
 вић 1987, 249; Тома 1998, 280; Марковић 2000, 234. Занимљиви су резултати које наводи П. Л. Тома
 да је учесталост изостављања везника да у грађењу футура око 50% случајева у Нишу, а око 2/3 слу-
 чајева у селима (н. д., 280).

(с перфектом) кад је *могао да музѐ, њочѐше* га рѹке болѐ, па не мѐже.

Забележили смо и поједине облике аориста од несвршених глагола, са имперфективним значењем: такој се јутрос *жури*; онај дан *роси* кишица; ја *месу* кравајчићи; *гледамо* чѹдо. О аористу несвршених глагола у науци су подељена мишљења — од тога да је такав аорист по значењу једнак имперфекту преко тврдњи да се таквим аористом означава само тренутак свршетка радње, или, пак, да он означава извршену радњу у прошлости. Стевановић коригује ове дефиниције и истиче да се аористом означава вршење радње за једно одређено време у прошлости (нпр. *аргајшовах штри године дана*)¹⁹³.

Имперфекат

У говору М имперфекат се не употребљава често (много ређе од аориста) и чини се да полако губи битку у систему прошлих времена¹⁹⁴.

И овде до изражаја долази његова карактеристика да се јавља напореда са неком другом радњом: ми *којамо* кукуруз, кад се *зачу* аутобус; он си туј *чишаше*, а ми си овам *иричамо*.

Перфекат

Перфекат се од свих прошлих времена највише употребљава у нашем говору.

Перфекат без помоћног глагола веома често се јавља у нарави, то јест у 3. л. јд. и мн:¹⁹⁵

наш зет *би* с аутобус там; саг *били* на море, па *дошли*; млого штету *нанело* овој време; Радиша *иосади*; воће слабо *родило*; *иоломио* кључну кос, *нагњавио* и ребра; он *учи* школу у Ниш, там *станувао*; ћерка *радела* у Четрнаести август; њу *убили* четници; комшика једна *чула*, *иришрчала* и *рекла* и сл.

Интересантно је то да се у говору једног информатора наизменично смењују крњи и перфекат са помоћним глаголом: *окојали смо*, *огрнули смо*, лоше ни *ишло* — нешто град *уби*, на колко мести град *збриса*.

Релативно је честа и безлична употреба перфекта са радним глаголским придевом средњег рода од глагола *има(ти)*: *не имало* купено; *имало* обичаји и пре свадбу; *увек је имало* крстови; *имало* и вежено; *не имало* бурићи пластични као саг; *имало* ђувек.

Радни глаголски придев од глагола „има(ти)“ најчешће се употребљава са значењем „буде“: раније златни привесци *несу имали*; таг *не имала* кава. Овде спадају и сви примери наведени у претходном пасусу.

¹⁹³ Стевановић 1986, 634, као и: М. Стевановић, *Аорист имперфективних глагола*, ЈФ V, 171–182.

¹⁹⁴ Наши подаци поклапају се са стањем у говору Алексиначког Поморавља и говору Запања, а одступају од ситуације у другим говорима. В. у: Богдановић 1987, 251 и тамо нап. 377; Марковић 2000, 235)

¹⁹⁵ Богдановић 1987, 252.

Императив

Мало је примера са приповедачким императивом: кад чу тој, ја одма *шрчи* та̑м да молим; кад и вѣдо дѣду, ја *бѣжи* уз грапчину; он сиша̑л ве̑ћ у ра̑вниште, па *вучи, вучи*.

У фразеологизмима са савременим и значењем уопштеним за сва лица, користи се такође 2. л. јд: није то̑ тек̑ такој, *иљуни* па *залѣи*.

Фуџур

У вези са употребом фуџура у говору М треба указати на фреквенцију појављивања и одсуства везника *да*. Од укупно двадесет ве̑ћ наведених примера у одељку о фуџуру (в. т. Морфологија), осам фуџурских облика је са употребом везника *да*, и то у 1, 2. и 3. л. јд. и у 2. л. мн. Скромна предност облика без *да* као и ограничена територија нашег истраживања не допуштају извођење неких крупнијих закључака. И једни и други примери често варирају чак и у говору истог информатора. Пољска научница З. Тополињска сматра да је ве̑ћа вероватноћа да се испусти *да* „ако је у фуџурску секвенцу уграђена и нека друга клитика“¹⁹⁶. О присуству/одсуству *да* у формама фуџура, као и у допунама глагола непотпуног значења, сигурније се може говорити на основу ве̑ћег броја примера и ширине ове појаве у призренско-тимочкој зони и у српском језику уопште.

Из синтаксе реченице

Упитне реченице

Упитне реченице се јављају:

а) са упитном речі: *ши̑а* си заврши̑ла од шко̑ле; *ши̑о* ми те разровале; *ши̑о* Ранко отиде са̑г доцкан с овце; *заші̑о* да га воде ма̑ти и башта̑; *заші̑о* си ми купувала ово̑ј; *како̑ј* га ви̑чете; *какво̑* ће ме са̑г питу̑јеш; *какво̑* је ово̑ј; *какво̑* ми при̑чаш; *да л* дѣдем у град; *ел* ту̑ј и Ми̑ка;

б) без упитне речи, али са упитном интонацијом: *ра̑диш у шко̑лу? оvdе си јо̑ш седи̑ше?*

в) са фуџурском енклитиком *ће* на почетку реченице¹⁹⁷: *ће* до̑ђете ли? *ће* погледаш та̑м?

Императивне реченице

Императивност се може исказати на више начина:

¹⁹⁶ Тополињска 1994, 152. Тополињска је у том раду на 151. страни успоставила четири основне синтаксичке формуле утемељене на две дихотомије: „1. присуство/одсуство субјунктивног *да* и 2. категоријална променљивост/непроменљивост *velle* — елемента. Добијамо, дакле, типове: 1.1. ја *ћу/хоћу/нећу* да пишем, 1.2. ја *ћу/хоћу/нећу* пишем, 2.1. ја *ће* да пишем, 2.2. ја *ће* пишем.“

¹⁹⁷ Ракић-Милојковић 1995, 43 (563).

а) употребом императива: *донеси ми шољу; немој да се смејеш; њрекојај доведе;*

б) употребом презента, или других глаголских облика с императивним значењем: *ићи да сутра дођеш* у Бању; *сутра ћеш да ми даш*, сад немој;

в) конструкцијом има + да + презент, када се подстиче наглашена императивност: *има то да урадиш*, па да се жалиш; *нема да се то догоди* и готово;

г) још јача императивност постиже се ако се употреби само да + радни придев, односно перфекат: *да те нисам ту више видела*; *да си то одма донела*.

Разуме се, сваки тип ових конструкција прати и одговарајућа реченична интонација.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Целином својих одлика говор Милушинца (код Сокобање) припада сврљинско-заплањском типу призренско-тимочких говора.

У савременом говору осећа се диференцијација говора младих према говору најстаријег слоја живља. Код младих полако нестају одлике које би могле да их дијалекатски јако маркирају: све је мање полугласника; чуће се, истина спорадично, *ф* или *х*; финално *л* у радном придеву све је ређе; јотовање групе *јд* скоро да је редовна појава; место акцента помера се са отворене ултимае, све чешће се поклапа са стањем у стандардном језику, уз задржавање експираторне природе.

Упорно се одржава аналитичка деклинација, инфинитив се не успоставља.

У односу на говоре из окружења, говор Милушинца показује следеће стање (представљено табеларно, преко неких одлика за које имамо паралелне податке)¹⁹⁸:

	Трговиште	Милушинац	Бели Поток	Тимок ¹⁹⁹
Полугласник:				
ь: <i>гледѣц</i>	<i>гледѣц</i>	<i>гледѣц</i>	<i>гледѣц</i>	<i>шѣнѣц</i>
ь > а: <i>базѣр</i>	<i>дѣн</i>	<i>дѣн</i>	<i>дѣн</i>	<i>дѣн</i>
Јат				
<i>е</i> , уз дифт. изговор:				
<i>бѣла, дѣше</i>	<i>бѣла, дѣше</i>	<i>бѣла, дѣше</i>	<i>бѣла, дѣше</i>	<i>бѣла, дѣше</i>
Вокално л				
л > у:				
<i>вѣна</i>	<i>вѣна</i>	<i>вѣн</i>	<i>вѣна</i>	<i>вѣна</i>
<i>сѣнце</i>	<i>сѣнце</i>	<i>сѣнце</i>	<i>сѣнце</i>	<i>слѣнце</i>
<i>дѣбина</i>	<i>дѣбина</i>	<i>дѣбок</i>	<i>дѣбок</i>	<i>дѣбок/дѣбок</i> <i>дѣбина</i>

¹⁹⁸ Распоред говора на табели показује правац запад–исток.

¹⁹⁹ За Трговиште смо узели Богдановић 1979/2, за Бели Поток Богдановић 1979/1, а за Тимок Станојевић 1911.

Замене вокала

<i>чeрáйe</i>	<i>чeрáйe</i>	<i>чeрáйe</i>	<i>чeрáйa</i>
<i>йoйрiкa</i>	<i>йoйрiкa</i>	<i>йoйрiкa</i>	
<i>дoкшур</i>	<i>дoкшур</i>	<i>дoкшур</i>	

Покретни вокали

<i>гoр, дoл, oвáм</i>	<i>гoр, дoл, oвáм</i>	<i>гoр, дoл, oвáм</i>	<i>oвáк</i>
-----------------------	-----------------------	-----------------------	-------------

Артикулација j

<i>свукyем ce</i>	<i>стáрии</i>	<i>чii</i>	<i>судiiин</i>
<i>едвá</i>	<i>чеднá</i>	<i>чедвá/ едвá</i>	<i>Еврé(j)ин</i>
<i>добиеш</i>	<i>емйyш</i>		

Глас X

<i>áјде</i>	<i>рáним</i>	<i>ранá</i>	<i>áјдyк</i>
<i>греoшa</i>	<i>греoшa</i>	<i>греoшa</i>	<i>греoшa</i>
<i>вр</i>	<i>стiрá</i>	<i>стiрá</i>	
хв > в: <i>свáйи</i>	<i>увáйи</i>	<i>навáйa</i>	
хв > ф: <i>фáлa ти</i>	<i>фáлa бoгу</i>	<i>фáлa бoгу</i>	

Глас Ф

ф: *фáбрика, фoшéљa фáбрика, фáрба фoшéљa* (ретко)
 ф > в: *влáшa, кoвa вијáкери, кoвa вáрба, кoвa вишéк,*
вурyнa

Глас S (дз)

<i>сúд, свéрка</i>	<i>сврче, насрнем</i>	<i>сúд, свéрка</i>	<i>свэр, свéзда</i>
--------------------	-----------------------	--------------------	---------------------

Финално Л

<i>вoл, ђáвол</i>	<i>вoл, ђáвол</i>	<i>сoл, бeл</i>	<i>вoл, сoкол</i>
л > а: р. пр. <i>бија, имáја ишáл, обећáл</i>		<i>орáл, усъл</i>	<i>йoшъл</i>
л > о:	<i>ишáо</i>		

Судбина старог јотовања

(нема прим.) <i>кyйено, дyбено</i>	<i>скoйен, издyбен</i>	<i>кyйен</i>
<i>замлáнен, оградéна</i>	<i>млáнен, завáжен</i>	<i>ограден</i>

Јотовање групе -јд-

<i>дође, нађе</i>	<i>дође/ дојде</i>	<i>дојдем, најдем</i>	<i>дојдо, њојде</i>
	<i>нађе /најде</i>		

Ново јотовање

<i>грòбље</i>	<i>грòбље/грòбље</i>	<i>грòбје</i>	<i>грòбје</i>
<i>сно̀йље, здра̀вље</i>	<i>здра̀вље, кра̀вљи</i>	<i>сно̀йје, кра̀вљи</i>	<i>здра̀вје</i>

Палатализовање к, г + е, и

<i>ру̀ке, но̀ге</i>	<i>ру̀ке, но̀ге</i>	<i>ру̀ке, но̀ге</i>	<i>ру̀ће, слу̀ђе</i>
<i>дево̀јка</i>	<i>дево̀јка</i>	<i>дево̀јка</i>	<i>дево̀јка</i>

Финалне сугласничке групе

-ст: <i>ра̀дос</i>	<i>мла̀дос</i>	<i>мла̀дос</i>	<i>кр̀с</i>
-зд: <i>грòз</i>	<i>грòз</i>	<i>грòз</i>	<i>грòз</i>

Африкатизација пс, пш

<i>ицу̀је, иченѝца</i>	<i>ицу̀је, иченѝца</i>	<i>ицу̀је, иченѝца</i>	<i>ченѝца</i>
-------------------------	-------------------------	-------------------------	----------------

Акцент отворене ултимае

<i>во̀да, жѐна</i>	<i>во̀да, жѐна</i>	<i>во̀да, жѐна</i>	<i>во̀да, овѝца</i>
<i>млеко̀</i>	<i>млеко̀</i>	<i>млеко̀</i>	<i>децѐ</i>

Аналитичка деklinација

<i>на бра̀тла</i>	<i>на бра̀тла</i>	<i>на бра̀тла</i>	<i>на бра̀тла</i>
<i>на ма̀јку</i>	<i>на ма̀јку</i>	<i>на ма̀јку</i>	<i>на ма̀јку</i>

Остаци деklinације

(нема податка)	<i>ју̀тром, вѐчером</i>	<i>ју̀тром, вѐчером</i>	<i>ју̀тром</i>
	<i>лѐтти</i>	<i>зѝми</i>	<i>лѐтти</i>

Аналитичка компарација

<i>ѝо̀млад, ѝо̀чисти́а</i>	<i>ѝо̀млад, ѝо̀дрвена</i>	<i>ѝо̀голем, ѝо̀убава</i>	<i>ѝо̀бел, ѝо̀млад</i>
алн и:			
<i>ја̀чи</i>	<i>чистѝји</i>	<i>ѝо̀штѝнији</i>	
<i>сла̀йши, цр̀ниши</i>	<i>лѐйши</i>	<i>лѐйши</i>	
	<i>стѝареј</i>	<i>стѝареј, мла̀ђеј</i>	<i>стѝареј, мла̀чеј</i>

Чланска морфема

<i>децѐво</i>	<i>децѐно</i>	<i>добро̀нав</i>	<i>добро̀шту</i>
----------------	----------------	------------------	------------------

ОП/А енклитичких заменица

<i>не, ве</i>	<i>ни, ви</i>	<i>ни, ви</i>	<i>ни, ви</i>
---------------	---------------	---------------	---------------

Упитна заменица *како* (= шта)

<i>како̀</i>	<i>како̀</i>	<i>како̀, ко̀ (работиш)</i>
--------------	--------------	-----------------------------

Поредбени везник *кај*

<i>ка̀ј (луд)</i>	<i>ка̀но</i>	<i>како̀, ко</i>
-------------------	--------------	------------------

Одсуство ннфинитива

<i>(мо̀ра да ра̀диш)</i>	<i>да ра̀диш</i>	<i>да ра̀боиши</i>	<i>да ра̀боиши</i>
--------------------------	------------------	--------------------	--------------------

Аорист на -(х)мо	<i>доћ'о, доћ'омо</i>	<i>доћ'о, доћ'омо</i>	<i>дој'до, дој'домо</i>	<i>дов'езо, њ'ймо</i>
Имперфекат	<i>б'еше, ћ'аше (ретко)</i>	<i>идеше, њ'еше (рет.)</i>	<i>на'одеоше</i>	<i>џ'маомо</i>
		<i>џ'едоше</i>	<i>џ'маос'ше</i>	
Упитни прилог <i>ге</i>	<i>ге (си бија)</i>	<i>где/ге (от'осте)</i>	<i>где/куде</i>	<i>где/куде</i>
Прилог <i>брзо</i>	<i>бр'го</i>	<i>бр'зо</i>	<i>бр'зо</i>	<i>бр'зо</i>
Речца <i>џ'ек</i>		<i>џ'ике</i>	<i>џ'ике</i>	<i>џ'ићел'хе</i>
		(он се <i>џ'ике</i> насмеја)		(он си <i>ће</i> узео)

Табела (али и делови рада у којима се дотичне појаве обрађују) показује да у погледу полугласника говор М одступа од осталих. Пошто се овде ради о општој појави (тј. о чувању полугласника), мислимо да наш говор од осталих одваја више од две деценије од времена описа (Т и БП), или чак један век од говора Тим. Могућност дивергенције видимо и у нашој ситуацији да су нам информатори релативно млади људи, који су прошли основну школу. Данас, после више од пола века од Другог светског рата, и није могуће наћи неписмену особу у сокобањском крају.

У погледу јата сви су говори уједначени, екавски, а лака дифтонгизација говора Т описана је у Говору Алексиначког Поморавља.

Судбина вокалног *л* одваја говоре Т М БП, од говора Тим, који и припада другој (тимочко-лужничкој) зони.

У погледу гласа *ф* потврђује се утисак да се он јавља у говору млађих људи, преко речи из културне и техничке сфере. У томе су говори Т М и БП, иначе сврљишко-заплањски, уједначени.

Једнакост постоји и у судбини гласа *х*.

Финално *л* не постоји (радикално) само у говору Т, где се осећа јужноморавски утицај, и *-л > -а* у радном придеву.

У погледу јотовања сврљишко-заплањски говори (Т и М) иду заједно, како у односу на Тим, где имамо: *дојде, ограђен*, тако и у односу на говор Т, где имамо: *дође, али* и *гробље* (у Тим: *дојде, ограден, здравје*).

Сврљишко-заплањски говори више немају множину типа: *мужје, синове*.

Деклинација је заједничка, општа појава, са пуним аналитизмом, док се у компарацији, која је аналитичка, виде још две појаве: боље чување старих облика *стареј, млађеј* у Тим, и експанзија облика на *-ши* у Т, која долази са запада.

Чланска морфема такође није одлика сврљишко-заплањских говора, док је у Тим. редовна.

Аорист је на *-(х)мо* у целој зони.

Имперфекат, поред тога што је у Т, М, БП редак, показује одступање у односу на Тим (*има-о-мо, виде-о-мо*), али и у односу на Т (*хоћаше > ћаше*).

И две појединости код прилога: облик *зе*, који се региструје у М, долази са севера и захвата и говор Т, где се, наспрам других говора, једино јавља и облик *брго*.

Општи закључак у погледу типологије могао би бити да је говор Милушинца сврљишко-заплањски, са изменама које долазе у новије време под утицајем друштвених прилика (школе, запошљавања, прилива технике, средстава информисања, администрације).

КАЗИВАЊА ИНФОРМАТОРА

... Какво смо носили? Испод шамије се носила завијалка. Везувао се горе, туја, па се забоду игличке и тако. Кошуља (ј)е ишла до човека, до снагу. Шили смо, а имало и вежено. Носиле се и пртене кошуље. На пртене кошуље има оно вежено, огрљак. Носило се и јелече. Шили смо куд мајсторн, нешто кано капутак, не кано купено, него ткано, сукно; изатка се, па тако. Од штавену кожу праили се кожуци, с рукави и без рукави. Има неки кожук туја напред шарени. И ја сам носила кожук. Кошуља се препасује с појас, с тканице. Преко се носи опрег, широка, па се веже с узицу. Опрег можда буде пртени и вунени. Преко се носила кицеља. Везло се со овој бело вежено. На ноге се носиле черапе, доколенице, а ниске доколенице се звале шашоне. То су черапе од две пређе... Кад крпиш черапу, каже се да се зачикма. Саг има купене черапе.

Вампири... тој било некад. Ја сам расла тамо близу гробје, ал нисам чула ни видела тој. Неки кажу: има вампири. Имали смо воденицу, млели смо брашно. Једна врата има воденица. Била пе-шестина артаци на воденицу. Има данови, на данови се мерило међу њи. По три-четири дана мељеш, па други и тако... Мангупи оће да заоставе, ал оће и да покраду воденицу. Ете, овуј нашу раскрише дечија и полومیше цреп... То црквено падло само, па га неки преседник бајаги изгурал там с бундожер. Крстови имало увек, а завећине само на две мести. Туј певају, свире; има на много мести записници. Има црква доле испод село, Св. Роман. Доле само приграђено, а Трновица е ограђена црквица. Неки чинили неред у ту цркву, Трновицу, и тија се истикаше: ичепише ноге, ичепише руке. Саг млади иду у цркву и после си овамо при веселје. Ја берем шипак баш до цркву. Ја уиђем у цркву, прекрстим се и турим онај шипак.

...Ма тој опасно, бре, бује кад има. Пре видео једну, велим че д узнем да на прскам. Лани прска, оно ништа. Не смем да легнем. Ја узнем после у једно кутиче (еј оно гоца), па сипем више, ко што рекал Мића — он оној шише сипал на десет кила воду, па кокошке кад почеле да крече; мора да и штипе оној. Све бил насипал, на прскал. Ја, фала Богу, овуј годин тој немам, ал сам лани пропала. И Слободанка прскала подрум. Њојну шупу да лижеш, нема ништа, све очистено. Ја велим — леле мори, кад ти доле имаш бује, какој ће куд моју шупу, кад там овољко

надебел, не извожено љубре; још покојни Никола кад беше, извукли смо једна кола. Ми кад ринемо кочину, ми тој напрскамо.

Радмила Станисављевић, 80 година, 4 разреда

...Цела недеља свадба. А имало и пре свадбу обичаји. Тој се звало огледи. Спрѐми се ручак куд девојачку кућу и долазе момачки гости. Они дођу, ту ручају, пију, веселе се. После огледи иде свадба. У суботу је момачка вечер, па преканоћ иду у девојачку кућу. У момачки дом исто веселје и вечера. Раније су певале певце на старег свата, а ја кад сам се удавала, тој већ не било. Тој мене деда причал... Ми смо се женили млади, па несмо ишли у општину. У понедељак долазе девојачки гости куд момачку кућу... Свекрва увече с пешкир и увече снају. Саг ју носе. Дава(ју) јо на праг помије и сито. У сито има пченица, она увати са шаку, узне па пушти сито доле (не на кров); запали свећу, чешља вуну... Дарувало се. Прво се дарује свекар, кум и старојка. Све им давају. Млого им давају. Кошуља, черапе, јестук ткањ, тканице, покривица. Има и едно дете на коњче. Таг се на коњче давале рукавичке, цедилченце, кошуљка. Невѐста га трипут диже, искрутка га, изљуби га. Саг ми се унук женил, него однел касету, могла си да гледаш. Куд њега на коњче била Стефана. Он не умел да ју љуби и да ју крутка, па се искида от смеј... Поклон је оно што добија невеста, а дар е оно што се дава куму и старојке. Старојка мора да исече саборњак и да растури свадбу. Кад се растури, ништа се не говори. Бију по старојку. Саг били по мојега Радишу. Саборњак мануше да месе. Узиму саборњак кој оће... Поштују се — једни за имање, једни за поштовање. Саг другачије: родитељи не брину за састаљање, сам за мираз: колко ће ми дадеш земљу уз девојку, ел машину ел дукати.

... Окопали смо, огрнули смо. Лоше ни ишло, нешто град убил, на колко мести град збрисал. Жита добра, да л ће се оберѐ, не знам. Садими смо овас, јечам, пшеницу, од свашта се пекљамо. Слабо саг родило воће, а и њег мож убије. Немамо јабуке, шљиве. Имали смо неке купене јабуке, ал им се спржи цветак, листак. Ја велим само наше се исушише, ал оно куд сви у село. Радиша саг трис дрвети јабуке посадил.

... (Да ли је тежак живот на селу?) Тежак, како да не тежак живот. Млого тѐртно, а јѐвтин све што продаш. Гледамо ономад на телевизор како људи просипаше малине на сред друм, врљају онеј гајбе на сред пут, а један коси струче сас косу. Ми се смејамо, овој у инат урађено. Ми не гаимо малине за продаву. Не исплати се. Гориво поскупе, дотера до сто динара... Оно јѐс, чис ваздук, ал ми смо остарѐли, ништа ни не вреди више. Ја гледам, ови што си постари од мѐн, они рабѐте, а ја не. Оћопавѐла сам с ноге, не мог ништа да рабѐтим. Попре идѐ на њиву, саг не. Саг чувам Стефану. Набога што си оно мирно сас мѐне, иначе... Оно навиче сас мѐне, легне па си спи. Зашто да га воде мати и башта кад појду рано на послу? Мати си ју остаи куд мѐн. Стефана јако мрцкава — слабо воли воћке, неће краставичку да узне, јабуке па некако. Овуј годин несмо имали јабуке, ал Срђан донѐл две цакѐти из Богдинци, а оно апка, апка. Малину да тура уста, ни случајно. Како ће оно онак, ја не знам.

... Дођу женe па траже: да ми даш од вашке шампона. Ја на сви редом давам шампон, а оно мој Ненад мало, мало, па се тике чешка. Кад погледам дете, оно вашка. Она иза уво! Имаше то једно време у ђаци, било. Има си и саг. Мој тетин Радомир, ћу га поменем саг мртвога — умрел, он вели: била онам родбина на моју баба Добросову, Динка, Веца, Малина. Динка ишла у школу, па и Малина. Она ишле у школу. Били вашљиви. Малина чистеше ме беше. Ми кад смо били у школу, сви утекну од Малину и од Динку, никој неће да седи у клупу сас њи. Бежимо од њи; бежимо па седимо сас Циганку у клупу. Циганка не имала вашке, а ми Српке вашљиве. Она беше чиста. Кој ће да седи до Циганку — сви. Такој Радомир причаше.

Бранка Динић, 75 година, неписмена

... Такој се јутрос жури, реко ајде дидемо да се повеземо у Селиште, димо да оберемо нешто. Ја спреми гибаницу, па понесо, реко ће димо там да ручамо. Оно загреме, поче пада киша, ми почекáмо, па се вратимо. Млого паде киша овој лето, млого нам штету нанело овој време. Једну вечер пада град, ја искочи пред врата да вим какво то чока, кад једно зврче овам. Да си беше потрајало још мало, све би уништило.

... До саг је куд нас добро било, берићет. Успева све — и воће, и пченица, и кукуруз, паприка расте. Ми стари мора се мучимо овде, док можемо. До саг смо могли и да радимо, ал ће све манемо. Несмо кадри више, остарели смо. Имали смо све, ал не мож више да радимо. Саг пот кућу садим башту, имамо четири овце, кокошке, свиње. Продали смо краву. Раније је Никола (муж, прим. Ј. Г.) могал да музе, ал почеше га руке болé, па не може. Он се беше обарао, сврћао с трактор, трипут се обрћао трактор! Поломио кључну кос', нагњавио и ребра! Боли га тај нога и не мож да музе краву. Деца вичу по нас да не радимо млого. Ја реко — ми ће таг седимо куд кућу, а унук рече — неће будете без брашно.

... Пёрка ни у Сокобању, а имам и два унука. Један није жењен, још момак. Завршава за доктура — пола положио, пола остало. Не мож да исполага и тол' ко. Онај стареји има једну девојчицу, саг ће у четврти разред. Саг били на море, па дошли. Он има две продавнице код баланту. И он се није рано оженио. Прво завршио за учитеља, па не воли; таг завршио трговачку, ал' си има паре. Саг дошао од море, иска паре да подиже поткровље. Он си се средио, за њег си има. Овај млађи какој ће буде, ће да видимо. Ја викам по њега: ожени се, па завршавај школе. Он учио школу у Ниш, там станувао, па се уватио с некакви девојчићи и ете ти. Пре био и у Приштину, там лакша била школа, ал кад било оно неваљашно (рат, прим. Ј. Г.), он побеже отуде.

... Пёрка ми се удála у дваес године. Прво дете беше изгубила. Радела у Четрнаести август, а саг је у пенсију. Има пe-шeс иљаде. Наш зет не воли пољопри-вреду. Он бил с аутобус там (возио је аутобус, прим. Ј. Г.), па онда радел две године у рудник. Саг у пенсију, има пешеснаес' иљаде. Све кукају да немају паре. Оно, кад живиш у град, све мора платиш, идеш на пијац, вода, струја. Кад си у село, мање трошиш. Они живе у Царину (насеље у Сокобањи, прим. Ј. Г.). Баш до

улицу су, до Бајс, одма доле трећа кућа. Прво Душкова, Бранкина, таг њина кућа, па онај Милан кафеџија.

... Мој отац погинуџ с триес и две годин у Други свеџки рат. Он дошао у касарине, опцувао — Кој ни натера овде? Тај командир чул, неки га из друство издали и преканоћ — нема га више. Кад те нешто тѳра, то је тако. Било си опасно време. Мѳн таг биле петнаес — шеснаес године.

Ружа Стојковић, 77 година, 4 разреда

Све сам радео. Све ручно. Машине нисам имао, нисам био моћан да купим. Радео сам тишљерај — прозори, врата, каце од пет стотине и шѳс' стотине литра. Алатке су биле: струг, рендићи за бѳради, копачка Тѳсла, секира. Пун подрум са бѳради имам, све сам ја правио. На више људи у село сам правио врата, прозори. Млого сам радео, доста сам и створио. Ал' задеси ме несрећа. Претурим се трипѳт с трактор. Предњи точак ме довати, па ме спрти. Ја падо до меју, машина се већ угасила. Комшика једна чула, притрчала и рекла: Чича Николо, ел ти добро? Она отрча одонде за Слободанку, за ћерку ми. Оне доћоше, позваше комшије. Отераше ме у болницу, у Књажавац. Стрпаше се лекари, па ми рекоше — ти се обараш сас трактор. Поломио сам кључну кос', једва ме спасили. После сам био на Озрен петнаес' дана. Саг сам добро, кочи ме кад мало више одим. Пијем лекови, ал јутром си попијем по једну чашку ракију.

...Ја сам отишо на осамнаес' године у рат. Тито мобилиса и двајеседмо годиште. Било страшно, митраљеѳи дрктѳ. Из Ваљева сам пуштен по легитимацију. После сам био три месеца на Црни Вр', па на Жагубицу, на радну акцију. У април смо све завршили. Све на рамо изношено, све уз брдо до тај друм.

... Производио сам, садио, волео сам пољопривреду. Мѳн' то интересувао. Наследио сам плѳгови, три плѳга имам. Саг више не орем, три ѳктара сам мању. Почѳше ме руке болѳ. Ене га рало седи, дигнуто горе на тован. И кола седе у шѳпу. За ништа ме не жао колко ме жао што сам имао краву што у шѳсту годину давала преко двајес литра млеко. Морао сам да ју продам; не мог ју музѳм због руке. За то ме највише жао.

Никола Стојковић, 79 година, 4 разреда

Ја сам Злата Матић из Милушинац. Дошла сам на Златне руке мало да прѳдем. Учѳствуваѳи смо некад снаја, некад ја. Већином је снаја учѳствуваѳа. Има дваес године како учѳствујемо. Несмо само једну ил' две године. Овуј годин несам ништа износила, а раније једне рукавице стално су добивале прву награду. Није лоше овде, мало се људи виду, упознау се. Из Милушинац још учѳствују Брана и Душица. Брана је млаћа две године од мене, а Душица је с мојега сина, годину старѳја од њѳга.

... То је вуна од овцу. Оперѳш ју, онда ју влачиш на влачару и предѳш. Плѳту се чарапе, ѳѳмпери за муѳи, пуловѳри (грудњаци), шта год оѳеш. Раније смо ткали покравице, ћилими. Саг се то мануло, батаљено. Нико не ткаје. Старији се и баѳве, млаћи неѳе.

... Били су обичаји, тој нико саг не мож' да замисли какви су били. Девџка имала да се надари с руке, с плетено, ткано, а купено не имало, било сиромашто. Ја сам почела из четврти разред да идем куд овце, да плетем, предем, ткајем. Све сам радела. И саг све радим. Има посо. Опечем леба, раним говеду, свиње, овце, кокошке. Кад идем куд овце, ја и пуштим, па понесем иглу ил' кудељу и тамо предем. Највише ткајемо зими и јесени. Ја предем, снаја ткаје. Имамо онија што се зову сечени. Имамо све, фала Богу. Имам и параунучићи од унуку: два женски и једно мушкарче.

Злата Матић, 72 године, 4 разреда

... Спремала сам јагњећи бут, бобове питије, гибаницу, тиквеник. Питије се спремају еве како: потопиш боб, па се оној поткисне, ољушти. Ставиш га да се кучва, сипеш мало зејтин, и кад се скува, разљијеш га у тањир и оно се стегне. Со по укусу и алева паприка за одозгоре. Напраиш запршку и заљијеш. За јагњећи бут туриш месо свињско, овчо, јагњећо. Ја сам турила јагњећо, имала сам једну кесу у замрзивач. И мусаку сам праила, ал несам стављала кромпир, само месо млевено, јаја и пиринач, вагеу, паприку. Све то у релну да се пече.

... Ја сам била и на прво, и на друго и на треће место. И у Ниш сам била на прво место на Златие руке. Била сам и у Лепенски Вир. Дали ми награду. Ишла сам на Бабин Зуб, десет дана у хотел. Праћала сам да иду унуци, они нису тели, па сам сама ишла. Добро сам се снашла. Сас онога кувара там сам праила гибаницу сас празилук. Меси и кравајчићи. Колко ме зову отуде. Странци овија, планинари, доде такој па говоре — баба ни напраила кравајчићи.

Један дошал до мене, па: Бабо, бабо...

... Имам сина, снау, два унука. Један у Швецу ради. Један се оженил, други нежењен. Кућа ми коде трстоматор (трансформатор, прим. Ј. Г.), оној што за струју. Бунар има пред моју капију. Кад дођеш, да дођеш куд мене. Ја знам твоју покојну бабу Милицу. Жела сам куд деда Гарву. Мој отац и деда Гарва браћа од тетку. Да знаш да смо фамилија, тај крв.

Бранислава Јогрић, 70 година, 4 разреда

...Раније били ланчићи, дукати. Златни привесци несуд имали. Саг си купи кој си какво оће; бираш какво оћеш да ти купе за свадбу.

...Бује, па тој нешто страшно. Људи мучу муче с тој. Еве у комшилак сви чуву кучићи, маћићи: Матићи, Радомирка, овија наши — Тисини. Сви пуни с бује. Оне прелазе од куче, од мачку. Радиша такој пре две годин: иде из продавницу и донесе бује, а там било на овија Мицкини куче. Отребиш, ете и па. Оно и Срђан овоме шприцал праици, исто. Ја сам овуј годину прскала мачке и ништа несам уваћила. Ономад ото куд комшику, она купе оној куче, а оно пуно с бује.

...Све оће уједо — и стрљен, и бунбар, оса, пчела. Обод ко мушница, само већи.

... Ја несам видела вашке; нисам знала што је вашка, ал кад Ивана пође у први разред ... Ја почѣ да чешљам детѣ, кад оно има нешто по косу, пуно. Какво је овој? И ја таг доби вашке, ал Радиша — њему не било.

... Имамо колибу једну и туј имамо плѣвњу, сѣно. Ономад овија мой скидаше сѣно. Там нађу онија творови што даве кокошке. Они и врље одозгоре, а ја и после побѣ. Како и преврнем, оно само мрдају бује. Дивљо тамо по планину. Какви су — ко мачићи, не гледају. Ја се не плашим од миши, гуштери, пауци. Моја Драгана кад види гуштера, кад прируца... На једнога зеленога ономад одсекла се глава, а Срђан вели да носимо за Драгану.

Лозица Динић, 47 година, 4 разреда, писмена

... Бавимо се с пољопривреду, са шта ће се друго бавимо. Има и сточарство, сви смо сточари. Има делимично и воћарство куд нас. Саг радимо с комбај, а раније било ручно, и с жетелице.

... Куд нас у село нема много Цигани. Тија су били ковачи, а чергари нису били. Саг се манули, једни се запошљували, раделѣ, ишли по наднице.

... (Откад постоји село?) Тој не знам да ти кажем. Знам само да смо ми фамилија Гмитровци и да се Слемен зовѣ Гмитров камен. Туј су били и Турци, па им био туј чардак. Било подигнуто, па Турчин туј седне уз дрво и туј ужива у ладавину. А туј бил и неки Црни Ђорђа, ал то не онај Ђорђа Карађорђе, него је тој брат на Бориног (комшија, прим. Ј.Г.) дѣду и он гађао онамо неко магаре што морало да се убиѣ, пропало било, и потрѣви га с пушку. Турчин други дан развали чардак и каже: „Он ће и мѣн да убиѣ“ и скине се из дрво... Турци били у сва села, па онда овој село било још кад Турци били.

... Из Црну Гору су они Попараповци, потомство им из Црну Гору. Била још једна Црногорка, Марија, ал не имала потомство. Тај Марија била болничарка и кравајћарка, ал радела и као таксиста сас коња. Њу убили четници, туј на врата ју убили. Она је од Маркишићи, она је довела сви Маркишићи у Бању. Кад се удала, њојан отац дође из Црну Гору да види где му ћерка дошла и доведѣ синови. Онда се насѣле у Бању. И данас има Маркишићи по Бању.

Радиша Динић, 48 година, 4 разреда

ЛЕКСИКА²⁰⁰

антерија ж, цемпер.

апка, дем. једе ситним одгризајима. — Болѣ га зубићи па само *апка* по мало.

алуга ж, густиш, фиг. љубре, смеће, лоше сено.

²⁰⁰ Овде се наводе речи са ређом употребом, и врло селективно. Код именица се наводи род (м ж с), а код глагола треће лице јединине презента; *свр* (свршени), *несвр* (несвршени). Негде се означава да ли се именица јавља као плуралија тантум (*апти*). Узгред се даје да ли је глагол прелазан (*ирел*) или непрелазан (*неирел*).

башта м, отац.

бачва с, буре запремине веће од 300 литара.

басамак м, степеник.

базар м, зова.

бељушка ж, врста земље, најмање плодна. — *Бељушка* најслаба.

биба ж, старинско јело које се правило од јаја и брашна.

ваљавица ж, постројење за ваљање, глачање сукна. — *Ваљавица* уваља ткано платно и некако га напран мазно.

варди, пази, чува.

вари несвр. кува. — Млеко помуземо, процедимо па *варимо*.

вињага ж, врста винове лозе, расте пред кућом и служи и као хладњак. — Кад је жега, ја под *вињагу*.

витал м, витло у систему ткачког прибора. — *Витал* — прекрстени две дрвети.

виронга ж, завеса

витлошка ж, врста запона, засун на вратима (на дашчаној капији и сл.). — Кад излазиш, обрни *витлошку*.

влачег м, 1. направа у систему ткачког прибора; 2. навијање основе уз помоћ влачега. — Кад се навија ткање, то се зове *влачег*.

вратило с, део ткачког разбоја. — Постоји предњо и задњо *вратило*.

врањ м, горњи отвор на бачви. — Кад је комина густа, вадино ју на *врањ*, а вино се источи на шајтов.

врвина ж, путања кроз поље, стаза за пролаз људи (а на пашњаку и стоке). — Ајте ви низ *врвину*, па ће стигнете до њи.

врџи несвр, говори.

врже, прел. веже.

врља прел. баца. — Један вршач само на дреш *врља* снопови, други су на сламу, и тако.

вртолија ж, рупа без дна.

врчва ж, земљана посуда некад и до 30 литара, у коју се некад стављала туршија.

гижа ж, чокот винове лозе. — Ореже се до *гижу*.

гочка, прил. приближно много, скоро много. — Родило је, еј, *гочка*, ал га уби мања.

гоца прил. много. — Имамо *гоца* рабџу.

гредџ ж, део плуга.

гривна ж, наруквица.

дебљак м, стабло до прве гране; дубица, трупац.

дејани се несвр, траје, издржава. — Остарела сам, ал се још *дејаним* некако.

дирек м, вертикална греда у конструкцији грађевине.

дозори се свр, заврши се, достигне жељени стадијум (зрења), надизања (тесто) и сл.

дуга ж, даска на бурету.

ђувек, земљана посуда посуда за спремање јела, слична вангли, паници.

жљеб м, жлеб.

завијалка ж, марама.

запéрак м, изданак кукуруза. — Кукуруз пушти *зайéрак*.

запне свр. затвори врата, капију. — *Зайнц* врата с кључ, а капију с витлошку.

затезаљка ж, део ткачког разбоја. — Има *зашезаљка*, а има и повртаљка.

земан м, право време, неко време, одређено време. — У неки *земан* дође.

иска несвр, 1. тражи. — Кад дете *иска*, мора му даш.

каљав, -а, -о, прљав.

квашченик м, посуда у којој се правио квасац.

кипелац м, велика врућина. — Не мóж се живи од овај *кипелац*.

клашње с, врста грубог вуненог сукна за панталоне.

Клење с, насеље, заселак.

кожмура ж, исцеђена опна зрна грожђа; зрно без течности, сока. — Кад се вино ицеди, остáну сáмо *кожмуре*.

комарник м, орман.

корёлка ж, комад сушеног цвећа (расцепане шљиве, јабуке, крушке).

кóчар м, место у стаји где се јагањци одвајају од мајке.

кóчина ж, стаја за кокошке.

кóмка ж, ходник, трем, конк.

косило с, део косе, косиште; дрвена летва на коју је насађена коса. — *Косило* је од неко лако дрво.

кравајћарка ж, жена која меси и продаје колаче — кравајчиће.

крстина ж, гомила снопља. — Има *крстине* од по дванаес — тринаес снопа.

круњача ж, справа за скидање зрна са кукурузног клипа.

крутка несвр, љуља (дете). — Он не умёл да ју *крутика* и да ју љуби.

кукаља ж, штап са савијеним рукохватом. — Старци носе *кукаљу*, а овчари тојагу.

кутлајка ж, метална или земљана посуда у којој се носи течна храна на њиву.

леса ж, капија на огради, дворишту или обору.

лисник м, стог наслаганог кресаног и исушеног грања, за исхрану оваца током зиме.

лúчи несвр, одваја јагњад од мајки после подоја, в. припушта.

љуљ м, врста траве.

маија ж, доња ивица крова.

матичка ж, мотичица, мала мотика за рад у башти.

мертёк м, краћа греда.

мрсóљ м, слина из носа.

мрџкав, -а, -о, пробирљив у јелу. — Наша Стефана млого мрџкава.

назимче с, бравче на прелазу у другу годину; *Назимче*, то е такво — ни свиња ни прасе.

одрѣва несвр. чисти (снег). — *Одрѣвам* снег да напраим пртину.
ожег м, алатка у облику лопате којом се посипа жар на сач при печењу хлеба.
ока несвр, виче. — *Ока* неки од капију.
опрег м, врста ткане сукње.
опсења ж, опсена, вампир.

паламида ж, врста биљке (коров).
палучина ж, део кукурузног клипа у који су усађена зрна.
паница ж, чинија.
панца ж, доњи део гиче (вероватно због канцастог облика жила).
петица ж, задњи део косе који се приликом кошења вуче по земљи.
пивац м, онај ко воли много да пије. — У младос је бил добар *ивац*.
плазина м, део плуга, који се вуче по бразди и одржава дубину бразде.
повезалка ж, узица којом су се некада везивале чарапе.
повртаљка ж, део ткачког разбоја, в. затезалка.
подланица ж, врста траве (коров).
подрѣва несвр. подријује.
покрвац м, покровац од кострети за говеда.
покрвица ж, поњава или ћилим који служи покривању при спавању.
потпасуваљка ж, подсукња од лана.
пресек м, преграда у амбару. — За свако жито засебан *пресек*.
припушта се несвр, пушта се јагњад на подој. — Прво се *припуште*, па кад се на-
сисају, луче се.
припуштање с, подој јагањаца (јутром и с вечери).
привезач ж, део ткачког разбоја. — *Привезач* је дрво за статнва.
прпорште с, место где се прпоре кокошке.
пртина ж, стаза у снегу.
пуцкавац м, врста кукуруза, кокавац.

работа ж, свака врста посла, рад.
работи несвр. ради. — Млого сам убаво *работила* у руке: плела, везла.
разрове се свр. расплаче се. — Кад се дете *разрове*, па се не мож устави.
расова ж, рачваста грана.
рекла ж, блуза од памучног платна с рукавима.
рипа несвр, скаче.
риљач м, ашов.
рове несвр. плаче.
рог м, ручка на косишту.

ру̀ковeт м, гомила најњевеног жита. — Од неко̀лко *ру̀ковeи* напраи се снóп.
ру̀ца несвр, 1. риче, фиг. виче, плаче. — Кад пóчне *ру̀ца*, мóра му дадeш.
ру̀чница ж, примитиван млин који се покреће руком (жрвањ).

сива̀ц м, врста крушке (по боји плода).

ско̀кчић м, део ткачког разбоја. — *Ско̀кчићи*, тó су онó што при ткањe држи нити.

слуба ж, мердевине, стуба.

смо̀к м, главна лежећа греда у конструкцији куће.

сновe се несвр. навија се основа на вратило (при ткању).

спáстри свр, смести на најбољи начин, остави. — Треба *спáстрим* овeј дрeје.

спорeдује несвр. слаже се, сарађује у неком послу: — Он с нас *финó спорeдује*.

спр̀ти се свр, савије се у постељи, легне.

стáтива плт. ткачки разбој.

стóвна ж, земљана посуда у коју се стављало кисело млеко.

сто́жар м, стог (сена), саденута гомила сена око забоденог дрвеног ослонца, који се негде сам зове стожар.

струга̀лка ж, метални потпирач за чишћење ципела од блата, постављен обично пред улазом у кућу.

сугарe с, јагње ојагњено касно (изван сезоне јагњења).

тоја̀га, в. кукаља.

тополо̀вина ж, тополово дрво (као грађа). — *Тойоло̀вина* је ла̀ка, за крòв.

трѝна ж, 1. отпадак при стругању дрвета, 2. отпадак од сена.

тр̀клет, -а, -о немирно, несташно (о детету). — Овој дете́ бáш *тр̀клешо*, не мòг га стигнем.

трна̀кòп м, алатка за копање земље.

тулу̀зна ж, суво кукурузно стабло, служи за исхрану стоке, шаша.

тума̀чне се свр, искраде се, изгуби се.

ту̀ра несвр. ставља. — Сир се *ту̀ра* у чаба̀р, а купу̀с у ка̀цу.

ћѝриш м, греда у систему кровне конструкције.

ћòпке, мале гомиле снега које може јединка да понесе.

уре́жњаци м, конци што остану на задњем вратилу кад се заврши ткање, па се онда одрежу с вратила.

усту̀н м, последња греда у горњој ивици крова (испод црепа).

утeкне свр, побегне.

фу̀сукле ж, кратке вунене чарапе (обично у множини).

цѝнца ж, слина из носа.

црвенѝца ж, врста земље, црвене боје.

црнѝчна ж, врста земље, боља од белушке.

ча^та^л(к)а ж, рачва, расоха. — Кад се пр^ут оч^епи, он пу^шти две ча^ша^лке.

чеба^р м, дрвени суд за сир.

че^мбе^р м, горња, задебљана ивица косе.

че^нгели плт. двокраке куке за вешање бравчета кад се дере.

че^пури^{ја} ж, јело справљено од јагњећих изнутрица.

че^ши^{ре} плт. вунене панталоне.

че^вгало с, део на ралици, којим се удешава на коју страну раоника треба да се окреће земља.

чиба^н м, буренце у које из каце тече ракија при печењу.

ша^јак м, ткано вунено сукно, од фарбане вуне, од кога се праве панталоне

ша^јто^в м, дрвена славина на бачви, каци.

ша^ми^{ја} ж, марама.

ша^шо^{не} плт. краће вунене чарапе.

ши^пара^ц м, младунче, обично стоке, али се фиг. употребљава и за ознаку младежи уопште.

шља^нак м, зглоб на прстима.

О микрошйонимији села Милушинца

Микротопонимијом Сокобањске котлине бавио се Вилотије Вукадиновић у већ цитираном раду (Вукадиновић 1990), а из М наведено је 99 микротопонима. Сакупљајући лекснку села М, бележили смо и микротопониме, од којих само 14 није већ објављено, па их стога овде наводимо:

Амбарн, шуме на Слемену.

Аци^{на} лива^{да}, ливада.

Ва^рднште, ливада

Вита^новац, ливаде.

Го^рњи Ра^вловци, шума и ливада

Граница, шума (код В. В. Границе).

Ми^тров ка^мен, ливаде и шуме на Слемену.

Па^унова лива^{да}, њива.

Про^пас, провалија недалеко од М.

Ра^вловац, шума, ливаде

Са^ват, шума.

Син^ор, ливаде и шуме око села.

У^лица, део села са обрадивим њивама.

Шума^рова ку^ћница, утрина.

ЛИТЕРАТУРА

- Александер 1975 Ronelle Alexander, *Torlak Accentuation*, Verlag Otto Sagner, München 1975.
- Белић 1905 Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905.
- Белић 1905/2 А. Белич, *Диалектологическая карта сербского языка*, Санктпетербург 1905.
- Белић 1926–1927 Александар Белић, *Мисли о прикуљању дијалекатског материјала*, ЈФ VI/1926–27.
- Белић 1962 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, II, св. 2: Речи са конјугацијом, Београд, 1962.
- Белић 1965 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, II, св. 1: Речи са деklinацијом, Београд 1972.
- Белић 1972 Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика* I, Фонетика, Београд 1972.
- Библиографија 1994 Богдановић, Н. Вукадиновић, В. Марковић, Ј, *Библиографија призренско-тимочких говора*, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш, 1994.
- Богдановић 1979 Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Пошока*, СДЗБ XXV, Београд 1979.
- Богдановић 1979/2 Недељко Богдановић, *Говор села Трговишта код Сокобање*, *Развитак* 1/1979.
- Богдановић 1987 Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗБ XXXIII, Београд 1987.
- Богдановић 1992 Недељко Богдановић, *Изгласе југоисточне Србије*, Просвета, Ниш 1992.
- Богдановић 1993 Недељко Богдановић, *Две дијалекатске иновације*, ЗБФФП, књ. III, Приштина 1993.
- Богдановић 2000 Недељко Богдановић, *Инвентар морфолошке проблематике призренско-тимочких говора*, СДЗБ XLVII, Београд 2000.
- Богдановић 2000/2 Недељко Богдановић, *Судбина неких (новијих) вокалских група у призренско-тимочким говорима*, у: *Радови Филозофског факултета у Бањој Луци*, бр. 3, Бања Лука 2000.
- Бошковић 1990 Радосав Бошковић, *Основи ујоредне грамаике словенских језика — фонетика и морфологија*, Никшић 1990.
- Брох 1903 Olaf Broch, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung III, Wien 1903.
- Вукадиновић 1990 Вилотије Вукадиновић, *Микројойонимија Сокобањске кошлице*, Ономатолошки прилози, књ. XI, Београд 1990.
- Вукадиновић 1996 Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*, СДЗБ XLII, Београд 1996.
- Вуковић 1974 Jovan Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I dio, Uvod i fonetika, Beograd 1974.

- Грицкат 1954 *Ирена Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним јојавама*, Београд 1954.
- Даничић 1874 *Ђуро Даничић, Историја облика српског или хрватског језика до серијске XVII вијека*, Београд 1874.
- Дакић 1967 *Бранмир Дакић, Сокобањска кошлина (економско-географска студија)*, Београд 1967.
- Демирај 1994 *Шабан Демирај, Балканска лингвистика*, Скопје 1994.
- Дешић 1976 *Милорад Дешић, Западнбосански ијекавски говори*, СДЗБ ХХI, Београд 1976.
- ДИ *Дијалектолошка истраживања I; Зборник радова, Филозофски факултет Ниш 2004.*
- Динић 1988 *Јакша Динић, Речник шимочког говора*, СДЗБ ХХХIV, Београд 1988.
- Живковић 1987 *Новица Живковић, Речник ипротског говора*, Пирот 1987.
- Ивић М 1951–1952 *Милка Ивић, О предлогу во у српскохрватским дијалектима*, ЈФ XIX, књ. 1–4, 1951–1952.
- Ивић М 1957–1958 *Милка Ивић, Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*, ЈФ ХХII, 1957–1958.
- Ивић М 1963 *Милка Ивић, Рејершоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима*, ЗФЛ VI, 1963.
- Ивић П 1985 *Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика. (Увод и штокавско нарече)*, Нови Сад 1985.
- Ивић П 1959 *Павле Ивић, Извештај о дијалектолошкој екскурзији во ужој Србији октобра 1959*, ГФФНС IV/1959.
- Ивић П 1962–1963 *Павле Ивић, Инвентар фонетске проблематике штокавских говора*, ГФФНС VII/1962–63.
- Ивић П 1971 *Павле Ивић, Српски народ и његов језик*, Београд 1971.
- Ивић П 1972 *Павле Ивић, О дијалекатском облику ге „где“*, ЗБЈК, I/1972, Титоград 1972.
- Ивић П 1990 *Павле Ивић, О језику некадашњем и садашњем*, Београд–Приштина 1990.
- Ивић П 1991/1 *Павле Ивић, Изабрани огледи; I — О словенским језицима и дијалектима*, Ниш 1991.
- Ивић П 1991/2 *Павле Ивић, Изабрани огледи; II — Из историје српскохрватског језика*, Ниш 1991.
- Ивић П 1991/3 *Павле Ивић, Изабрани огледи; III — Из српскохрватске дијалектологије*, Ниш 1991.
- Ивић П 1992 *Павле Ивић, Инвентар морфолошке проблематике*, ЗФЛ 35/1, 1992.
- Ивић 1994 *Павле Ивић, Дијалектолошка проучавања говора призренско-шимочке зоне, у: Говори призренско-шимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа, Ниш 1994.
- Јовановић 1924 *Петар С. Јовановић, Баља, Насеља и порекло становништва*, књ. 17, СКА, Београд 1924.
- Јовић 1968 *Душан Јовић, Тршенички говор*, СДЗБ XVII, 1968.

- Конески 1966 Блаже Конески, *Историја македонског језика*, Београд 1966.
- Ковачевић 1992 Милош Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Сарајево 1992.
- Кристал 1995 Дејвид Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*, Београд, Нолит 1995.
- Марковић 1994 Јордана Марковић, *Датив у зайлањском селу Велики Крчимир, у: Говори иризренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа, Ниш 1994.
- Марковић 2000 Јордана Марковић, *Говор Зайлања*, СДЗБ XLVII, Београд 2001.
- Марковић 1993 Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗБ XXXIX, Београд 1993.
- Методологија 2000 *Методологија лингвистичких истраживања. Преглед и хрестоматаи-ја* (приредно П. Пипер), Београд 2000.
- Милетић 1952 Бранко Милетић, *Основи фонетике српског језика*, Београд 1952.
- Мирчева — Харалампиев 1999 Д. И. Мирчева и И. Харалампиев, *История на българския език*, Велико Търново 1999.
- Младеновић 1976 Александар Младеновић, *Телефер Нишавске митрополије из XIX века — стоеник филолошког значаја*, ЗФЛ XIX/2, 1976.
- Младеновић 1978 Александар Младеновић, *Прилог тумачењу иницијалног в- са слабиим йодугласником у једном делу српскохрватског језика*, ЗФЛ XXI/2, 1978.
- Недељковић 2004 Јасмина Недељковић, *Говор Пироша у XVIII веку*, Београд 2004.
- Николић 1972 Мирослав Николић, *Говор села Горобиња (код Ужичке Пожеге)*, СДЗБ XIX, 1972.
- Николић 1997 Светозар Николић, *Србословенски језик*, Београд 1997.
- Павловић 1939 Миливој Павловић, *Говор Сретичке Жупе*, СДЗБ VIII, 1939.
- Павловић 1970 Миливој Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад 1970.
- Пецо 1961–1962 Асим Пецо, *Природа африката српскохрватског језика*, ЈФ XXV, 1961–1962.
- Пецо-Милановић 1968 А. Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*, СДЗБ XVII, 1968.
- Пецо 1969 Асим Пецо, *Промене нејалаталих сугласника у вези са ј на српскохрватском йодручју*, ЈФ XXVIII, 1969.
- Пецо 1971 Асим Пецо, *Основи акценологије српскохрватског језика*, Београд 1971.
- Пецо 1989 Асим Пецо, *Преглед српскохрватских дијалеката*, Београд 1989.
- Пипер-Интернет Предраг Пипер, *Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX века*, Пројекат Растко (Библиотека српске културе на Интернету).
- Практикум 2000 Н. Богдановић и Ј. Марковић, *Практикум из дијалектологије*, Филозофски факултет Ниш 2000.
- Пројекат Растко (Интернет) *О односу између да-конструкције и инфинитива у српском језику*; Одбор за стандардизацију српског језика, Пројекат Растко.
- Радић 2001 Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*, Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 17, Београд 2001.

- Ракић 1995 Софија Ракић-Милојковић, *Синтаксички ујишник за говоре косовско-ресавске и призренско-шимочке дијалектске зоне*, СДЗб ХLI 1995.
- Реметић 1981 Слободан Реметић, *О незамењеном јашу и икавизмима у говорима северозападне Србије*, СДЗб ХХVII 1981.
- Реметић 1985 Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗб ХХXI 1985.
- Реметић 1996 Слободан Реметић, *Српски призренски говор I (гласови и облици)*, СДЗб ХLII 1996.
- Речник МС *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.
- Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд, књ. 1–17, 1959–2006.
- Решетар 1907 Милан Решетар, *Der štokavsische Dialekt*, Wien 1907.
- Симић 1972 Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗб ХIХ 1972.
- Симић-Остојић 1981 Р. Симић и Б. Остојић, *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*, Титоград 1981.
- Скок 1970–1974 Петар Скок, *Етимолозијски рјечник хрватског или српског језика*, I–IV, Загреб 1970–1974.
- Собољев 1991 Андрей Собољев, *Категорији падежа на периферији балканословјанског ареала*, ЗбФЛ ХХХIV/1 1991.
- Станковић 1994 Станислав Станковић, *Треће лице множине презента у говору власотинског краја*, у: *Говори призренско-шимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа, Ниш 1994.
- Станојевић 1911 Маринко Станојевић, *Северношимочки дијалект*, СДЗб II 1911.
- Стевановић 1964 Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1964.
- Стевановић 1986 Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II (Синтакса)*, Београд 1986.
- Тома 1998 Пол-Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*, Ниш 1998.
- Тополињска 1994 Зузана Тополињска, *Инфинитив vs да-субјунктив у формули velle-футура*, у: *Говори призренско-шимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа, Ниш 1994.
- Тополињска 1995 Зузана Тополињска, *Македонскије дијалекти во Егејска Македонија*; књ. 1 — Синтакса I дел, Скопје 1995.
- Упитник за СДА *Ујишник за српскохрватски дијалектолошки атлас. Зубетинац — Обрађивач пункта Љ. Рајковић*
- Ћирић 1983 Љубисав Ћирић, *Лужнички говор*, СДЗб ХХIХ 1983.
- Ћирић 1999 Љубисав Ћирић: *Говори Понишавља*, СДЗб ХCVI, Београд 1999.

Ясмина Гмитрович

ГОВОР ДЕРЕВНИ МИЛУШИНАЦ

Резюме

В настоящей работе описывается говор деревни Милушинац, находящейся в Сокобаньской котловине, в восточной Сербии. Работа состоит из следующих глав: Вступительные объяснения, Фонетика, Морфология, Синтаксис, Заключительная часть, Речи информаторов, Лексика. В приложении дается список использованной литературы, список сокращений и карта Сокобаньской котловины.

В Вступительных объяснениях определяются: географическое положение, границы Сокобаньской котловины, цели работы, методология. Говор Сокобаньской котловины принадлежит призренско-тимочской диалектной области, а именно — частью южноморавскому, а частью сврлишко-заплянскому поддиалекту. Если взять говор деревни Милушинац как одно целое, можно констатировать, что он принадлежит сврлишко-заплянскому поддиалекту. Автор указывает на наиболее характерные особенности говора данной деревни в той ее части, которая находится на северо-восточной стороне Сокобаньской котловины, учитывая, что на востоке находятся тимочские, а на западе южноморавские говоры. Это обстоятельство обусловило переходный характер данного говора, для которого характерны особенности, объединяющие его с одним или другим диалектным типом. В некоторых деталях встречаются также отличительные черты.

В области фонетики выделяется наличие редуцированного гласного, правда, в ограниченном количестве примеров, затем отсутствие согласного *x*, экваское произношение звука *яь*. Слогообразующее *л* дает *у*. Артикуляция звука *ј* очень нестабильна. Согласный *ф* встречается в новых словах. В незначительном количестве примеров встречается согласный *s* /дз/. Финальное *л* довольно стабильно, кроме в речи молодых и образованных людей. Имеются многочисленные субституции гласных, в основном в результате ассимиляций и диссимиляций.

Ударение экспираторное, без оппозиций относительно количества и качества; кроме того оно не перемещается.

На уровне морфологии говор деревни Милушинац отличается аналитическим склонением и аналитическими степенями сравнения. Инфинитив отсутствует и замещается конструкцией *да + презенс*. Имперфект и аорист живые категории. Количественные числительные не склоняются.

В части работы, посвященной синтаксису, дается краткий обзор синтаксиса падежей, глаголов и предложения.

В заключительной части дается построение таблиц, в которых представлены особенности говора деревни Милушинац по отношению к особенностям, отмеченным в Трговиште, Белом Потоке и северном Тимоке.

Часть работы, посвященная лексике, снабжена реже встречающимися словами, а также небольшим числом микропонимов.

Несмотря на диалектную маркированность на всех уровнях грамматической структуры, на говор деревни Милутинац оказывает сильное влияние литературный язык, в частности в речи молодого поколения. Это чаще всего бросается в глаза в области замещения редуцированного гласного гласным *a*, замещения согласного *л* гласным *o*, при установлении падежной системы (в ограниченной степени), а также в большом влиянии новой лексики, связанной с техникой, одеванием и общественной жизнью.